

hica

mtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet ta

12

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXIII. ÉVFOLYAM 12. SZ. 1959.
D E C E M B E R
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: ÁCS KÁROLY / MAJOR NÁNDOR
/ SAFFER PÁL / VÉBEL LAJOS
/ VUKOVICS GEZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR NÁNDOR

Egész népemet fogom tanítani

Saffer Pál

Komor, és korán jön a novemberi alkony, mintha az alacsonyan szálló sötétszürke felhőkből peregne alá, s a tarlókon a szél elszáradt, hoszszúkás kukoricaleveleket röpít meszszire, megpörgetve őket, mint a táncos a lányt, bár ezek a szárfoszladékok inkább csont-bőr sovány boszorkákra hasonlítanak. A messzeségben kihaltan, kékes ködökbe burkolóznak a Tisza menti rétek. Nyirkos hideg árad belőlük, s láttukra az utas az országúton összebb húzza magán a kabátot, s úgy érzi, mintha máris térdigérő vízben járna.

Olyanok ezek a novemberi alkonyok, mint maga az elmúlás, és keresve sem lehet alkalmasabb időt találni a csendes elmélkedésre, emlékek és emberarcok felidézésére. Különösen úgy lámpagyújtás előtt, amikor a régi írásokat, képeket böngésző szem már belefárad a vakoskodásba és az olvasott, a hiteles dolgok, már nem is bennünk, hanem ott künn a szürkületben kavargva vegyülnek el a mendemondákkal, a legendákkal és a magunk alkotta álomképekkel, amelyekkel minden ismeretlen messizi embert feldíszít a képzelet.

A valóság és az álom fonalából ilyenkor szövődnek a mesék. Hátterük legyenek most az őszi alkonyatban hideg-lelősen elmerülő tiszai rétek, ott valahol Ada körül...

*

Cseh Károly 1891-ben született Adán. Édesapja Cseh János tanító. Az ifjú Cseh Károlynak már kora ifjúságában alkalmá volt látni és tapasztalni azokat a történelmi változásokat, amelyek az adai kézműipart fokozatosan manufaktúrává fejlesztették. Együtt járt iskolába azokkal az iparosgyerekekkel, akiknek szülei 75 évvel ezelőtt az iparosegyesület zászlájára az „Egységben az erő” jelszót írták...

... A kézműipar továbbfejlődésével párhuzamosan a kisparasztok és földmunkások házaiba egyre inkább belopakodik a nincstelenség. A kizsákmányolás, a munkanélkültség, a nehéz életkörülmények utat nyitottak a forradalmi eszméknek és ennek ellensúlyozására Ada csendőrlaktanyát kap...

Az elemi iskola után Cseh Károly Zentán jár gimnáziumba, majd Temesvárot tanítóképzőbe. Itt a szociáldemokrata ifjúság vezetőségének egyik legtevékenyebb tagja lesz és a darwini tanok bevezetéséért kardoskodik. A hatóság és a tanári kar azt követelte tőle, hogy mondjon le eszméiről, s amikor ezt megtagadta, kizárták az iskolából. Kalocsán folytatta tanulmányait. 1911 június 11-én tért haza Adára tanítói oklevéllel...

(A Kommunista Szövetség adatai szerkesztésének történelmi irattárából).

*

Vajon milyen lehetett ez a fiatal-ember?

— Örökké tevékenykedő, nyughatatlan, lenini típus — mondják azok, akik későbbi éveiből ismerték.

S ha később ilyen volt, húsz esztendejének tüzevel az ereiben még inkább ilyennek kellett lennie.

Ki tudná most, ötven év távlatából részleteiben felidézni, hogy mi történetett ott a temesvári tanítóképzőben. Annyi bizonyos, hogy a hazához és császárhoz hű professzoroknak sok álmatlan éjszakát okozhatott ez a konok, rebellis, izgága legény, aki rabja lett a veszélyes és istenkáromló darwini tanoknak, amelyeknek pedig, ezt minden józan hazafi beláthatja, semmi keresnivalójuk Mária országában... S ha csak a darwinizmus fertőzte volna meg!

De vajon elegendő-e ez, az ifjú arc-képehez? Nem. Még az sem, ha a temesváriak megrökönyödéséhez hozzágondoljuk az érseki város tisztességes professzorainak sánda pillantásait, amelyekkel a Temesvárról kicsapott preparandistát fogadhatták.

Hiszen, „kísértet járta Európát...” — akkor már ötven esztendeje, és bár az apostoli király birodalmának emesezélei igen messze estek Európától, a kísértet már ide is eljutott, nyugtalanánná téve a jóllakottan bőfűző milliumi álmokat.

„... A szociáldemokrata ifjúság vezetőségének legtevékenyebb tagja...” — mondja a szűkszavú életrajz és az alkony ködébe meredő tekintet szeretné a szürke háttérből kifejteti az arcokat, a megismerés tüzeiben égő ifjú szemeket, a fül hallani véli a véget nem érő heves vitákat, amelyekben a holnap, a győzedelmes holnap olyan bizonyos és olyan közeli, hogy az embernek csak a kezét kell kinyújtania érte. Így érez-

hették a fiatalok, a léleken fiatalok, akkor is, mert így érezték később, harminc év után is...

És mi lett ezzel a lelkes, bizakodó és harcos ifjú vezetőséggel? A holnapra. a győzelemre még várni kellett — és harcolni érte. Hányan jutottak el a hosszú út végére és milyen volt számukra a vég?

„Ez a harc lesz a végső...”

Az ő szívük-lelkük is bizonyára ezt dalolta, de más a dal és más a harc és mindig nehéz volt harcot állni, különösen ezt, a végsőt.

Ki állta végig, utolsó lehetéig és kinek rogyant meg a térde, hajolt meg a gerince?

Ő állta, derekasan állta, annyi bizonyos:

„1911-ben tanítói oklevéllel tér haza és mint jó biológus állást kap Adán, egy tanyai iskolában” — így szól a krónika és szavai nyomán egy másik kép merül fel az ősi kődökből. Viharvert eperfák a sáros országút mentén. Ősz van, sártenger a világ. Ma sem gyöngy-élet tanyai tanítónak lenni, akkoriban pedig az effélének szinte elkerülhetetlen sorsa volt, hogy vergődjön, azután csendesesen elmerüljön a feneketlen sártengerben. Mert a sár akkoriban nemcsak az országúton uralkodott.

Hiszen arra nevelték őket, hogy a posvány örökkévalóságának gondolatát ültessék el a gyerekfejekben és lassan, észrevétlenül, mintegy példamutatóan maguk is elsüllyedjenek benne. Ki tudja? Előbb-utóbb talán vele is ez történt volna, mert szörnyű ereje van a sárnak.

De lehet, hogy ha másként fordul is élete sora, akkor sem adta volna meg magát, mert hogy a világról és a tanítói hivatásáról már nem voltak illúziói, arról egyik novellájában így tanúskodik:

„... A szél megint belém kapott. Kabátomat akarta mindenáron letépni rólam, Petyről meg rákötözték condráit. Keresztül-kasul fúj a szél, dideregtem. Vastagnak hittem a kabátomat, de a szél mégis könnyen átjárt rajta. Talán azért, mert már háromszor lett új? Először, amikor apám részére hozta haza a szabó, másodsor, amikor a bátyám számára fordították át s most, mikor rám kimosva szabták újjá. Vagy talán a rólam lefűgő tarisznya fűródott volna dermesztőn belém?

Koldustarisznya! Csertő Károly negyedéves tanító növendék vállán koldustarisznya?!

Meghőkölt bensőm a gondolattól. Le akartam dobni. Nem tehettem. Mintha lassan hozzámmelegedne, hozzám szorítva a kabátomat. Még néhány lépés és úgy érzem, mintha valamelyes közöm lenne hozzá. Mintha az én mindennapom is ilyen koldustarisznya lenne, csak hogy nem condrából varrott, hanem az élet taposómalmának egy-egy kattanásából fonva. Nem úgy járok-e én is naponta ajtóról ajtóra kenyereért, mint Pe-yi? Neki is csak akkor aznak, ha megugrogzik érte, ha leimádkozta imádságát. És nekem? Nem akkor fizetnek-e csak nekem is, ha lerobotoltam a különféle Pufiknál azt, amit a természet nem volt hajlandó lerobotolni? Vagy ha majd elvégzem ezt az évet s zsebemben a diplomámmal, mi lesz a különbség köztem és a Petyikék között? Nem csak az-e hogy míg én a pénztárcák morzsáiból tengetem majd magam, asztalomra került hulladékok hulladékát meg nekik dobom, pont hintve szemembe, elhitem magammal, hogy több vagyok náluk, hogy különb vagyok náluk: pedig mind a ketten mások maradékan élünk?!"

*

De nem ért rá, hogy birokra keljen a bácskai tanyák csizmamarasztaló sarával. Ha akarja sem sülyedhetett volna el benne. Erről gondoskodott a császár, zenezóval, dobpergessel, virágos katonavonatokkal, „trommelfájerral” és „sturmokkal”, amelyekben egyformán hullottak jók és rosszak, klerikálisok és darwinisták, okosak és tudatlanok...

Ő nem esett el. Nézett és látott, nyitott szemmel figyelte a halál orgiáját. S hogy mit gondolt minderről, elmondja ő maga:

„És kinn a frontokon — amikor már az ágyúk hördüléseitől megfakult arcunkon a talmirózsa piros színe, sapkánk mellől meg az erdők hervadt bozótja lépte le a hervadt bokrétát, az otthon felénk hömpölygött ütemes hangok átkos riadóját a halálhörgések szörnyű szitája gyászindulóvá szűrte — derengeni kezdett bennem. Kódók oszlottak előttem, a térségeken, melyeken még tegnap istenes arcú Abelek fényes ekékkel barázdákat számítottak ma megalapuló Káinok ágyúkkal embert aratni — a rémségek e rémes víziókban nagy lapokká nőttek bennem, melyeket a síró özvegyek zokogó árváinak hozzám áthalló jajgatásai könyvekké fűztek. Könyvekké, melyeket azok írtak, akik

mindig csak írtak, azok nyomattak, akik mindig csak nyomatni is aznak. Könyvekké, melyeknek betűi a berregő geppuskák s a oómpoló ágyúk, jeszéné a vérrel ázott verejtek, pontjai a gránátzaggaita tömegsírok, vesszei a drótraakadt elorzutt hullák, melyek mellé mi — annyi millióan — gyászos kérdójelként göröülünk.

Es a könyvek megnyitáltak előttem. Este, ha ramjeküdt az ej, ha reggelre befedett a hó, ha buzló hullákon bustatam át, ha száraz nyelvem ajkamhoz apadt-ságát pocsolják levével áziattam szét, ha gyereklányok szusz hambuka; maroknyi kosztért aruliák, — belemerültem a könyvek lapjaiba. Bele, hogy tanuljak láni ott, ahol bekötik a szemem; hal-lani, hol betömik a fülem. És látum bennük mezeiellenre vetkőzött isteneket, sárbatiport outárokat, a gránátok robbanásából kihallottam Má-nknak átkos jaját, a rohamok vad hurráioól a holnap szent nászát.

Egy őszi estén megint történt valami: elfogtak.”

*

Szibéria, forradalom, vörös hadsereg!

Az első szó úgy élt itt nálunk az emberek tudatában, mint a majdnem biztos halált jelentő sivár pusztaság.

A második úgy élt a nagy és a kicsiny burzsuj tudatában, mint a megnevezhetetlen, érthetetlen és megfoghatatlan rémségek orgiája. Említésére könyörgésig véres kezek jelentek meg szemek előtt és ijedten kapkodták fejüket, mint a csapdába került patkány.

Az embernek szinte nevetethétkje támad, ha elgondolja, hogyan borsódzhattott az adai „vagyonos polgárok” háta, amikor a háború után meghallották, hogy egy valóságos „bolsi őrnagy” érkezett községükbe.

Es hogyan suttohattak, pusboghattak a titokzatos, veszélyes vörös ember háta mögött. Miként találgathatták, úriszobákban, kávéházban és utcasarkon, hogy vajon mit élhetett át és mit csinálhatott ott Szibériában az adai vörös tanító...

Es végül — miféle lehet az az aszszony, akit Szibériából magával hozott...

Mindezekre a kérdésekre válaszolt Cseh Károly maga. A vörös hadsereg őrnagya az írótolat ugyanolyan ügyesen kezelte, mint a fegyvert, és így nem kell találgatnunk. A messzeségből visszanyúló kézzel ő maga írja le, hogyan látta, és mit jelentett neki Szibéria:

„...reszkető feszültséggel lestük a 'messze fehérlő távoli síkot': Szibériát, hol majd az éhes farkascordák üvöltve száguldának a vágatató szánok után, melyeken megriadt emberek elültölő puskákból lövik a lovak nyakára éppen felugró fenevadakat. Ehelyett vége nem látott őszi nyírfák finom szín-garmadája, feltarolt avarok kármin tengere, piros bádogtetős falvak vidám zsongása, csilingelő nagyvárosok ritmusa várt, honnan komoly nézéssel tekingető ember-ábrázatú emberek, vágyódásos arcú lányok, gondtalanul játszó gyerekek intettek jó szívvel felénk; míg durva megvetéssel csak a cifra tornyú templomok, a sokrácsú börtönök, s a kanesukás csendőrök néztek vonatunkra le. És este, mikor piháló mozdonyunkra ráterült a sokcsillagú ázsiai ég, szememre nagy, vágyak-fonta bűvös hálót font a titokzatos éj, a sötétből láncrafűzött emberfalkák nőttek, a messziből ólom-bányák szülte nyögések jöttek, mik nászos gomolygással megmagzatosították a szülőni vágyó orosz éjszakát.

Mire kitavasodott, már levegőmmé vált ez a levegő. Apámmá az „Ej uh-njem”-et éneklő muzsik, testvérként szorították kezem a mélynézésű Pávelek s becéző gonddal fiannak szólították a gorkiji anyák.

Egy novemberi este aztán fellopóztam megint vissza a táborba. Mikor az egyik sarki őrhöz értem, megadtam a jelt. Ő vissza adta. Hozzá mentem, kezét szorítottunk s bebújtam a dróton vágott résen át.

A földi barakkok maroknyi fényei váró meredséggel bámultak a dermedt sötétségbe, míg a tisztai pavilonok zűzós ablakain át kiszűrődő fénysávok vibráló idegességgel kutatták a sejtéses éjszakát.

Az utat jól ismertem. Fogságom sok-sok vajúddásos óráit rőttem rajtuk végig, amíg odajutottam, hogy így — most — lapulva lopjam magam sikosra taposott hátukon át.

A földi barakkokba mentem. Inkább csak beszéltem, s annak aki kijött, mert az jött ki, akinek szólam, megsúgtam, hogy kik, miért, és hova menjenek. Az irányt is megmutattam, a jelet is megadtam, én meg tovább mentem. Tudtam, hogy akiket küldtem, egy sem marad vissza...”

*

Féltek tőle az urak, amikor hazajött, hogyne féltek volna. Nem a fegyverétől, bár az sem lett volna csodálni való, hiszen a forradalom alig

múlt tüzeitől még meleg volt itt is talpuk alatt a föld, inkább a szavától, hitétől és harciasságától, amelyet fardhatatlanul terjesztett, osztogatott a dolgozók között.

Érezték, hogy ez az ember különösen veszélyes. Mert felvilágosító tevékenységének a harciasság és következetesség mellett még egy tulajdonsága volt: a széles látókör.

Régen nem volt ez már az a tanítócska, aki innen 1914-ben elment. A forradalom veszélyes, a saját értékét és erejét s a harc módjait és eszközeit kitűnően ismerő ellenfelet nevelt belőle.

Ilyen ellenféllel szemben már nem lehetett jámbor községi pandúrral és félig írástudatlan, bamba csendőrökkel harcolni.

Ez az ember látszólag meg is húzódtott a Tisza menti kisvárosban, jelenségével messze túlnőtt rajta. Írásai jelennek meg mindenfelé a haladó lapokban és folyóiratokban. Többek között a Hídnak is egyik állandó és jelentős munkatársa. Iványi Károly néven jelennek meg itt ismeretterjesztő cikkei, novellái és tanulmányai. Hogy milyen fokon tanított az adai tanító, arra jellemzők a Híd 1935. évfolyamában megjelent „Lamarck—Darwin” című cikksorozatának bevezető mondatai:

„...Egy történelmi pillantás e két lángelme életrajzára és munkásságára eleget mond kell, hogy legyen az itt élő kisebbségi magyar fiataloknak arra, hogy vágy ébredjen bennük a tudományos gondolkodásra, a komoly tanulásra, hogy eljutva a természettudományos világnézet magaslatára, széles látókörrel — mint faktor — vehesse belé magát emberi műveltunkat elismerő, aadasi kultúrális és politikai életünket biztósító törekvések irányításába...”

*

A után, őszök jöttek és mentek, múltott az első ijedelem, a rettegés bűvölete, látszólag lecsendesült a világ, a patkányok előmerészkedtek odvaikból, megszimatolták a levegőt és miután biztonságban érezték magukat, támadni kezdtek, a maguk patkány módján, úgy vélve, hogy ledől a fa, ha elrágják alapjait.

És most, ismét a szürke őszi alkonyhoz kell folyamodni, hogy ködvásznán kirajzolja ezt az arcot, egy forradalmár arcát, aki a fröccsenő rágalmak, gánccsokkodások, sziszegő fenyegetések és brutális botos üldöztetések közepette, megingathatatlanul halad a maga útján.

A polgárság aljasságában sem tudott eredeti lenni, önmagát ismételtette. Bőven akadna ugyanis tennivalója annak, aki listát akarna készíteni a világ va'la-mennyi „majomperéről”. Ennek ellenére. Cseh Károly ellenfelei úgy határoztak, hogy vádjukkal ezt a szégyenletes listát gazdagítják.

Amikor a reakció már világszerte elcsépelte ezt a témát, amikor már talán sehol a földkerekségen nem akadt volna épeszű bíró, aki hajlandó lett volna nevetségessé tenni magát azzal, hogy a középkori boszorkányperekhez hasonlóan elfeltéje Darwin megcáfolhatatlan elméletét és annak valamelyik terjesztőjét — akkor Cseh Károly adatai tanító ellen ezen a címen indult meg a hajsza, és megszületett a bácskai majomper. Az eredmény azonban csalódást hozott az adatai százlánchosoknak, az ipartestületi vezetőknek és a tisztelendő úrnak, akik a pert indították, mert a bíróság a vádlottat felmentette.

A támadók azonban nem nyugszanak. A gáncsoskodást és vádaskodást követi a közvetlen csapás. Új fegyver kerül a kezükbe, a monarchista diktatúra és Cseh Károlyt letartóztatják, megkínózzák, egvszer, kétszer, megfosztják tanítói állásától. A kiváltságainak védelmében állattá aljasult burzsoázia előtt semmi sem szent. Áldozatát nemcsak fizikailag, hanem erkölcsileg is el akarta tiporni. A Tisza menti rétek nyirkos, borzongató, lelket fojtó ködét idézi ez a lelket fojtó kis történet is, amelyet egyik volt tanítványa mesélt:

„Emlékszem, süldő legényke voltam még, amikor meakinztatásának hírére első felesége öngyilkosságot követett el. Nagy esemény volt az a községben. A rendőrök piszkosan viselkedett. Felhasználták a kínálkozó alkalmat és feltúrták az egész házat. Az utca pedig beszélt, beszélt, be nem állt a szája... Arról szólt a mese, hogy Cseh Károlyéknál ládászámra találtak aranyrudakat...”

És volt. bizonyára volt szerencsétlen, aki elhitte; szerencsétlen, mert a mesének bizonyára folytatása is volt, azok számára, akik érdeklődtek, és az ebbe a folytatásba rejtett méreg észrevétlenül felszívódott az áldozat tudatába, megfosztva látásától és ítélőképességétől. hogy ne tudja megkülönböztetni a barátot az ellenségtől.

És ez volt a cél, mert Cseh Károly a börtönben is, távollétében is veszélyes volt.

És mlndezt tudva, még mindig titokzatos az ősi ködből elébem rajzolódó képe. Van egy másik mese is, amely úgy szól, hogy felesége halála után, amikor hazajött, minden áldott nap egy csokor virággal kiment a temetőbe. Hónapokon át.

Vajon miért tette?

Politikai célja volt? Így akarta megmutatni azoknak, akiket félrevezetett a kommunistákat vérszomjas szörnyetegnek ábrázoló burzsoá propaganda, hogy a kommunista legalább olyan érző ember, mint a másik?

Vagy talán saját magával vívott harcot naponta, ott a sír előtt? Önmagát okolta volna a szörnyű végzetért? Ki tudja? Az is lehet, hogy csak fájo számonkérés volt ez az elmaradt támogatásért, a pillanatnyi gyengeségért, az élettárstól, aki elment. Talán nem fájt annyira a magáramaradottság, ha naponta beszélgethetett vele, még akkor is, ha egyebet nem kérdezhetett tőle, csak azt, hogy: Miért hagyta egyedül?

Együtt jöttek a nyírfaedők messzi földjéről és kettejük mögött, ott, ki tudja mennyi emlék maradt. Talán épp emléket őrzi járt ki a sírhoz nap nap után. Ki tudja? Nincs, aki választ adjon erre a kérdésre, de így is, felelet nélkül is arcképehez tartozik.

Mert bizonyára voltak akkor ellenfelei között, akik azt hitték, hogy „megtört a bolsi”.

Tévedtek. Tévedésükről személyesen világosította fel őket, mert íme, így hangzik egy részlet a „Harmincöt év után otthon” című cikkéből (Híd 1936 július):

„... Vajon változott-e, vajon ment-e valamit is előre? vajon megcsapta-e az új idők szele? avagy áll és vár?

Vajon találok-e új embereket új akarással, új életet új fakadással, avagy csak a régieket más ruhákban: a régi halált más koporsóban?

Ugyanaz a kép mindenütt. Az ember nincs otthon, kint van a piacon — a köpködőn — hátha kapna munkát, mert bár szezon van, mégis kereset, csak az, amit a család keres — a gyártól.

Apraja-nagyja gombot tűz, lyukat varr, gumit vág, bádogot présel, csatot gyárt, fogantyúkat politúroz, esernyőt állít össze, s ki tudná elsorolni, még mit, mit nem. Így játsszák ki a gyárak a különféle munkásvédelmi és munkabértörvényeket, no meg a forgalmi és adóelőírásokat. Mert Adán van vagy 15 gyárüzem. Apró nyolc-tizenhat éves gyerekek, lányok, totyogó vénasszonyok és emberek saját oduikban napi 14—16

órákat dolgoznak 5—15 dinár keresetért. Bent a gyárban minden rendben van a törvény szerint, de aztán otthon — a „ziccen”? Ide nézne csak egyszer a finánc, vagy az Inspekcija Rada, akkor alkothatna csak magának képet a gyermekmunkáról, a munkaidőről, a törvényekről, rendeletekről...”

Tévedtek, akik azt hitték, hogy megtört Cseh Károly. Erről tanúskodik a krónika is:

„1936-ban a Párt utasítására a szuboticaí szakszervezeti tanács titkári teendőit végzi. Utasításokkal és szervezési tanácsokkal látja el az adai földmunkásokat az 1936. évi arató-cseplő sztrájkra. A Bakos Kálmán és Halász József adai párt és szakszervezeti funkcionáriusok vezette sztrájk megmutatta Adán a Párt és a szakszervezet erejét. A hatóságok, bár engedve a munkások követeléseinek, 8 dinárról 22 dinárra emelték a napszámot, ugyanakkor nagy csendőralakulatokat összpontosítanak Adán és az adai hatóság követelésére Cseh Károlynak el kell hagynia Szubotícát. Visszatér Adára és itt folytatja tovább a szakszervezeti és pártmunkát. Iványi Károly álneven sorozatosan jelennek meg írásai a Híd-ban és ezekben részletesen foglalkozik a munkásság helyzetével és kulturális nevelésével. Különféle támadások érik, valótlan rágalmak sorozatát zúdítja rá a reakció. A fasiszta, irredenta politikát meghonosító világi és egyházi vezetők Cseh Károlyt támadva, támadják az adai munkásokat és igyekeznek elválasztani a munkásokat tőle...”

(A Kommunista Szövetség adai szervezetének történelmi irattárából.)

*

Nem szűnt meg és nem szűnhetett meg a csendőrségi zaklatással tetézett rágalomhadjárat, hiszen Cseh Károly neve akkor már fogalom volt a falvak nincstelenjei körében az egész Tisza mentén és a reakció leghöbbsége volt, hogy lelőxje őt erről a piedesztálról:

„Budapest”, így szólott egy másik mese, „a honvédelmi minisztériumban van egy fénykép és azon Cseh Károly látható, amint lóhátról szemlélt, vagy épp vezényel egy kivégzést...”

S hogy a mérge hatásosabb legyen:

„...Cseh Károly személyesen is végzett ki Szibériában magyar hadifoglyokat...”

Ismét a ködlő alkonatban kutatom arcélét. Igen, egészen bizonyos, hogy

nem volt érzélgős, ha ellenforradalmárral került szembe és holmi pökendi fehér tisztcske nem várhatott tőle kegyelmet akkor sem, ha történetesen magyar volt. És ez így van rendjén, mert nem magyarok és nemmagyarok harca volt az, hanem forradalom — elnyomók és elnyomottak harca.

De ez a perfid mese a hadifogly fegyvertelenséget és védtelenséget jelképező fogalma alá von tigrist és bárányt egyaránt és ebből az igazságot és valóságot tótágast állító praemissumból néki tetsző következtetést von le, amelynek végső értelme: „Cseh Károly védtelen magyar hadifoglyokat gyilkolt, semmi keresnivalója közöttünk...”

És a forradalmár még egyszer hallatja szavát az elmúlás ködéből, hogy megvédje emberi becsületét és harcának makulátlan tisztaságát:

„...S különben is nem ez az ön férjének a bűne. Az a bűne, hogy kommunista és már Oroszországban is terrorizálta a fogolytársait, hogy kommunisták legyenek. Ha olyan régen nem lett volna, akkor most statáriális bíróság elé állítanám, mert ott kinn lefényképeztek egy kivégzésnél, lóháton van és ez a fénykép ott van Pesten... Amikor utána elmentem Károlyhoz a táborba és megkérdeztem, illetve elmondtam neki, amit ez mondott, Károly azt felelte: Igen, van egy kép Pesten, amelyen én is rajta vagyok. Egy temetésről készült, amikor temettük a mi halottainkat, akiket felszedtünk, amikor visszafoglaltuk azt a várost és a lakosságtól megtudtuk, hogy különféle becstelentő pózokban temették el a fehérek az elesett vöröskatonákat. Mi felszedtük őket és katonai parádéval újra eltemettük. Ez a kép van Pesten...”

(A KSz adai szervezetének történelmi irattárából — Ővegy Cseh Károlyné, szül. Izsáki Iлона emlékezése.)

De nemcsak így utólag védte meg magát Cseh Károly. Megvédte nyilvánosan is. És ez a mese, ez a róla szóló utolsó előtti mese több okból szintén elgondolkoztató:

Akadát Adán egy dr. Király Károly nevezetű fiskális, aki megérezvén a közeledő konjunktúrát, nemzetmentő viselkedésséget kapott és 1941 februárjában a „Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség” adai fiókjának alakuló gyűlésén, nyilvánosan elmondta a szibériai vádat, ezzel akarva kirekeszteni a forradalmárt a község kultúréletéből.

Ennek nyomán az emberben önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon hon-

nan tudhatta egy vidéki fiskális, hogy mit rejt egy számára akkor még „idegen hatalom” kémelhárítóosztályának páncélszekrénye!?

Vagy talán nem is ez a kérdés, mert hogy honnan tudja, az nyilvánvaló. Talált nekünk akkoriban az ötödik hadoszlop ennél fantasztikusabb dolgokat is.

Inkább az az elgondolkoztató, hogy erre a nyilvánosan elhangzott kijelentésre itt, akkor, hivatalosan senki sem válaszolt. Pedig, hogy egy ilyen nyilatkozat jelentőségét ne tudta volna felmérni — ennyi butaság még a királyi jugoszláv kémelhárító szervekről sem tehető fel.

A magyarázat tehát világos. Nemcsak a forradalom nemzetközi, hanem minden külön elmélet és megegyezés nélkül, egészen spontánul, a dolgok helyzeti energiájánál fogva a reakció is: kisebb veszély száz fasiszta kém, mint egyetlen igaz forradalmár.

Cseh Károly pedig az elhangzott kihívásra — támadtott!

Nyílt levéllel, amelyet kifüggesztettek a Tisza menti községekben és amelyben azonkívül, hogy elutasítja a vádat, így szólt a rágalmozóhoz:

„... A magyar népi kultúra érdekében veszem magamnak — Doktor úr — a bátorságot és jogot, hogy az ön által a magyar kisebbségi kultúrmozgalomból kirekesztett „kommunisták” nevében itt, a nagy nyilvánosság előtt szójak Önhez.

Megkérdem önt — dr. Király Károly adai ügyvéd úr — honnan vesz ön jogot és bátorságot ahhoz, hogy kirekeszteszen a magyar kultúrmozgalomból bárkit is, de különösképpen a magyar munkásság egy nagy tömegét, akiket ön csak azért nevez kommunistáknak, mert azok munkájukért emberséges bért mernek kérni, s mert nem hajlandók az ön parancsszavára, feltétel nélkül az ön háta mögé olyan sorba sorakozni, amilyenbe ön ezt nekik elrendelni szeretné, s amely magyar munkástömeg a húszéves kisebbségi sorsban majdnem csak egyedül ápolta és fejlesztette a magyar kultúrát akkor, amikor ön és önök csak frakció és személyi harcokban éltek ki kisebbségi kötelességüket, míg az ön által kirekesztett „kommunisták” a nagyon is csekély gazdasági fajsúlyukhoz mérten igen sokat áldoztak a magyar kisebbség népi kultúrájéért.

Vegye azonban ez alkalommal tudomásul Dr. Király Károly úr — s ezt éppen az ön által kirekesztett kommunisták nevében mondom, hogy a mi népi

kultúránk nem a kiválasztottak sajátja, művelése nem a meghívottak joga, hanem tulajdona az itteni magyar nép egyetemességének, művelése kötelessége e nép minden tagjának, akár kommunistáknak nevezi ön őket, akár nem!”

A nyílt levél keltezése 1941 március. Azok a napok, amikor az események már fenyegetően tornyosultak a látóhatáron és nem valószínű, hogy épp Cseh Károly ne látta, ne tudta volna, mi következik. De harcos volt és nem hátrált meg.

A nemzetmentő fiskális pedig nem soká késett a válaszával. Ez a válasz olyan volt, mint a rend, amelyet képviselt: Cseh Károlyt a hirhét topolyai internálótáborba vitték...

Azután, Ada fölött ismét ősz lett, a Tisza menti rétek ismét nyirkos, kékes ködöket leheltek és a Popovics-iskola elől lehajtott fővel takarodtak el a fejkendő asszonyok, akik aznap érintetlenül kapták vissza a fogoly-hozzá tartozójuknak beadott kosztot. Ebből sejtették, hogy férjüket vagy gyermeküket aznap megkínózták. Cseh Károlyt is visszahozták a táborból. Verték és kínozták őt is és végig kellett néznie elvtársai kivégzését.

*

És ismét egy különös, nem mindennapi adat villan elénk a felledés homályából:

„A csendőr urak erkölcstelennek találták a szobában függő 'Nimfa és szatír' című képet, amelyen férjem egy mitológiai témát dolgozott fel...” írja emlékezéseiben özvegy Cseh Károlyné.

Nimfa a Tisza-parton! Nimfa, szatír, munkaerőpiac, köpködő és zicc!

Vajon mit álmódhatott Cseh Károly, amikor ezt a képet festette, és mi ez a kép, mit jelképez?

Talán azt a hitét, hogy lesz még aranykor a Tisza-parton is és a felszabadult, örülni és dalolni vágyó ember örömeiben a költészet csodalényeivel népesíti majd be a töltésmenti füzeset, a hellászi ligetek egyszerű, puritán és szegényes rokonát?

Vagy egyszerűen csak valami antiklerikális, bigott butaság elleni lázadása, felbuzdulása nyilvánult meg a képen?

És egyáltalán: miért festett? Titokban művészi életútról álmódott? Mi minden érdekelt ezt az embert? Mi mindenre futotta erejéből, idejéből?

Választ — legalábbis kielégítő választ ezekre a kérdésekre nem lehet találni.

Hiszen miközben ő maga a forradalmi harc útját választja, másokat kivézet a művészet akkor nem kevésbé röögös és nem kevésbé fényes országútjára. Talán bennük látta teljesülni saját titkos és soha meg nem valósuló álmait?

És vajon lehet-e kapcsolatot keresni e szellemi mecénáskodás és az utódok nagy vállalkozása, a zentai járás művésztelepei között. Ki merné tagadni, hogy bennük nem Cseh Károly álma valósult meg? Ő maga is elismerné, ha élne és találkozna a művésszel, mondjuk, az adai öntödében, amint a munkásokkal együtt, fémhulladékokból a modern idők álmait formázza, úgy talán, ahogy ő álmodta huszonöt év előtt.

*

A következő állomás a hirhedt váci fegyház. S ha az adai fiskális netán azt hitte volna, hogy most már végleg győzedelmeskedett a forradalmár fölött, ismét tévedett. Mert íme így szól a fizikailag valóban megtört harcos egyik, börtönből kicsempészett levelében:

„... Ha tényleg Isten teremtette volna a világot, úgy most igazán volna miért pirulnia. Ennyi zürzavar, ennyi romlás és fájdalom, ennyi szenvedés és könny nem volt egyszerre a világon, amióta az ember történelmet ismer, mint most. A frontokon az emberek milliói cafatokká robbannak, az emberi munka megmérhetetlen kincsei pillanatok alatt romokká válnak, az ember emberré levéséhez szükséges javak évtizedekre való mennyiségei süllyednek a tengerek mélyére, hogy ott megsemmisülve, itt éh-séget és nyomort szüljenek. — Nagy idők terhében nagy embrió fogan, hogy új kort szüljön e világra, amely után a munka trónol majd a koronák helyett s méri szét javait egyformán mindenki számára — aki részt kért és kapott a megtermelésében — hozzáférhetően és egyformán...

(A K. Sz. adai szervezetének történelmi irattára. Részlet Cseh Károly leveléből, amelyet feleségéhez intézett. Kelt Vácott, 1942 október 28-án.)

Ismét elmúlt két esztendő, azután, talán épp egy ilyen ködös, esős, őszi napon, elindult Vácról a fegyencszállítmány — Németország felé.

1944 ősze volt. A szövetséges bombázók szinte megszakítás nélkül zúgtak Hitler egyre szűkülő „európai erődje” fölött és a távolból már hallatszót a vörös hadsereg ágyúinak dübörgése. A rabszolgák Európa-szerte már hazafelé tekingettek.

Róla az utolsó hír Komáromból, a haláltáborokba vezető út magyarországi végállomásáról érkezett. Azután nyoma veszett.

Később, sokkal később mesélték a hazatért táborlakók, hogy látták, lefogyva, betegesen — jelentkezett egy betegtránszportba...

Cseh Károly ismerte az ellenséget. Volt dolga az orosz fehérgárdistákkal, ismerte a szerb és a magyar királyi csendőröket, de a fasisztákat, úgy látszik, nem ismerte eléggé. Embereknek tekintette őket és ez a tévedése végzetes volt.

Mi, az élvemaradottak már tudjuk, hogy a fasiszták gázkamrával, méreggel és krematóriummal gyógyították a beteg foglyokat...

*

Furcsa ez a lassan sűrűsödő novemberi alkonyat, mintha napok, hetek és évek sűrűsödnének össze benne, és mintha a világ is kicsinnyé, egészen megismerhetővé zsugorodna, úgyhogy szinte egymás szomszédságába kerülnek a szibériai nyírek és a Tisza menti fűzések.

Csak az ember marad örök titok. Arcélét a képzeletgyújtó őszi ködökből ki nem olvasható. És hiába fedi fel minden tettének helyét, idejét és körülményeit a történész, a tárgyi adatok sohasem elegendők. Mert a keménységet benne váratlanul lágyság váltja fel, az éleslátást pillanatnyi vakság, s az egy életen át tartó harcnaak, kiállásnaak nincsen vegyképlete.

Az első, a legmélyebb rugó, amely minden tett, gondolat és érzés elindítója, rendszerint megmagyarázatlan marad. Akárcsak azok a rég elhervadt virágcsokrok, egy Szibériából jött aszszony sírján, a Tisza menti temetőben.

Szobák

Fehér Ferenc

Vannak szobák és kalodák,
hús termek, pincék, pagodák,

földpadlós odúk, s kövezett
ruhaszárítók, fészerek,

bambusz-vityillók, s ásatag,
penészt lehelő házfalak;

szívembe ma már mind befér,
mert mindben bizó ember él,

kiket mától már ismerek,
hisz árvák, mint a kisgyerek,

aki itt, mélyen bennem él,
s növeszti néma szenvedély:

omoljanak már rossz falak,
s fájó szívvel is bízzanak,

akik között még fal feszül,
és szenvednek kegyetlenül;

lesik csak egymás lépteit,
számlálják tűnő perceik;

omoljanak hát, hulljanak
a kín-emelte rút falak,

mindegy, szobák vagy kalodák —
vannak még négyfalas csodák;

vannak álmatag kis szobák
(küszöbük őrzőn léped át),

benn egy szék s egy árva asztal,
de téged vár, hi, marasztal;

foglalat, mint kőnek ékszer, —
égsz benne, de sosem égsz el,

nem kérded, börtön-e, kincs-e,
kilincse kemény bilincs-e,

mert voltál magad is önnön
szép tágas szobádban börtön;

néztek szemed rácsán át rabok —
holt vágyak és fondorlatok;

s itt, épp azért, mert magad vagy,
másért élsz, s nem csak magadnak;

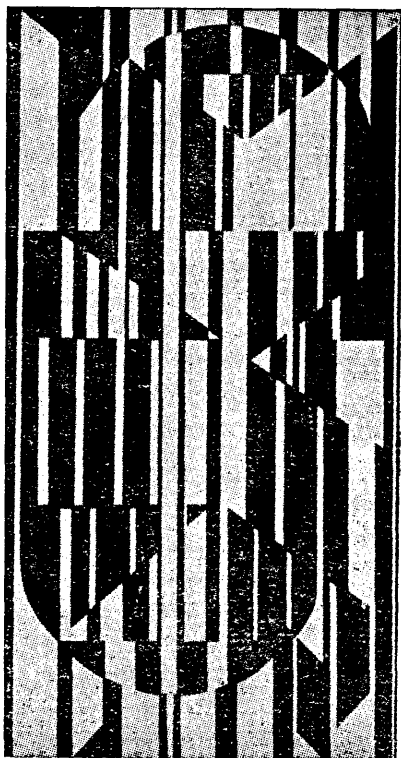
sorolhatnak hús érveket
szekrénybe hűtött életek, —

vannak szobák, hol meleg, és
mind melegebb az ölelés;

ahol nem féled nagy szobák
feléd villogó fogsorát;

szíved és szíve gyűjt napot,
tisztá lányszeme csillagod,

s szemed rácsán búcsúztatod
csókja közt azt a tűnt rabot...

Vásárhelyi Viktor (Franciaország):
Kolostor, 1957.

A Hős

Gál László

Smicek Lajos, így hívták a hőst, és mi, gyerekek, ezen sokáig csodálkoztunk, mert abban a meggyőződésben éltünk, hogy egy hőst Napóleonnak hívnak vagy legalábbis Potioreknek, aki tábornok volt és nagyon megverték Szerbiában. De ő mégis hős volt, a Smicek, ezt az egész utca tudta róla és még a rendőr is szalutált neki reggel, amikor a vegyeskereskedésbe indult, mert fűszeres volt a Smicek Lajos, nyolctól—tizenkettőig és délután kettőtől—hatig, csak azután volt hős, de még inkább vacsora után, amikor lementek a sarki kiskocsmába, a Smicek Lajos és a Smicek Lajosné, mert mindig együtt jártak és a Lajos szilvóriumot ivott, de a felesége csak kevertet, az sokkal édesebb.

Erre mi nagyon büszkék voltunk, hogy egy valóságos hős él a mi utcánkban és szilvóriumot iszik. Sok szilvóriumot ivott, egy hős jobban bírja az ilyen nehéz italokat, mint az egyszerű polgár, aki nem ontotta vérét a magyarságáért, egy hősnek az semmi, három kupica, négy vagy tizenöt. Mert mi tagadás, egy kicsit részeges volt a Smicek Lajos és a Smicek Lajosné is részeges volt egy kicsit, de ezen senki sem csodálkozott, mert nehéz egy életet végig élni azzal a tudattal, hogy mindenki rámnéz, mindenki engem csodál, mert én a véretem ontottam népemért, szép, piros véretem, mit tudnak ehhez ezek a gyáva kispolgárok?

És a Smiceknének is nagyon nehéz volt. Egy amolyan átlagpolgárnak csak odateszi az asszony a krumplipaprikást vagy a borjúbecsináltat, az átlagpolgár megeszi, megtörüli a szájaszélét, lefekszik a díványra és horkol. Az egészen más, egy átlagpolgárnál és megintcsak más egy hősnél, az még a krumplipaprikást is másképpen eszi és különösen, amikor elmereng a gőzölgő piros burgonya felett, akkor szólni sem szabad hozzá, ki tudja, talán a saját piros vére jutott eszébe, amit a népéért hullajtott, mint a Zrinyi Miklós vagy a Hunyadi János, ők is elmerengtek a krumplipaprikás felett,

hogy ők csak hullajtják a piros vérüket, de a gyerekeknek az iskolákban majd felcsillan a szemük, amikor öröklük tanulnak és ki-ki közülük elhatározza majd, hogy belőle is hős lesz vagy futballista, mert a jó példa ragadós és az ember olyan szívesen lenne halhatatlan.

Mi csak néztük a Smicek Lajost. Sápadt arca volt a Lajos bácsinak és stuccolt bajusza és lúdtalpa is volt, ezt mindenki tudta az utcában, pedig alig látszott rajta és betét is volt a cipőjében. Az különben is csak egy előítélet, hogy a lúdtalpú ember nem lehet hős, egyideig még a császári és királyi vezérkar is ezt hitte az első világháború előtt és még póttartalékos is nehezen lehetett a lúdtalpúból. De fejlődik a világ, az ember egyre többet tud és a háború második évétől már igazi rokkant is lehetett a lúdtalpúból vagy idegsokkos, esetleg vak is, szóval hős. Mi is azt hittük, hogy így lett hős a Smicek Lajosból, de amikor megkérdeztük, csak legyintett, hogy az semmi, az ilyeneket csak elvitték, aztán — történt, ami történt —, de nem tudatosan csinálták, nem szándékosan, csak muszájból. Egy igazi hős kiáll a szírtetőre, Hunvad magas falán, vagy leugrik a várfokról, miközben magával rántja a gyűlölt ellenséget az irdatlan mélységbe. Így cselekszik egy tudatos hős, nem vár behívóra, meg hogy a manipuláns őrmester ki-ossa neki a bakancsot, a két váltás fehéreneműt és a kimenő ruhát. Ő ezt nem is csinálta, a Smicek Lajos, ő egy pékműhelyben dolgozott a háború alatt, mert ahhoz is értett, a kenyérsütéshez és mint nélkülözhetlent, felmentették a frontszolgálat alól. — Sajnos — mondta ilyenkor, ha szóba kerültek a világháborús dolgok a kiskocsmában —, sajnos, nekem nem szúrták ki a szememet, nem vágták le a lábamat, nekem kenyeret kellett sütnöm a hazáért, aminek a minősége — a kenyérnek ugyanis és nem a hazának — folyton romlott és a vége felé már több kukorica volt benne, mint búzaliszt, amire különben is rájártak a tiszturak és a tisztí feleségek. Nehéz volt, nagyon nehéz a háború, még mi is alig-alig jutottunk búzaliszthoz, pedig a pékműhelyben dolgoztunk és a nyomtató lónak nehéz a száját befogni. Amikor meg látta, hogy mennyire sajnálkozunk, hogy ilyen nehéz volt neki, csak legyintett, hogy azért megvoltak valahogy, csereberéltek a hentesekkel lisztet a húsert, meg a rakétárossal dohányeműt is csereberéltek, hát elmúlt az a négy esztendő, ott egye a fene az egészet!

Inkább csak az ötödik pohár után jött meg a mesélő kedve a Smicek Lajosnak, addig csak hallgatót, ez így illik egy hőshöz, az igazi hős szótlanul issza a szilvóriumot, nem dicsekszik, ez nem volna méltó hozzá.

Mégis, nagy híre volt Smicek Lajosnak. Kis utca volt a mi utcánk, hát mindenki mindent tudott a másokról, nem lehetett titkot tartani, még azt is tudtuk, hogy a Barta Bálint minden szombat este megveri a feleségét, mert ő egy pontos, rendszerető ember volt, a Barta Bálint, a hét többi hat napján sohasem nyúlt az asszonyhoz, csakis szombaton, őt példaképp emlegették az asszonvok, hogy egy nagyon rendes ember, megbízható, nem amolyan ugri-futi. És azt is tudtuk, hogy mit főznek a harmadik szomszédnál, meg ha csak új harisnyát volt az asszonvon, mindjárt tudtuk, hogy az albérlő egy kellemes délutánt töltött az albérlésben, hát onnan a nagy flanc. Bizony, mivelénk a férjek ritkán vásároltak új harisnyát az asszonvoknak, selyemharisnyát meg éppen soha, azok nem voltak olyan divatos idők, mint ez a mai és sokkal erkölcsösebbek. Amikor például a Manci, ő a házmester lánya volt, beiratkozott a színiiskolába és nem sokkal később el is költözött a házmesterlakásból, hát az egész utca felháborodott, hogy ilvesmit nem tesz egy tisztességes lány a szüleivel, és milyen jól megy a szaihának, lám, főbérleti lakást kapott a barátiától meg egy gyöngvsort, ami biztosan nem valódi, de mégis gyöngysor. Hja, mondta a Smicek Lajosné is, manapság nem érdemes tisztességesnek lenni, persze, az egészen más, ha az embernek

hős az ura, egy hősné nem csalja meg az urát, bár arról a Jozefinről, a Napoleon feleségéről sok mindent pletykálnak, de hát már akkor is voltak szomszédasszonyok, biztosan egy szó sem igaz az egészről. Ő, a Smicekné, hát neki is lett volna alkalma, nem is egyszer, de olyankor mindig arra gondolt, hogy a Smicek Lajos a vérét hullajtotta a magyarságáért, hát egy részeges disznó, az igaz, meg a szerelmet sem kívánja úgy, mint a szilvóriumot, de azért ő, a Smicekné, mégis tudja, hogy mivel tartozik az elhullajtott vércsöppekért meg a tisztességért, hogy egy hős felesége lehet és kevertet iszik vele a kiskocsmában, esténként.

Csúnya, száraz asszony volt a Smicekné, hosszú, hegyes orra volt neki, mégis irigyelték az asszonyok, hogy egy hős ingét, zsebkendőjét, gatyáját moshatja, ha csak fűszerkereskedősegéd is a hős jelenleg, mert hálátlan a haza és nem becsüli meg az igazi érdemet.

Ezt az ő hősségét úgy visel'e a Smicek Lajos, mint más az ünneplő ruháját, egy kicsit kényelmetlenül, feszélyezve. Látszott rajta néha, hogy szeretne egyszerű ember lenni, egy a tömegből, olyan mint akárki más, hogy ne meressék rá a szemüket az emberek, hogy ne suttojják a háta mögött, nézd, itt megy a Smicek Lajos, aki a vérét hullatta, ilyen magyarok kellenének nekünk, ezer, tízezer ilyen magyar, akkor más volna a világ és szilvórium is több fogyna mindenestre. Mi sajnáltuk néha a Smicek Lajost, hogy neki mindig központnak kell lennie, mindig bölcseseket kell mondania, ő már szinte olyan volt, mint egy szobor közöttünk, s ha a fityókok nem következtek volna hosszú sorban, egymásután, hát valóságos szobor is lehetett volna belőle, mint például a Szavojai Jenő főhercegből, aki ugyancsak hős volt, de nem pálinkát ivott, hanem vörösbor.

Éveken át csak úgy egyszerűen tudomásul vettük, hogy a Smicek Lajos egy hős, anélkül, hogy közelebbit tudtunk volna arról, hogy mit is cselekedett értünk, illetve a népért, amelyért vérét hullatta. Ő, látszott rajta, nem szívesen beszélne róla, egy igazi hős nem tesz ilyesmit, rábízta a történelemre avagy az újságírókra, akik még inkább ki tudják színezni a dolgokat, nem olyan adatszerűen szárazak, mint a történelemtudósok. De nincsen olyan titok, amire előbb-utóbb fény ne derülne, a Jul'ska is a harmadik faluba utazott megszülni a gyereket — kisfiú volt, Jancsinak keresztel'ék az árvát — mégis mindenki megtudta csakhamar és a Feri egy másik városnyedbe költözött.

Mi is vártunk türelemmel, meg bevallom, itattuk is a Smicek Lajost, hogy megszólaljon. Hát akkor elkezdte egyszer, egy kicsit dadogva, nehezkesen, de később belejött, a szemébe is visszaköltöztek a régi fények, a hangja is felmelegedett.

— Hát nem bánom — így kezdte —, hadd tudját'ok meg és tanuljatok belőle, mert semmi az ember, ha csak magának él, ha nem érzi, hogy egy közösséghez tartozik, ha nem hajlandó vérét kiontani ezért a közösségért. Én mindig ilyen voltam, már kora gyerekkoromban is, egyszer például a főnököm rettenetesen felpofozott, hogy lopom a nyalókát, mert valóban hiányzott a dobozból. Én csak türtem, egy szóval sem árultam el, hogy a Misi is lopott a nyalókából, nemcsak én, mert már akkor is hajlandó voltam szenvedni másokért és különben is, mi hasznom lett volna abból, ha a Misit is felpofozza a göré? Utána tíz remek bélyeget kaptam a M'sitől, pedig húszat kértem, de hát hálátlanok az emberek, lám, most is csak egyszerű kereskedősegéd vagyok, pedig a véretem hullajtottam a magyarságoméért.

Ez meg úgy történt, hogy a háború után, hát nagyon egy nyavalyás viszonyok voltak azok, üres üzletek, munkanélküliség meg a feketézőket is egyre szigorúbban büntették, engem is csaknem lekaptak néhányszor,

alig tudtam eliszkolni az állomás környékéről, mert a vidéket jártuk állandóan, szalonnáért, lisztért, egyebekért... no, én elhatároztam, hogy külföldre megyek, az mégis más, az a nyugati kultúra, például Olaszországban pescecane-nak hívják a feketézőket, az cápát jelent, a pescecane, ebből is látszik, hogy az olasz nyelv a legszebb nyelve a világnak. Nem akarlak untatni benneteket az utazásom körülményeivel, csak annyit, hogy Bécsben ültem néhány hetet csavargásért, dehát mit is csinálhat az ember egy idegen városban? Csavarog, persze, és jól kimeresztí a szemét, hátha elejt valaki valamit az utcán vagy esetleg valami kilóg a zsebéből, hát ebből éltem. No, fizessetek egy pohárával, egészen száraz a torkom és valahogy mégiscsak megérkeztem Rómába, az egy nagyon nagy város és hetekig tudja az ember bámulni a templomokat, a papokat, meg a nőket, mert azok is nagyon szépek, a római nők, érdemes bámulni őket és ott nem úgy van, mint mifelénk, az olasz nők között akad mindenféle, olcsó meg még olcsóbb, meg drága is, azok a tisztességesek, a drágák. Hát ebből is éltem meg abból is, akkor még nem gondoltam rá, hogy hős leszek belőlem, ez úgy jön, mint a vilámcsapás, az emberbe egyszerre csak belehasogat, hogy ő magyar és akkor szétrúgná az egész mindenséget, hadd lássák a népek, hogy mifajta vagyunk, minket sem a gölya költött.

Hová jár az ember külföldön, ahol a kocsmában sincs ismerőse, meg aztán, hát persze, hogy éhezik a nőkre, ez már így van, amikor az ember fiatal. Később jóllakik velük, de akkor csak húszéves voltam és megettem volna az egész világot.

Hát így kerültem egy amolyan nyilvános házba, ezt így mondják, ha az ember úri társaságban nem akarja azt a szót használni, hogy bordély vagy kupleráj, meg aztán ez úri ház volt, szalonja is volt meg külön portása, akinek fél lírát kellett adni, amit ők tíz szoldónak mondanak, de ugyanannyit ér. Ebben a házban aztán állandó vendég lettem, mert nagyon csinosak voltak a nők és el lehetett beszélgetni velük mindenről, csak egy feketekávéba került a beszélgetés, ők ezt eszpresszónak mondják és olcsó volt. Jártak oda mindenfélét, úriemberek is, volt egy kőműves pallér is köztük, hogy igazat szóljak, ő vezetett oda, mert én más híján a kőművesmesterséget is folytattam abban a Rómában, csak talicskátam, az igaz, dehát kőműves a talicskás is, ő is segít házat építeni. No, a Tinát éppen ebben a házban ismertem meg, remek nő volt, fiatal, szőke, ami ott jobban feltűnik, mint minálunk, mert az olaszok általában feketék, ha ugyan nem szőkék éppen, mint a Tina is. Igaz, ami igaz, én ennek a Tinának köszönhetem, hogy hős lett belőlem és piros véretem hullattam a magyarságért, de rendeljétek megint egy szilvát, úgy elfogott az emlékezés, le kell öblíteni valahogy.

Szerettük egymást a Tinával. Nem mindjárt szerettük, ehhez idő kellett. Eleinte én is fizettem, mint akárki más, meg máshoz is jártam, mert volt ám ott választék, de azt hiszem, ezt már elmondtam. Akkor egyszeribe csak rájöttem a Tina ízére, hogy az más mint a többi, de erről nem illik beszélni, a magyar ember gavallér, ha nőről van szó, és a Tinától még zsebpénzt is kaptam később, mert mondtam neki, hogy hiszen jönnek én mindennap, de a tíz szoldó is sok néha, amit a portásnak kell adni, meg a feketét sem tudom kifizetni, a fene a tisztos szegénységbe, ezek az olaszok jobban vigyáznak a zsebükre, mint a bécsiek. No, nevetett a Tina, meg tetsettem is neki és úgy volt, hogy ha pénzhez jutok, mert mindig volt és azóta is van sorsjegyem, hát kiveszem a házból és összeköltözünk. Neki az is tetszett, hogy én olyan hibásan beszélek olaszul, meg más is tetszett neki, erről sem beszélhetek bővebben, dehát húszéves voltam, el tudjátok képzelni.

No, a többi vendégek meg éppen nem örültek, hogy a szőke Tina szívesebben van velem, mint mással, meg zsebpénzt is nekem ad és nem a Giovanninak, ami Jánost jelent, és előttem ő volt a Tina stricije vagy, hogy ilyen csúf szót ne használjak, a selyemfiúja. Hát morogtak is, hogy ugyan mit eszik rajtam a Tina, ezt ők nem tudták megérteni és a Giovanni különösen dühös volt rám, mert ő szívből szerette a Tinát és most még csak pénzt sem kapott tőle, ez fájt neki.

Egyszer, amint a szalonban üdögéltünk és hát csak folyt a szó erről-arról, hogy milyen nehéz egy tisztességes szajhának, romlik a pénz, egyre többbe kerül a fehérnemű, a mosás meg a vizit és a pénzes palik is egyre ritkábbak, hiába, megéreződik a gazdasági válság mindenütt, a szerelmi üzletekben is, a kuncsaftok térdig kopatják a lábukat, hogy valami privát nőt találjanak, pedig az sem olcsóbb, a privát.

Hát egyszer csak az is szóba került, hogy miért éppen belém esett a Tina, hogy ő egy hülye, a drága idejét és a drága pénzét egy ilyen külföldi csavargóra vesztegeti, még azt is mondták, hogy nincs benne hazafias érzés, szegényt hoz az olasz nőkre úgy általában.

Ezen aztán már a Tina is felháborodott, mert az volt benne, nemzeti érzés volt benne, ami igaz, az igaz.

— Én éppen azért szeretem ezt a Lajost — mondotta erélyesen, — mert majdnem úgy csókol, mintha olasz lenne!

Tudom most már, hogy ő ezt szívből mondta, hogy mentegezni akart a többiek előtt meg, hogy azt is lássák, hogy nem vagyok akárki, ha nem is vagyok olasz. Dehát abban a pillanatban én nem gondoltam erre, csak elfogott a gőg, meg az utálat a sok strici iránt, akik a Tinát irigyelték tőlem, hát odacsaptam az asztalra, de dühösen ám, még a szemem is forgott, azt mondták később, mert azért volt annyi tisztesség bennük, hogy meglátogattak a kórházban és még csomagot is hoztak, amikor az állomásra kísérték a carabinieri, ez meg olyan mint a csendőr nálunk, csak kakas-toll nélkül, de éppen úgy pofoznak.

— Egy frászt csókolok én úgy, mint ezek a nyámnyila digók — kiáltottam dühösen — én úgy csókolok, mint egy magyar csókol!

Hát azt láttátok volna, hogy összeröföntek, mert ez meg nemzeti önérzetükben sértette őket, hogy egy magyar jobban csókol, meg azt a szót sem szívlelték, hogy digó. Akkor már nem is tudom, hogy történt, ők is ütöttek, én is ütöttem, a nők sivalkodtak, meg ha jól emlékszem, ők is ütöttek. Valaki, máig is azt hiszem, hogy a Giovanni volt, kirántotta a kését...

Elhallgatott a Smicek Lajos, körülnézett. Mi kérés nélkül rendeltük a következő szilvörumot, mert nagyon meghatott bennünket a történet, hogy ő így feláldozta magát a magyarságáért.

Egyszuszra hajtotta ki a pálinkáját, megtörölte a szájaszélét és csöndesen, szerényen csak ennyit mondott:

— A vérem hullt, de nem bántam. A magyarságomat nem engedem!
Ez a legszebb ezeknél az igazi hősöknél, a szerénység.

Lolám zsebe

Tolnay Ottó

*Az egyszeri fiúnak volt egy kis halastava
Egy kékpöttyes kis halastava
Az egyszeri fiú nagyon félt az emberektől
A mogorva emberektől
Egész nap csak a tó körül sétált
Gyönyörködött a kiesi halakban
Öt pici hal élt a tóban
Öt pici csintalan rózsaszín halacska
A fiú még sohasem látott ilyen halakat
Ilyen apró virgonc halakat
A mogorva emberek csodálkoztak az egyszeri fiún
Hogy hogy tudja ennyire szeretni ezeket a csöpp halakat
Legjobban a legkisebbet szerette
Még nem is volt tátott hold-szeme mint a többieknek*

*A tóban volt egy ezüst gyűrű egy kapukulcs meg egy réztizes
Egyenként siklottak át a gyűrűn
Pörgették keresztül a kulcs fején a tizest
Szemezgették a tófenék morzsáját*

*Az egyszeri fiú már nem győzött gyönyörködni halacskaiban
Fölgyűrte ingujját és belenyúlt a tóba
Kihalászta mind az öt halat
Egyenként megcsókoltam Lolám pici rózsaszín körmeit*

Lolám zsebe II.

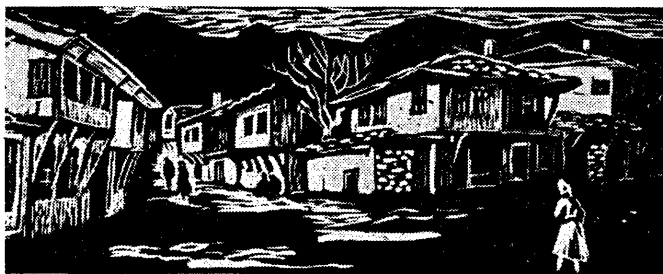
Tolnay Ottó

*Amikor csak együtt voltunk
Titkos tízfejűsárkány-örizte kastélyában
Rejtett hágcson ruhagombjain zsebébe kúsztam
Néha mint egy merész pici nagyfarkú mókus
Felfutottam egészen a könyökéig
Néha meg ujjaimból bölcsőt fontam
Amilyent egyszer nagy sötét padlásunkon láttam
És mint a málnás bonbonokat
Szopogattam lakkos körmeit*

*Csak Lola zsebében éreztem jól magam
Onnan lestem pillantásait
Mint egy ó-görög asztronómus
Elég volt hogy csak megrezenjenek ajkai
Egy-két ráncocska ugrabugráljon
Végig a zamatos gerizdeken
Még hangjának első illatos leheletét sem vártam
Titkos tízfejűsárkány-örizte kastélyából
Rejtett hágcson ruhagombjain rögtön lekúsztam
Futottam műhelyembe
Sárga noteszom lapjaira versbe öntöttem
Kis ajkainak rezzelését*

*

*Délután megláttam Lolát a túloldalon
— istenem milyen különös jóérzés fogott el —
hozzá akartam futni
amikor észrevettem hogy
levetette pöttyes zsebes ruháját
és bali ruhába öltözött*

Neikov Atanasz (Bulgária):

Falu, 1958

Sárkány

Tolnay Ottó

Sápadt vézna kisleány koromban
színes sallangos sárkányom mindig a földön húztam
a gyerekek messze futottak a töltésen
sok sárkányuk vibrált
a sárgával lecsöpögtetett zöld nyárfák fölött
mindig kora ősszel eregettünk
még szépen sütött a nap
de már bele lehetett nézni
de csak az enyém hasonlított a szívárványhoz
egy nagy bús barna szemet festettem rá
és ha fölemelkedett volna
az emberekre mosolyogva nézett volna

Azt hittem hogyha majd nagy leszek
Legalább szeretni tudok majd szépen

De fuccsba ment ez is
Nem lehet ilyen
Nagyon-nagyon-nagyon
Szeretni

A szakács

Tolnay Ottó

Öngyilkos leszek
Csókolta fülembé Karmencita
Akkor én is
Martam rúzsos ajkába
A süteményt amit ebédre készítettem
Már megint a disznóknak adta a mamám
Pityeregte
Tudod mit Karmencita
Amíg majd én vizsgáimra készülök
Addig te a szakácskönyvből
Tanulsz sütni-főzni
Tettem mutatójajamat
Kis pisze orrára

Tud-e hagymát apróra vágni?

Komáromi József Sándor

Bolyongás a rengetegben

Nincs igazad, ha neheztelsz, hogy gondolataim közlése során olykor megkérdem tőled: „Érted?”

Rendben van, nem neheztelsz, hanem idegesít ez a mellednek szegezett kérdő szócska. Nyilván azt véled, felette nagyra tartom magam, s vajmi kevésre becsülöm a te szellemi képességeidet. Pedig a dolog fordítottja is többször előfordul, csak azt nem figyelted meg. „Nem értem!” — ismétlem el olykor háromszor is, rendületlen nyugalommal. Csöppet sem zavar, hogy netán korlátoznak nézel. Az ostobaság ott kezdődik, amikor az ember rábólint valaminek, ami korántsem világos számára.

Nem, dehogyan is képzelem magamat okosabbnak nálad. Ennek a mondataim közben felbukkanó kérdő szócskának egészen más oka van. Nemrégiben megvilágosodott előttem az, amit évekkel azelőtt, egy írótól hallottam. Állítása, akkor, inkább rendkívüli szellemi bukfencket tünt, semmint egy rejtett igazság meghökkentő felismerésének; végre azonban megértettem, mennyire fején találta a szöveget.

Hogy mit mondott voltaképpen?

Panaszkodott, hogy milyen szeszélyes, mennyire megbízhatatlan az író nyers-

anyaga, a nyelv. A szavakat azért találták ki — magyarázta —, hogy közölhessük kívánságainkat, megértessük gondolatainkat. Ez azonban nem mindig sikerül, sőt, vajmi ritkán tudjuk szándékainkat teljes pontossággal átvenni egy másik ember érzelmi és értelmi világába. Mindazt, amit részletesen kifejtettünk és tüzetesen körülírtunk, homlokegyenest ellenkező értelemben foghatják fel. A szavak, sajnos, kétségbeejtően gyatra jelképek. Vegyünk egy egészen egyszerű példát. Ha kimondom, vagy leírom ezt a szót: fa — mennyiféle képzet merülhet fel a különböző emberek tudatában! Egy regényes csitrilány virágbaborult akácot képzel el s alatta magát és szerelmességét. Egy idős rákbeteg férfi előtt csupasz diófa rémlik fel, annak is a legvastagabb ága, amelyre felkőthetné magát. A fakereskedő mindjárt gerendákra, deszkákra s hasábfára gondol, az ácsmester képzeletében felvillan az egész tetőszerkezet; az asztalos ragyogó szekrényeken, székeken, ágyakon legelteti lelki szemeit; a temetkezési vállalkozó ábrándosan koporsóiban gyönyörködik — fejezte be elmefuttatását az író.

Igen, ez az amit végre tökéletesen megértettem, amiben fenntartás nélkül egyetérték velem. A szavak valóban felette silányul vetítik ki lelkivilágunkat és ijesztően alkalmasak arra, hogy félreértést szüljenek. Olykor az az érzésem, hogy iszonyú rengetegben bolyongok, amikor szavakkal akarom közölni gondolataimat; olyan óserdőben amelyből nincs kiút.

S lám, még arról is le kell mondanom, hogy gondolataim közlése során, mintegy mérőónt bocsátva a zavaros mélységekbe, megkérdeztem itt-ott: „Érted?” A te példád arra int, korántsem a megértés hídját szilárdítom, hanem a félreértés szakadékát szélesítem evvel, a kérdő szóval. Bele kell törődnöm, hogy én is éppúgy a félmegértés és a félmegértettség hullámverésében töltsem életemet, mint azok, akiknek legkisebb gondjuk is nagyobb, minthogy ilyesmin rágódjanak, vagy azok, akik nálam is nagyobb elszántsággal és keserűséggel igyekeznek szavakba önteni és a szavak öntvényéből kiolvasztani a gondolat aranyát — mindhiába!

Most már arra vagy kíváncsi, hogyan vált előttem egyszerűen vaskos valóság-gá az, amit évekig csupán szellemes képtelenségnek tartottam? Nagyon igazad van, nem minden ok nélkül gyűlt világosság agyamban.

Tíz évvel ezelőtt, filmrendező inas koromban, azt képzeltem, az egész világ körülöttem forog. Azóta megtanultam, hogy nekem kell a világ után szaladnom; sőt azt is, hogy hiába rohanok minden erőmet megveszítve, veritéktől csapzottan és lógó nyelvvél — soha el nem érhetem álmaimat.

Miért gondoltam valaha, hogy az egész világ körülöttem forog? Akkor még megrészegített, mennyire tolongnak körülöttem a nők. Szépek és csunya-cskák szemérmesek és orcátlanok, okosok és butuskák, vegyes, lenyűgöző, hogy nyomban körülvettek, amint megtudták mesterségemet. Persze, mind a filmre vágyott, csak én képzeltem, hogy egyszerű hivatásom, ellenállhatatlan férfiasságom kábítja el őket. Mérheterlen önzésemben azzal áltattam magamat, hogy a nőket tökéletesen boldoggá teszi, ha önzetlenül rajonghatnak.

Képzelted, mennyire meghökken-tem, amikor ebben a nyüzsgésben megismerkedtem egy olyan lánnyal, akire egy szemernyi se hatott a film csábítása. Értetlenül álltam e különös jelen- ség előtt, s fokozódó csodálattal néztem

fel rá. Csakhamar tisztáztam önma- gammal, mi az ami olyan ellenállhatat- lanul vonz feléje. A többi nőnek egy- egy testréssze ragadott el: a szeme a lába, a keble — Olgának a lelke tett részeggé.

Rendkívüli lány volt. A háború ször- nyűségei között serdült fel, egy ellen- ségtől megszállt nagyvárosban: légi- támadások rettegése, utcai akasztások iszonyata, nélkülözések nyomorúsága rétegződött idegeiben — mindez azon- ban nem váltott ki belőle sem féktelen életszomjat, sem érzéketlen egykedvű- séget. Huszonegy éves volt akkor, tiszt- viselő, ötosztályos középiskolai vég- zettséggel s azzal a lobogó elszántsággal, hogy egyetemi oklevelet szerez. Én szédülést éreztem pusztá elképzelésére annak a könyvekből rakott bábeli tor- ronynak, amelyre fel akar kapaszkodni s őszintén szólva, kis-é értelmetlennek találtam törekvését. De bármilyen gye- rekesnek láttam, amit a fejébe vett, s bármennyire kétlettem, hogy mind- végig ki tud tartani, törekvése annál inkább szívenütött.

Könnyen megértheted meghatottsá- gomat. Azzal az ábránddal lendültem a filmrendezői pályára, hogy alkotásaim- mal ámulatba ejtem majd a világot, s még nem is voltam igazi rendező. már- is csúszni kezdtem lefelé. Eszményeim lerongyolódásában nem kis része volt a körülöttem tolongó talmi nőknél elért ol- c-ó szerelmi sikereimnek. S íme, most a sors, mintha csak jóvá akarná tenni eddigi rossz tréfáit, úgy vezette útamba ezt a pompás teremést. Ha volt valaki, aki szüntelenül a jobbik énemem ösztö- nözte, akkor az Olga volt.

Különös helyzetbe kerültem: mély sértődöttség és szívszorító fájdalom hullámozott bennem s határtalanul boldog voltam. Különös helyzetbe ke- rültem, de ha győződ türelemmel, ta- lán ki tudom bogozni ennek a furcsa csomónak a szálait.

Mindazok a nők, akik tettett elra- gadtatással törtettek felém, valójában csúfosan lebecsültek engem is, saját magukat is, a filmet is. A filmművé- szetben alig láttak egyebet káprázatos szórakoztató iparnál, a filmszínész legfőbb hivatásának a tömegek érzel- ci csiklandozását tartották, s a filmren- dezőre holmi busásan fizető kerítőként tekintettek. Rendben van, a filmek nagy átlagát tekintve nem is olyan na- gyon tévedek, sőt magam is a legjobb úton voltam, hogy efféle filmrendezővé váljak. Végére mindegyikünk szíve-

sebben fogja meg a dolog könnyebbik végét, hát még, ha a világ azért fizet a legőszintébb tapssal! Csakhát én mégsem a szeretőim orgazdája akartam lenni, hanem életre-halálra vágytam szövethetkezni valakivel, az egész világ ellen. Igen, az egész világ aljassága és hülyesége ellen, s amikor rábukkantam egy olyan lányra, akivel életre s halálra szövethetkezhettem volna, akkor az nem kívánta ezt a szövetséget! Képzelheted, mennyire sértett, hogy Olga sem tartotta többre mesterségemet, mint a többi nő, s mennyire fájt, hogy nem érti meg álmaimat.

Miért nem magyaráztam el neki apróra, mit jelent számomra a film? Hogy tehettem volna, ha egyszerűen nem akart hallani sem róla! Valahányszor nekiduráltam magamat, mindig evvel szakította meg ábrándozásaimat: „Nem beszélhetnék valami értelmesebb dolgokról?” Csöppet sem volt ügyére, hogy el akarom téríteni az egyetemi képzettségtől, s holmi kétes becsű film-dicsőség felé csábítgatom. Megkíséreltem felvilágosítani, hogy téves úton halad: a pusztá oklevél, bármekkora pecsét dicszítse, korántsem boldogít, sőt a boldoguláshoz is édes-kevés. „Mért akar megfosztani a legnagyobb kincsemtől, ha mitsem adhat helyette?” — kérdezte szemrehányással. Erre aztán végképp elnémultam.

Nézd, háromféle ember van. Az egyik pontosan tudja, mit akar: ezekből lesznek a világ urai, a hadvezérek, bankárok meg a mammutvagyonok összeharcsolói. A másik mindig akar valamit, de sose tudja pontosan, mit akar: ezekből kerülnek ki a tudósok, a feltalálók, a művészek. S a harmadik semmit sem akar, alig várja, hogy letehesse a tolat, vagy a vakolókanalat, s mehesse moziba, táncrea vagy kocsmába: ezeké a mennyek országa. Hja, én abba a legszerencsétlenebb második fajtába tartozom: tudtam, valami nagyot akarok a filmművészetben, de magam tudtam a legkevésbé, mit is akarok. Hogyan nyerhettem volna hát meg álmaimnak Olgát? Honnan merithettem volna a bátorságot eltántorítani újtjáról, amikor magam is tétován tapogatóztam? Ki tudja, hátha mégis neki van igaza? Mély sértődöttség és szívszorító fájdalom hullámzott bennem, s határtalanul boldog voltam, hogy találtam valakit, akinek lelke is van, nemcsak teste.

Furcsákat tudsz kérdezni. Természetesen, szép lány volt. Csúnya nő iránt, bármilyen nemes is a lelke, legfeljebb

hideg tiszteletet érez az ember, nem repdeső rajongást.

Ha azonban meg kellene mondanom, mi tetszett leginkább rajta, csak da-dogni bírnék. Tetszett nekem minden porcikája, anélkül, hogy valamelyik testrésze megragadó't volna rendkívüli tökélyével. Mégis, talán leginkább a koponyáját szerettem. Hiába mosolyogsz, mondok én ennél különösebbet is. Soha hozzá nem nyúltam Olgához, csak azt kértem egyszer tőle, engedje meg tapintanom a fejebűbját. Megütődő't ő is ezen a kívánságon, de énsem boldoggá tett, hogy nem éri kiábrándulás. A legtöbb embernek kissé elrajzolt, hepehupás a koponyája; szinte szabály hogy lassan benövő fejünkklágánál mindig marad egy kis bemélyedés. Nos, Olgának olyan szabályos és sima volt a fejebűbja, akár valami remekbe öntött tekegolyó.

Azon se csodálkozz, hogy soha még csak Olga keze után se nyúltam. Igazán nem voltam valami szégyellős gyerek, s akadt némi tapasztalatom afelől, hogy a lányokat egyenesen az ágyba is meghívhatja az ember, de Olgát eszem ágában sem volt besorozni holmi lányok közé. Mindent inkább akartam, mintsem kiábrándítani, vagy éppen megsérteni.

Félévi ismeretség után — miközben alig történt közöttünk több, minthogy sétálgattunk, sz nházba jártunk, kétszer moziba is eljött a kedvemért — elhatároztam, feleségül veszem Olgát, ha ugyan hozzám jön. Nem, csöppet sem voltam tisztába vele, s voltaképpen azt kellett volna kipuhatólnom: mit is jelentek számára? Törttem a fejemet, hogyan kérdezzem meg, s mit kérdezzek tőle — amikor felillant előttem édesanyám tanácsa. Azt mondta egyszer az én jó anyám: „Gyerekem, ha meg akarsz bizonyosodni, hogy egy lány való igazán jószívvel van-e hozzád, csak annyit kérdezz meg tőle, tud-e hagyományt apróra vágni? A válaszából menten kiviláglik, hányat ütött az óra!”

Hangosan felnevettem örömben, amikor ez a pompás dolog eszembe ötlött, s egy vasárnap délelőtt, kissé közelebb hajolva a parki padon, megkérdeztem: „Olga, tud maga hagyományt apróra vágni?”

Úgy tettem fel ezt a kérdést, mint valami varázsigt, amelyre egyszerűen nem lehet hamis választ adni, hiszen édesanyám oktatott rá, az az egyszerű tiszta, munkában elnyűtt parasztaszony.

Úgy tettem fel, mint aki azt kérdezi: „Olga, jó ember maga? Szível engem? Akar a feleségem lenni?”

Úgy tettem fel, mint aki magával a sorssal néz farkasszemét: mit tartogat a számára?

Érted?

No, nagyon jó, ha legalább te érted, mert Olga, sajnos, egy fikarcnyi fikarcot sem fogott fel belőle. Rámnézett, kis ijedséggel a szemében, hirtelen felemelkedett ültéből, s ennyit mondott, gúnyosan: „Majd ha azt is megtanultam, jelentkezek magánál, filmrendező úr!” Azzal sarkonfordult és faképnél hagyott.

En pedig nem szaladtam utána. Nem közeledtem soha többé egy tapodtat sem feléje. Ugyan minek? Hiszen a válaszával elárult mindent, félreérthetetlenül. Mekkora számár voltam, amikor abban reménykedtem, hogy idővel majd csak hozzám édesedik, s megoszthatom vele egész életemet. S ha nem szeret, a lelke rajta, de igazán kár volt gúnyolódnia! Velőlkig megsértődtem, ezúttal édesanyám nevében is. S mintha hályog esett volna le a szememről. Buta kis majom ez, nagyralátó törekvésekkel, amelyekből végül persze nem lesz semmi, szép ha az érettségig futja majd erejéből. Csak én lehetek olyan ostoba, hogy mindjárt rendkívüli teremtést láttam benne. Egy ideig azért sajnáltam a szívem, azután megtudtam, hogy feleségül ment egy orvoshoz, s később én is megnősültem.

Úgy tartottam, az élet már felvette ennek az én történetemnek az utolsó jelenetét is, pár hónappal ezelőtt azonban azt hallottam, Olga befejezte egye-

temi tanulmányait. Nem érte be a pusztá oklevéllel, doktorált is ráadásul. Képzeld, a művészettörténet doktora! Kicsit beleszédültem ebbe a híradásba. Egek, mi lehetne énbőlőlem, ha a feleségem nem operett-színész nő volna, hanem a művészettörténet doktora! Valami még sincs rendjén az én szegény édesanyám tanácsával — csóváltam meg a fejemet. Mert megkérdeztem én, persze, a feleségemet is, mielőtt meg esküdtünk, hogy tud-e hagymát apróra vágni? „Már hogyne tudnék, maga bolondos!” — felelte kacagva. Azám, csakhogy esze ágában sincs ilyesmivel bíbelődni. Egyszer megkértem, készítsen hagymasalátát vacsorára. „Mi nem jut eszébe, bebűdösítem az ujjaimat?!” — nézett rám méltatlankodva.

Hja, Olga doktorátusának hírére kezdtem el forgatni elmémben mindazt, amit az író a gondolatok közléséről felpanaszolt. Akkor eszméltem rá, mekkora kockázat szavakkal kovácsolni a szerencsénket. Ha két karomba kapom s összecsókolom Olgát, bizony csak jobban végződhetett volna minden!

Hogyan, kicsoda?

Nem lehetetlen, hogy igazad van. Talán valóban fordítva áll a dolog: nem a szavakban, hanem mibennünk a hiba. Gyatrán fogalmazzuk meg gondolatainkat és képtelenek vagyunk követni a szavak szárnyalását szegényes érzéseinkkel, satnya agyvelőnkkel. Az eredmény azonban, sajnos, ugyanaz: két ember száz esetben egyszer érti meg egymást tökéletesen. Egyébként az történik, hogy az egyik beszél s a másik a fejét rázza, vagy hallgat, vagy bólogat — de másképp érzi és másképp érti a dolgokat.

A lélek honvágya

Hogyne, megnéztem én is azt a filmet, kishúgom. Azt éppen nem mondhatnám, hogy nekem is borzasztóan tetszett, de igazi élmény volt számomra és sok mindent felkavart bennem. Többet mint gondolnád, drágám.

Tessék?

No, ez igazán szép volt. Most pedig idehallgass. Elhiszem, hogy a film téged a szó szoros értelmében megrázott, nem kétlem, hogy neked tizenhatéves fejeddel mélyebb érzéseid vannak, mint nekem, és azt is töredelmesen beisme-

rem, hogy mióta doktorrá avattak elviselhetetlenül fennhéjázó lettem. Ezzel szemben, légy szíves, te is vedd tudomásul, hogy közönséges csacsi vagy! Ha azt mondtam, a film többet felkavart bennem mintsem gondolnád, ez korántsem azt teszi, hogy jobban megértettem mint te. Nem, kishúgom, egészen másról van szó. Arról, hogy, valamikor réges-régen, kis híján a film rendezőjének a felesége lettem.

Ej, dehogy is haragszom! Örülök, hogy végül egészen jól megértettük egy-

mást, s hogy bebizonyítsam, mennyire nem haragszom, teljesítem a kérésedet és elmondom ezt a régi történetet.

Életem legszebb szakaszán ismertem meg a filmrendezőt: két esztendővel a második világháború befejezése után, huszonegy éves koromban. Pezsgett és forrongott körülöttem az egész világ: úgy látszott, az élet vissza akarja fizetni mindazt, amit a háború alatt elrabolt tőlünk. Igen, de én úgy éreztem, felmérhetetlen kincseket ragadtak el tőlem, s nem boldogított a sorozatban gyártott kárpótlás. Nem tartozom azok közé sem, akik azt hiszik, a pusztaszepségükkel megújítták az élet főnyereményét. Méltó jóvátételt akartam, olyasmit aminek az értéke feltétlen és kétségbevonhatatlan. Így választottam azt, amire a háború nélkül gondolni is alig mertem volna: egyetemi oklevelet!

Micsoda akaraterő acélosodott bennem! Mekkora lelkesedés hevített! Mennyire tiszteltem önmagamat!

Délelőttönként irodába jártam, s többször délutánra is vállaltam egy kis gépelést, hogy fussa a tandíjra meg a könyvekre, s amíg más lányok moziba mentek és fiúkkal sétálgattak, én konokul tanultam. A háborút követő hat éven át más sem tettem, mint dolgoztam és tanultam, egészen az érettségig. Mégis, az a hat esztendő volt életem legragyogóbb szakasza. Azután feleségül mentem Péter bátyádnak, búcsút mondtam a hivatalnak, rendszeresen eljárhattam az előadásokra, volt elegendő idő a tanulásra, anyagi szükség helyett jóléte jutottam — de az egyetem már nem lelkesített igazán.

Nem, dehogy is a tanulást úntam meg. Hanem az egész kezdett valahogy értelmetlen vesszőfutássá válni. Majd később még beszélünk erről, egyelőre maradjunk a filmrendezőnél.

Te nem ismered őt véletlenül? Még csak látásból, az utcáról sem? Á, ha csak képeit láttad a lapokban, az semmi! Akkor nem tudhatod, hogy téjfehér a bőre, égszínkék a szeme és lángoló vörös haja van. Nagyon érdekes és nagyon vonzó jelenség. Mégis, szüntelenül valamj korlát volt közöttünk, amely megakadályozta, hogy egészen közel kerüljünk egymáshoz. Néha úgy hittem, nem több ez az őszi verőfényben szállongó ökörmány nál, ám utóbb mindig kiderült, eltéphetetlenebb a sodronykötélnél.

Dehogy is akarok én rejtvényekben beszélni, kishúgom! Csakhát, nem olyan

egyszerű kifejezni azt, amivel magunk sem vagyunk egészen tisztában.

Mondtam már és eszem ágában sincs tagadni, hogy a filmrendező nagyon tetszett nekem fehér bőrével, kék szemével és vörös hajával — de valahogy mégis idegenkedtem a haja színétől. Tudod, van egy ostoba közmondás amelyik azt tartja: „Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó!” Az motoszkált a tudatom legmélyén mindig, hogy egy ilyen vöröshajú nem is lehet egészen rendes ember. Azóta már megtanultam, nem egy vöröshajú nemcsak kivételes művész, hanem igen nagy jellem is volt egyben. Többek között az akiért annyira rajongok, Van Gogh.

S hogy lásd, milyen buta voltam, bevallom, kicsit lenéztem a foglalkozását is. Az is mesterség vagy éppen hivatás: filmrendezőnek lenni? Az én számomra a mozi, akkor, kevesebb volt a cirkusznál. Ő, szegény, belőlem is legszívesebben filmcsillagot faragott volna, de én nyomban leintettem, mihelyt a filmről kezdett áradozni. Hogyisne, boldog lennék elcserélni azt a szörnyen komoly egyetemi oklevelet, holmi hívságos, csalóka hírességért!

Mégis, azt hiszem a film iránti megvetésem mélyen szép adag féltékenység húzódott meg. Roppant bántott, hogy udvarlómat valósággal körülrajongják a filmsikerre áhízó nők. Nyilván azért is volt olyan kis véleményem a nőkről.

Dehogy, énrólam viszont túlon túl sokat tartott, dehát ez se szerencse volt, hanem szerencsétlenség. Egyre a lelkemmel volt elkeveredve, de soha még csak meg sem kísérelt megcsókolni. „Maga túlságosan tisztel engem, mint ha én nem is volnék éppen olyan nő, mint a többi!” — vettem a szemére egyszer. „Hogy mondhat ilyesmit, Olga! Követelem, azonnal kérjen bocsánatot önmagától!” — válaszolta megütközve. S én, persze, mélyen meghatódtam, csak női ösztönöm sugdosta fülembe sanda gyanakvását: „Ez se különb a többi férfinel, csak ravaszabbul fondorkodik. A lelkedről beszél, pedig csak az öledre vágyik!” Ő, az a mi híres női ösztönünk, amelyre olyan büszkék vagyunk, amelyről azt véljük, többet ér a legokosabb férfi minden tudásánál! Pedig csak önmagunkat kisebbitjük, amikor avval kérkedünk, hogy az egész világ az ágyékunk körül forog. Hát, látod, ez volt az az eltéphetetlen sodronykötél, az én kétségeim, az oktondiságom. Emiatt nem tudta egyi-

künk sem, hogyan is áll a másikkal, mit is akarunk egymással? De a legnagyobb ostobaságot még csak azután követtem el, akkor amikor a szó szoros értelmében ellöktem magamtól a filmrendezőt.

Egy koratavaszi vasárnap délelőtt az egyetem-téri parkban volt találkoznunk. Tékozlón szórta sugarait a nap, ragyogott körülöttem az egész világ: a házak, a fák, a fehér padok. S legkivált a filmrendező ragyogott, valami belső izzás sugárzott róla. Amint ránéztem, nyomban megsejtettem, valami különös mondanivalója van számomra. Nem, nemcsak megsejtettem, halálos biztonsággal tudtam: feleségül akar kérni! Még egyszer az arcába pillantottam s akkor, abban a heves ragyogásban, apró szeplőket fedeztem fel az orra tövében. Elfogódva ültem mellé a padra, s azt mondtam magamban: „No, Olga, szépen vagyunk! Egy ilyen szeplős, vörös férfi felesége leszel!” S kacagtam belülről, áradó boldogsággal. S lehunytt szemhéjjal vártam, hogy kimondja azt a szót, azt a legnagyobb szót, amit egy fiú egy lánynak mondhat. S amikor kimondta, ijedten felugrottam, egy percig tágrameredt szemmel néztem rá, azután valami ostoba, gúnyos választ adva megfordultam és elrohantam!

Persze, hogy nem érted, kishúgom, hiszen ma már magam értem a legkevésbé akkori viselkedésemet, bárha magatartásom nem volt annyira értelmetlen, mint ahogy az első pillantásban tűnik. A filmrendező ugyanis evvel a furcsa kérdéssel ijesztett meg: „Olga, tud maga hagymát apróra vágni?”

Te csak ne vess, én már búsultam föltette ügyis eleget. S persze, nem azért rémültem el annyira a kérdésétől, mint ha nem tudtam volna hagymát apróra vágni, hanem éppen azért, mert nagyon is jól értettem ezt a mesterséget. Még tízéves koromban megtanultam, Munától; Muna meg, szegény, valósággal ebbe halt bele, a hagyma vagdosásba. Ott lakott, velünk egy udvarban, egy szoba-konyhás lakásban. Ő volt az én kis lány szememben az élő regényesség, az a gyönyörű, fiatal asszony, az ő rajongó szerelmével a férje iránt, Muna másról nem is tudott beszélni, gondolkozni, ábrándozni, csak Hasszánról. Hasszán volt számára az álruhás kalifa az Ezer-egyéből és Seherezáde sem láthatta szebbnek a maga hőseit, mint Muna Hasszánt. S tudod, ki volt ez a

Hasszán? Egy sárgafogú, raposképű, az orra hegyéig szutyko; utcai cipőtisztító.

Hanem, mindez még hagyján, Muna rajongásának sugárzásában én is kész voltam álruhás kalifát látni Hasszánban, mindaddig amíg a szutykos cipőtisztító kegyesen türte Muna rajongását. Utóbb azonban annyira ráunt, hogy elkezdte verni a feleségét. De, azt ne hidd, nem holmi sületlen tréfa volt az, afféle goromba enyelgés. Öklével sújtott arcába, amikor Muna véresen bukott a padlóra, típirta, rugdosta.

Az ocsmányság betetőzéséül Hasszán úgy tüntette fel, mintha féltékenységből titlegelné feleségét. „Engemet már kutyába se veszel, te büdös szajha, egyre csak a szeretődön jár az eszed? Még a rántást se készíted el rendesen, csupa hagyma az egész leves!” — ordította. Már úgy vagdostuk a hagymát, a kés hegyének avval a sebes, apró ütögetésével, mint az őrltek. Muna is, én is; már nem lehetett benne nagyobb találni egy makula mákszemnél; de Hasszán, alig fordította szájába a kanalat, már ugrott fel s iszonyú szitkozódások között lecsapott Munára. A szerencsétlen teremtés félérve belehalt a testi-lelki gyötrelmekbe, Hasszán meg a harmadik héten új ágyast hozott a szoba-konyhás lakásba.

Tudom, kishúgom, ezek után nem csodálok, ha elrémültem a filmrendező kérdésére. Mintha jeges kézzel markoltak volna aszívembe: „Hát ez engem halálra akar kínozni?!” Igen, de miért kellett esztelenül elrohannom, anélkül, hogy legalább megkíséreltem volna kipuhatólni: mit is akart kérdezni az a fiú? S ha már elrohantam, legalább utóbb igyekeztem volna jóvátenni ostoba viselkedésemet!

Hiszen tettem is némi tétova kísérletet, mindjárt másnap kerestem telefonon, de nem találtam meg. Pár nap múlva ismét hiába telefonáltam. S akkor megint felülkerekedett bennem a tyúkeszűség. Arra vetettem, majd megtalálj ő, ha kellek neki. Ha meg nem kellek olyan nagyon, akkor annál jobb, hogy így történt minden. Olyan elszántak és vakmerők vagyunk, amikor meg kell bántanunk valakit, s olyan gyávák és gyámoltalanok, amikor jóvá kellene tenni hibáinkat!

Jaj, dehogyis a filmrendezőnek tessek szemrehányást kishúgom! Eszem ágában sincs azt mondani: miért nem kérdezett meg egyszerűbben és világosabban? Hiszen ő nyilván a lehető legjobb módot kereste, s csak magamat

kárhoztathatom, ha nem merte nyíltan feltenni kérdését. Azért sem feddhetem, hogy soha többé nem keresett. Végére neki is volt önérzete s nyilván mélyen megsértettem. Ha őt tehetném felelőssé, nem is kínozhatnám volna annyira a dolog. Az ember mindenkinek meg tud bocsátani, csak önmagának nem. Mi mentésed lehet, ha saját magad rontottad el a szerencsédet?

Nézd csak, nézd, milyen tűzbe jöttél egyszerre, kishúgom! Már nem is kérsz vagy kérdezel, hanem faggatsz, mint valami vizsgálóbíró! Hát csak nyisd ki jól a füledet s ha megérted: mi hiányzik az életemből? — akkor talán nem is kell külön válaszolnom a második kérdésedre. Arra, ami akkora szegyet ütött a fejedbe, drágám, arra, hogy szeretem-e egyáltalán Péter bátyádat?

Most kell visszakanyarodnunk arra, miért vált vesszőfutássá számomra a tanulás, amikor beleharaptam a művészettörténetbe. Tudod mit akartam, amikor nekifeszültem a tanulásnak? Ki akartam kapaszkodni az élet szemétdögréből, amelyet illendőbb szóval szegénységnek neveznek. De nemcsak a fejemet akartam kidugni belőle, hanem meg akartam szabadulni az emlékétől is. Te ezt nem tudod teljes egészében felfogni, kishúgom, mert te tán nem voltál soha igazán éhes sem, nem-hogy ordító nyomorúság vett volna körül: szakadatlan koplalás, nedves és sötét lakás, betegség, hiányos, ócska rongyok, a szegények udvarának szennyje és büze, szüntelen megaláztatás. De én, egy tisztviselő félárvája, öcsém-mel, két húgommal, özvegyen maradt anyámmal és később mostoha apámmal — én sosem bírom elfelejteni. Ha éjszaka át kell mennem a másodosztályú várótermen, ahol az álombamerült, szegénység szennyje és büze dőzsöl, testi rosszullet fog el ma is.

Nem is rovom fel önmagamnak, hogy csupa valóságos, szinte azt mondhatnám, kézzelfogható kincsre áhítóztam: napfényes lakásra, szép ruhákra, ízletes ételekre, emberhez méltó munkára és bánásmódra. Ezért küzdöttem összeszorított foggal és mindezt végül is csupán szépségem és műveltségem ellenértékéül kaptam meg, amikor férjhez mentem. Péter bátyád ugyan azzal hízeleg nekem is, önmagának is, hogy nem testi, hanem lelki erőnyeim hódították meg — a baj csak az, hogy testiekben minden rendjén van közöttünk, szellemiekben azonban egész világ választ el bennünket.

Am a felismerés, hogy nem megfizetett munkám eredményeként értem el mindazt, amire vágyakoztam, alig is bánt. Ugyan miért is kellene szellemi kincsekkel megvásárolni az anyagi parádicsom belépőjegyét? A szerencsétlenség abban van, hogy erőfeszitésem nem kielégülést, hanem olthatatlan szomjúságot eredményezett.

Amikor beástam magamat a művészettörténetbe, egyszerre belém villámlott: van valami, ami anyagi nyomorúság, betegség és az emberek szeretetlensége ellenére is igazibb sorsot és teljesebb életet ad. Egyszerre megértettem: egy remekbe készült festmény, szobor vagy oszlopsor nemcsak szellemi gyönyörűség, hanem egy ember lázas vívódásának tükörképe, s éppen az teszi nagyszerűvé és megrázóvá. Egyszerre rádöbbenem: a világon mindennél fontosabb az, hogy lelke van.

Igen, de énbennem csupán a szomjúság támadt fel az igazibb sors és a teljesebb élet iránt, arra azonban nem maradt sem erőm, sem bátorságom, hogy újra kezdjem az életemet. S ha már művésszé semmiképp nem nőhettem, de egy festő vagy szobrász, vagy filmrendező élettársa lehettem volna! Olyan valakié, akinek a munkájába egy szikrányit én is belesegíthetnék, ha többel nem, a megértéssel, a lelkesedéssel.

Talán átérzed, milyen szánalmas és neveltséges vagyok egyszerre, roppant erőfeszítéssel kicsikart doktori címmel, amely csak arra volt jó, hogy kirántsa talpam alól a szilárd talajt. S talán belátod, hogy a filmrendezőért sajog a szívem, korántsem a test sóvárgása, hanem a lélek honvágya ez.

Úgy, szóval a te jó anyád ilyen egyszerűen elhessené az én bogaraimat? Szüljek három gyermeket, s egyszerre itthon leszek megint a földön! Nyilván sosem hallott Gauguinról, aki élete delén elhagyta feleségét, gyermekeit, jólétét és az emberek megbecsülését, csak azért, hogy kedvére nyomoroghasson és festhessen. De, ha nagyom a dolgok mélyére tekintek, bevallom, olykor engem is elfog a kétség. Úgylehet, valóban anyádnak van igaza: az ő józansága az igazi élet s az én megszállottságom kótyagos ábránd csupán. Talán nem is tanulmányaimban, hanem szerencsétlen lelkialkatomban a hiba. Mindenesetre sokkal boldogabb lennék én is, Péter bátyád is velem, ha

egy fokkal együgyűbb és közönsége-
sebb volnék.

Nem, drágám, nem!

Ti nem büszkék vagytok rám, hanem
egy kicsit mindig zavarban vagytok a
társaságomban, s valójában nem is
irigylitek, hanem sért benneteket az én
szellemi szomjúságom.

Én azonban tiszta szívből irigy-
lem a ti egész világmindenséget egyet-
len távlatban felmérő szembogaratokat,
amely módot nyújt arra, hogy egy szé-
pen libbenő ruha, egy csőppel jobban
csurranó jövedelem, vagy egy grádics-
csal magasabb rang teljessé tegye bol-
dogságtokat.

Bracho Angelo (Mexikó): *Kaucsukgyűjtő*, 1958

Ha velem találkozol

Bauer Irén

*Volt egyszer egy leány,
aki azt akarta,
ne essen az eső,
ne zúgjon a motor,
ne fújjon a szél.*

*A másik, ha vert a zápor
elázott, mert esernyőjét
másnak adta,
a motorzúgást fel se vette,
pedig nem volt motorja
és fázott, ha fújt a szél.*

*Az egyiket nagyon szerették,
a másikat le se köpték.*

*Gondold meg, melyikkel állsz szóba,
ha velem találkozol.*

Szlovénia 1939

Vörös vers

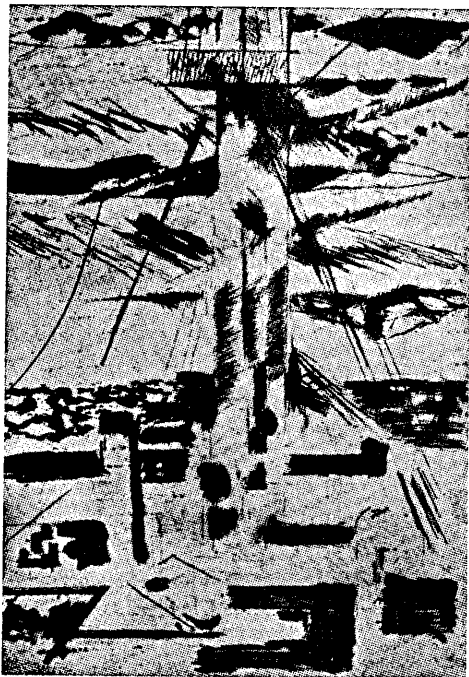
Bauer Irén

Nem a szivárvány színeiből választottam ezt a verset. Sírás sír bennem és annyira kikiváncosít, mint anyjából a zsenge, vörshúsú gyerek mielőtt kékre hülne. Túl sok a kék, sok a kék szó is, amit vágóhídra vittél a sok csöpp piros vérért. Most nyomukban könny pereg, terjed, mint a fény, hogy a világosság tengerébe érjen. Hová jut az, akiben a sírás sír?

Nekem, így, könnyesen is itt a helyem, mert van egy álmom, és mert csöndesen tudok szólni azokhoz is, akik mindig kiáltnak. Csöndesen szólok, hogy ne azok halljanak meg, akiknek mindig igazuk van.

Én nem verekszem már csak a magam igazáért, mert a vörös vers meleget áraszt, ha távolságot tudsz tartani és nem azért ölöd bennem a szót, hogy sírni láss.

Noviszád, 1959

Plotrowicz Edmund (Lengyelország):

Hajón, 1958

Költemények nyomában

Bori Imre

Tanulmány helyett jegyzetek, benyomások, úgy, ahogy a költő legújabb verseskönyvét olvasva papírra kerültek. Tehát szubjektívek, az egész helyett részletek. S minek titkolnánk a célt: közelebb kerülni a költőhöz és a versek mozaikjából felépíteni költői világa rajzát. Kísérlet és mint minden kísérlet, kockázatos, mert a költő így nem mindig legerősebb oldaláról mutatkozik be, de így talán megmutatkoznak igazi arányai is gyöngeségeivel és erényeivel egyetemben.

A PORTA AUREA ALATT

Tóth Árpád stílusa van e versben. A vers alaphangjára gondolok: „... s hűs termekben egy-egy göndörfürtű márványfej felett méláztak vésőjükkel mélyszemű olasz mesterek, s míg kint koldusokra lehelt a katedrális árnya”, vagy a visszaemlékezés „egy szomorú szláv legényre”. A szókészlete is arra emlékeztet. A jelzői: hűs, mélyszemű, halvány, szomorú, lágy. Igéi: méláztak, lehelt, elnézett, gyöngyözött. Finomkodó kifejezései: szállt a morzsailat, állna a vadrózsás erkélyt idéző omladék.

Ami az övé, az az utolsó előtti sor első része: „*ahogy megverten távo-
zom...*”

A szépség koldusaként lép elénk a költő, szegény táj gyermekeként („*átkötözött kofferommal az esti gyorsra várok*”, „*kint koldusra lehelt a katedrális árnya*”). Visszaálmódja a múltat, hisz a versnek több mint fele a múlt teremtette szépségeket ecseteli és a maradék hat sor is tele van feltételes mondattal, a költő csak zárójelek közt merészkedik a versbe s ez az egy pillanat az igazi. A többi hangulat-provokálás, beleélés, reminiscencia. S ezt sugallja a forma is, a szonett cizelláltsága, finomkodása.

BRÁCSI BALLADA

Itt már nem egy sorban mutatkozik meg a költő. A központ:

Elönt kalácsszagával egy régi ünnepdéltután...

Egy hazai, otthoni vasárnapdéltután ünneplős melegsége. Ebből visszatekintve idézi a közelmúltat és a versét is ezzel zárja. A technikája mint az első versben.

SZLOVÉNIAI KÉPEK

Az idegen tájak élményei ráakódtak ugyan a költő eredendő élményeire, de ezek feltörnek még oly művészi lepel alól is. Már a két dalmát vers látópontja is ez volt. A Szlovéniai képek még jobban bizonyítják ezt. (S miért így: Szlovéniai jegyzetek, holott később Velenyé-t ír és Isonzót?) A Store címűben:

*...riadt gyermekszemeim
kalácssütő anyám arcát keresték...*

az Isonzónál is apja emléke tolul elébe és megtelik a vers melegséggel. De a Krányszkagorai hajnal című vers négy sora nagy és erős kép, belevésődik az ember emlékezetébe:

*Atjár a levegő vasbora,
fehér felhőkbe nyúlik a fejed.
Hegyek gerincén most mutatják fel a napot
mélyhangú, szelíd nagy emberek...*

A záróversből pedig intim vallomását kell kiemelnünk, amely bevilágít a költő világába:

*Engem még itt is bánt valami...
Hogy mi, a felhők se tudnák
megmondani.*

A Szlovéniai képek többi darabja nem ragadja meg az embert, hangulatos képek, színfoltok, benyomások, műhelymunka-töredékek.

ELÁTKOZOTT ÁLLOMÁS

Az első vers, amelynél meg kell állni. Fehér igazibb élményéhez értünk. Hazatértünk s ha az útinaplót követjük, ez a végállomás: Dalmácia, Szlovénia után (útközben akár ki se nézzen az ember) itthon van a költő. Ünneplős pillanat... A vers is ezzel indul: Ünneplős parasztjaimat... és hogy hazaértünk, az intim táj melegébe, a birtokos személyragozás is igazolja. A következő sor három helyhatározóragos főnév: lakodalomba, harctérre, temetésre. De mondhatjuk így e három szó pántjában: az „örök” parasztsors fogadta, s a képzelet is megáll az állomás szemaforjainál, hiába futnak a sínek a messzeségbe. A szemaforok villódzásából bontakozik ki a második versszak, amely még mindig az általános megállapításokat tartalmazza, akárcsak a harmadik is. A benyomásokat egészükben és elmosódottságukban, mondhatnánk így is: közhelyszerűségükben és emlékszerűségükben kapjuk, de érezni a megilletődést is, amely a költő elől eltakarta a részleteket. Ezért él — egy kis hullámvölgyül a versben —

az állomás-szemafor-sínek nyújtotta képzelet-kaland lehetőségével. Csupán a negyedik versszakban nyílnak rések a részletekre is. A katonaládákra (kísértő gályák, koporsónyugalom — figyeljük az asszociációk körét!), az állomás körül álldogáló, várakozó kocsik, a várakozó munkábaindulók. A hatodik versszak ellentétében a költő gunyora a valóságot is megjeleníti. Az ünnepélyes hangvétel az illúziók romjaiba vész:

*Gyári lány vár itt hajnalonként sápadt-fehéren,
Fölötte bronzbarna amazon-turistaképen...*

De a kiábrándulásnak ezt a folyamatát nyomon követhetjük a jelzők egyszerűsödésében is: a katonaláda jelzőit már idéztük, de a kocsi már a „pántos” és „nagy” jelzőt kapja csupán, a lány pedig csak sápadt-fehér. Az illúziórombolás a hetedik versszakban a legnagyobb: a maradás, az egyhelyben állás kapja a legerősebb akcentust az örökké változó messzeségbe indulás nézőpontjából: tunya percek írja, decis pohár, el nem utazás, tökmagos néni. Rusztikus és konkrét: ez a hazai hangulat.

A következő versszakban csak a szatíra éléződik: „szentkép a dzsungelben: egy légijárat hirdetésménye”. A messzeségek csábítása és az örök maradás. „Lóg a semmiben” — mondja, nincs reális talaja az ilyen álmoknak és temetni lehet őket.

A temetés! Igen, ezt mondja az erre következő versszak:

*A sínek itt rémülten elszaladnak.
Koponyaüreg az állomásablak.*

Egy szó van, ami nagyon fontos itt: a rémülten. A sivárság, az egyhangúság elől kell menekülni — mondja a költő — el innen, „rémülten”. Az utolsó versszak, amely hivatva volna csattanósan befejezni a mondanivalót, valahogy elsikkad. A konkrétitás, amely eluralkodott a versben, misztikumba fut és ezzel éles disszonanciát kap a vers. „A nyomodban szuszogó, nagy hatalmak”, ha a vers hangulat-körében akarunk maradni, akkor a halált jelenti, de az élet kényszere is visszhangzik az olvasóban. Ezért elátkozott az állomás: menni kellene, menni lehetne, de nem mozdul semmi, marad mindenki. Hogyan szuggerálja a költő ezt a hangulatot! A katonaládák állnak, „lomha” a „gályá”, a koporsó az örök nyugalom, a halál hangulatát idézi, a kocsik „vesztegelnek”, a gyári lány is vár, a percek „tunyák”, a tökmagáros néni „soha el nem utazó”, a lámpának ismét az „örökmécs-fénye” világít.

Az egészet pedig a megállapodottság s elsősorban a halál hangulata lengi be. Hiába hívnak a messzeségek, az idegen tájak, az egyhelyben topogás, a halál hangulata erősebb. Innen, erről az „elátkozott” állomásról nem lehet sehova utazni, itt kell élni, ide fut minden életgörbe vissza. Az örök parasztsors ez, az én sorsom — mondja a költő. A versszakok egymásba kapaszkodó, egymást kötő sorai ezt a megkötöttséget hirdetik, a rímek vaskapcsokkal zárnak le minden két sort. Valóságos kinyilatkoztatásul hangzanak az egy verssor egy mondat elvével a mondatok. Különben 14 egysoros kijelentő mondat van a versben.

ISMERKEDÉS A PUSZTÁN

A vers alaphangja:

*Az ajtóban ott az asszony,
Nem szól, nem küld, nem integet.
Szíve fölött, a karján,
meleg paizs most
a kisgyerek...*

Anekdota. Keresem ennek a stílusnak és verselésnek az ízeit. Idegen ruhában feszeng a költő, az olvasó egyaránt. De nézzük csak:

Történetet mond el, amelynek anekdotás csattanója van. A pusztá itt nem pusztá, csak alkalom, szerepe nincs sem a hangulat megteremtésében, sem a mondanivaló közlésében. S mi a mondandó? A vers nem ad megnyugtató választ. Kiemelhetnénk ugyan néhány sort:

... Erre tán még a madár sem jár
... A pusztá egyszerű világa
... Kóróval, kazlakkal övezett sziget.
Messziről nem látni, csak a zszindelyeket...
... A megállt idő ősz tam-tamja felénk dobol...

Sőt ilyen sort is találunk:

Már az egész tanya
egyetlen védekezés...

de a felgyürkőzni akaró érzélem, élmény hamar elsimul a költőben. az olvasóban is. Régen tudott és érzett jelenségek a kulisszák, nem kapcsolódnak szorosán a vers történetéhez. A vers érzelmes genre-képbe simul az ajtóban álló aszszony leírásával, a vég pedig anekdota.

A primitív élet rajza akar lenni? Ősz tam-tamról beszél, az akácok „gyér bambuszáról” és a „szigetről”. De az anekdota kétségeket hagy efelől is.

A hang, a verselés, a közlési mód pedig a mai magyar költészet szokványos hangja, amit Illyés Gyula honosított meg és amely ma már modorosan hat, elsősorban azért, mert a külsőségekkel is megelégszünk. Az asszonáncok szépen, halkán simulnak össze, a gondolatok egyik sorból a másikba kigyózása felelgető rímek tanyája, de mind erre, mind a vers nyelvezetére ezt mondhatjuk: klaszszicitás. Fehér jellegzetes stíljétől messze vagyunk itt. Itt minden kimért, tisztá, „tárgyilagósz” és érzelmes. Mindez nem más, mint egy lehetőség végigpróbalása. Ismerkedés volt egy fajta verseléssel és nem több.

A TANYASARKON

Nemcsak a versek alá írt dátumok, hanem a versek hangja közötti rokonság is elárulja e vers kkapcsolatát az előbbivel. Aláhúzhatjuk ezeket a sorokat:

Egy kisgyerek port őröl a tanyasarkon...

A kisgyerek mögé rajzolt környezet a szegénységé:

*Bamba szárnyasok, lapító eb,
s egy eldobott, rossz fazék veszi körül...*

Figyeljük ismét a jelzőket: bamba, eldobott, rossz. Egy gyerekelet emlékei, és a „halálos panasz” saját gyermekkorát idézi fel neki.

VIDÉKI ROKONOK

Sokértelmű a cím és ismét alkalom, hogy őnmagáról is szóljon. A szonett-forma a mondanivalónak ismét csak a költő számára különösségére hívja fel a figyelmet. Nem a megszokott élménykörben jár, egy idegen világ képei villannak fel. Zárt polgárház levegőjét idézi. Az első versszakban a szegény gyerek szo-

rongását festi, amikor az „úri” környezetbe lép. Így is vezeti be a hangulato, kerti békéről, küszöb áhítatóról beszél és a hasonlata: „*mi nyájként mocor-gunk*”, még jobban tudatosítja ezt.

A magyar polgári költészet nagyjánál, a tőlünk elszármazott Kosztolányi világában járunk s ezért a megilletődöttsége csak fokozódik:

Az imént hangosak voltunk, s most nincs súlya szavunknak...

Azután mindinkább saját maga felé fordul a figyelme, mégha többesszámban beszél is. Szembenéz a „*halvány Kosztolányi arccal*”, aki „*sohasem volt igaz útitársunk a fényes nyári porban*”. S az is logikus és stílusos, hogy önmaga felé forduljon és megkérdezze: mik vagyunk mi? költők vagyunk mi, költő vagyok én?

A verses felelet, amely kezdetén diákmisére igyekvő „*szorongó kisdíákok*” képét hívja hasonlatul, a vers derekán „*szegény rokonról*” beszél s a végén:

mi, szegény bácskai költők — ripacsok és szentek.

Egyezni lehet ezzel a vonalvezetéssel? Miért csak ripacsok, szentek, szegény rokonok? Aligha. A kisebbrendűség sugallata van a versben, pedig történt már egy s más nálunk is, hogy elhaljon ez az érzés.

A HÜR UTOLSÓT REZDÜL

Ismét szonett és ismét a vidéki úriház levegője. De mennyire más, mennyire igazibb, mint az előbbi. A költő e két verse egy töről fakadt, egy ihletett perc két arcaként. Az elsőben, szemmeláthatóan, a Kosztolányi neve hatott rá, itt az igazabb vonások domborodnak ki. A költő világa egészen más, mint ami-ben az élmény megfogant. Jól meglátja az igazat: hamis világ az. Szépek a kulisz-szák és szépek a képek, szép metaforák születnek („*tarka fotójök tömött kacsái pihegnek*”), amelyek szerteágazóan járnak körül a témát s az egy idézet is mi-lyen találóan, tömören és hangulatosan idézi egyszerre a kényelem és a jóllakott-ság bőségét. Innen menekül el a költő a téglagyári lányok felé, s jellemző, hogy a szonett egyetlen sora, amelyben erről szól, egyensúlyban tudja tartani a verset, az előtte álló tizenhármatot.

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ

Sok mozaik. Egyet emelek csak ki, amely több, tartalmasabb, mint egy-szerű impresszió vagy emlék rögzítése. Nem emlékezés, mégha ez is a kerete. A sok kérdőmondat lényeges kérdéseket vet fel:

Ki ismert itt?

Én változtam, s ti a régiek vagytok?

Szívem kínálok, s nem égi malasztot?

Ez lenne a bűnöm?

Ha temettek, én vigyem a koporsót?

Toronyban és csendítsem az utolsót némán, észrevétlen?

De itt van még egy kijelentő mondat is:

Fiatok küszöbötökön térdepel,

verseimmel tiértetek égek el

kínzó, lassú tűzön.

S még egy kérdő-felkiáltó mondat:

Bízón kilombosodó elveim

fejfák a nép temetőkertjén

mért legyenek, kérdem!

Így porlad szét a keret alkalomjellege és így kap a vers súlyos feladatát: hordozni ezeket a kérdéseket. A költő maga nem felel rájuk. „*Falum most csendben elhagynom; a cenhem kifizettem*” — ezzel zárul a vers.

Létkérdések ezek a költő szemében, elevenbe vágnak. Ha a költő magatartásának lényegét keressük, nem szabad figyelmen kívül hagynunk ezt a verset. Visszaható értéke az, hogy megmutatja azokat az alapokat, eszmeiket és érzelmeket egyaránt, amelyekre Fehér eddigi egész költészete épült, viszonyát költői és emberi valóságához. Nem nagy vers, de kulcsvers, amelyben nyíltan beszél.

Hogyan lehet hűségesen és költőként szolgálni ezt a népet, amelyből a költő ismeretlenül, szegény gyerekként származott, amelyben élt és ahonnan élményei valók; tőlük tanulta a világot látni és az emberséget. Eltérhetetlenek a szálak is, amelyek a költőt ide fűzik, a költő velük él. De bűn-e változni, fejlődni, hitben, eszmékben, világlátásban izmosodni? Csak siratni lehet ezt a világot, vagy örülni is neki? Temetni hivatott a költő vagy az új születésének örömnépét is velük és náluk ünnepelheti-e. S a döntő kérdés: változik-e a világ itt, szülőföldjén is?

Milyen kár, hogy nem felelt rájuk és milyen kár, hogy odázódnak ezek a válaszok!

A Bácskai útinapló többi darabja apró villanás, morzsa. Annyit lehet elmondani az életrajzi vonatkozásokon túl róluk, hogy a költő itt is anekdotáz.

BÁCSKAI BORDAL

Szívdobogtató vers. A költő új arca villan fel benne! Érzék a kemény, az erős vonalakhoz, színekhez, a még erősebb kontrasztokhoz. Mellbelőknek e képek és torkon ragad a valóság. Szilajság van benne. Milyen biztos a hangvétel:

*Kocsmasarokban, gúzsbakötve
gyerekként sir egy kismalac...*

aztán egy pillanatra ellágyul, a zárójeles kitérő, bár gyöngíti az első két sort, nem tudja elhalványítani, annál kevésbé, mert a következők mind magasabbra, mind keményebb képek felé visznek. Súlyos, masszív kép ez, a padló felől látatva a valóságot:

*Mázsás csizmák közt,
padlóbaszúrva,
merednek feszes,
nagy ostorok;
sallangjukhoz kötve,
szakadt inakkal
várnak elnyűtt
kis asszonyok...*

Aztán még csak egy versszakban tér ki a részletekre, mert a forróság mind nagyobb, a tempó gyorsabb, a vers felsorolás, amely ebbe fullad:

*Igyunk hát, igyunk az istenit!
Ki nem iszik, gazember mindenik!...*

„*Borral és vérrel pengenek*” ezek a sorok, s kár, hogy nem minden versszakra jutott ebből a nagy erőből, hisz ez a vers egyfajta életünk kifejezésének nagy verse lehetett volna. Egy azonban bizonyos. Fehér nagyon ismeri és érzi a bácskai táj és a bácskai ember rezdüléseit, hangulatait, mélységeit.

TENGERRE NÉZŐ ABLAK

Az elmúlásra gondolás futó csillanása. Nem több, nem nagyobb.

ASZTALOK

Az I. a fiatalság, a II. az érett férfi, a III. vers a gyerek kíváncsisága, világszomja. Mind a három együtt: az élet terített asztala, körülötte asszony, gyerek, gondok és örömök, az ember, a család életének kicsi színpada. A vers az újdonság erejével hat. Nem egyértelmű, nem mesélő, nem terjengős, nem érzelmes. Kemény, talányos, sokrétű.

ÉNEK A TISZÁRÓL

Négy vers egy cím alatt. Az első: tiszai táj. Leginkább talán Juhász Gyula tájképeihez hasonlítható. Lány, pasztelles színek, bánatok, nyár. „*Almos, paraszti béke leng*”, „*ökörnyál*”, „*figyelő halászok*” és „*kilombosodó bánatok*”.

A második a tájból az ember felé halad. Konkrétabb, mind (kérdésfeltevésében, mind érzelmeiben. Ezt mondja: magam maradtam a világgal, az élet fut, múlik, változik, mint itt a Tisza. De: ki bánja... ki hallja... ki látja... kinek fáj? — gördülnek elénk egymás után kérdései és a nincstelenség érzékelés képeit idézik. Földhözkööttség. Költői pillanat szülte ezt a verset, felsajdul benne a magánosság, a konokul hallgató Tisza képében megszemélyesült világ. Problémás vers, melynek kérdései hatnak és elgondolkoztatnak.

A harmadik idillt sirat és idillre vágyódást énekel.

A negyedik versből csak ezt emelem ki:

*Cimbalmos, ne sajnáld, vágj bele,
enyém ez az egész nyöszörgő, itthagytott vármegye,
a góg, a vadság, a részeg rettenet,
s a templomok falán a jámbor istenek...*

És ebben a második vers kérdéseire is valahogy itt a felelet.

KÉSEI LÁTOGATÁS

*Vele hagyok itt mindent magunk mögött,
a hámló, hallgató falak között,
hogy örökké fájjon,
amit megérintett a két kezünk.*

Igy fejeződik be a finom tónusokban megírt, szelíd emlékezés. A vers vége tulajdonképpen az érzelmi motívum kezdete: retrospektíva. Elszállt a fiatalság s vele a nagy szenvedélyek és maradt a merengés. Múltidézés: a boldogság idézése. Sebekké váló emlékek, üszkösödők és mindig friss vérrrel mosottak. A fiatalság nagy szerelmi szenvedélyét sirja vissza a költő, amikor a sztoikus bölcs rezignált álarcát ölti magára („*A vak ablaküvegen átleng az idő: egyszer mindnyájan csendesek leszünk*” — mondja). De fakulnak-e a képek? Elevenen élnek, csak ki kell nyújtani a kezét, hátha ismét valósággá válnak. Még a romantikus keret is ott van a versben („*esővel pergő vén ablakszemek...*”), hogy a szenvedély és a sírás hangulatát egyszerre vegyítsék az álmokat temető bánat hamuszínével.

NEM KÖNEK SZÜLETTÉL

Ismét a szerelem, a tusakodó, a kínzó, a gyötőrő s éppen ezért a boldog is. A boldogtalan boldogság hangulata szólal meg benne. De kísérletezés is, költői erőpróba: a szonett formái legyőzése egyfelől, másfelől a témát kettős arcával és az Időt örökkévalóságával személyes élmények, gondok hordozójává tenni.

A második versszak ez. Az első csupán bevezető keret és helyzetrajz, hogy megvillanhasson a költői kép. Ugyanakkor részletezésével fel is oldja a szonett tömörségét. Ellentétek játéka. Az évezredek munkálta cseppkövek csillogásává változtatja szerelme asszonyát, „*kristályos cseppekben*” folyik a vér, az örökkévalóságnak akar megszületni asszonyszobra. De a harmadik és a negyedik versszakban a pillanatnyiség, csak az egy élet idejére kimért szerelem eleven embere jelenik meg. S már nem is az örökkévalóság, hanem a pillanat ünneplése.

ÓDA A SZÉLHEZ

A képzelet bátor felszállása ez a vers. Érdekes, hogyan változtatja a költő hangját a szonett képzeletet is kötő formájától a szabadon zúgó vers lendületéig. A képek ugyan teljesen eddigi költészetének tematikájából valók, de a kifejezés szabadsága, könnyedsége már újjáformálta azt, szárnyakat kaptak a szép kép-kapcsolatokban a részletek.

Fordulópont ez a költő fejlődésében? Bizonyos mértékben igen. A felszabadulásnak, a személyitől való függetlenítésnek, a képzettársításoknak, jelzőknek a verse ez. A részletek engedelmes szolgák, a képek, amelyek eddig egy aránylag szűk terület képzeteiből alakultak, most a merész jelzők villámfényében nemcsak újszerűek, hanem levegősebbek, tömegűk, arányaik impozánsabbak, többet mutatók.

És seregszemle ez, leszámolás kísérlete is. A költő szemlét tart benne eddigi élményvilága felett, kifejezései, motívumai, helyzetei mind újra felvonulnak s a velük kapcsolatos élmények is megjelennek, de most már csupán mint részletei az egésznek.

A múltat idézi az első rész, a „jőszagú hereföldi álmot”, a gyerekkort a férfikor „lépésmeheében”. Mit hoz fel az emlékezet, ez a „*fiús fuvallat*” a gyermekkor „*éigigérő cirok- és kukorica-fattyúk*” őserdejéből? A megsebzettséget, a szegénység sebeit. Mit is idéz? „*Taglóra váró bocit*”, „*eladatlan sánta kiscsikót*” a „*Vásártér meggyulladt fűvén*” és „*Hellás göndörgyapjas bárányait*” „*sorban a vaskampókon*”. Gyerekállat-áldozatok, amiket az életben a „*véres ajtók nagy hasadékan*” belesve megláthat a múltból. Milyen gyerekkori élmények emlékfeltörései hozták ezeket a véres, halállal-terhes, megroppant élet képeit a jelzők gazdag pompájában?

A második rész a „*fészekkel ringó ifjúság egyetlen nyárdélutánját*”-ról szól. Dísztetűl a falusi természet képei, ízei, illatai kerülnek a versbe. A nyár jegye: ezek, a már kifosztott kertek (kifosztott ifjúság?) és őszhajlító térségek képei, a mulandóságé, a fiatalos halálvágyé („*csak fuvallat az élet*”).

És amikor ideért élete summázásában, ide, a férfikor lépcséjére, megáll a vizsgálódó érzékenység és az emlékezés ünneplésévé válik a mindent bejáró szél megszemélyesítésében. A férfikorra két motívum utal. Az egyik:

... És a szabadság

kaszasuhintó képeiben villogjon ott

az én érzékeny férfikorom —

a gyöngye kaszásé, a szelek szerelmeséé...

A másikban kisfiáról beszél, akinek az ártatlan boldogság paradicsomát hívja („*kígyókkal játsszon még néhány évig a kertben...*”). A vers vége pedig a költő megnyugvásáról szól, aki íme, bejárta az életet, megzörgette minden bokrát, bekukkantott minden szegletébe, belesejt résein és „*bús kételyeit*” szélbe-kiáltva felesküszik az élet szolgálatára, arra, hogy:

*ne legyen itt soha elmúlás,
csak dolgos megpihenés, — se távozás,
se elvágyódás...*

S mennyire jellemző a költőre, hogy az elmúlást és az elvágyakozást idézi fő rosszként.

A szél az életet varázsló költői ünnep. És ünneplés. Ezért ódai a hang, ezért tud szárnyalni és gyönyörű képeket találni, merész jelzőket fűzni. A magyar nyelv érzékletes képei, zeneisége csordul ki a versből s ez maga is egy kis nyelvi forradalom a mi viszonylatunkban, Fehér éppen ebben a versében adta vissza a szavak zengésének a becsületét nyelvművészként maga is nagyra-nőve itt. Szép nyelvi lelemény viszi például fel a magasba ezt a részt.

A szél legyen újra a sejtelemé:

*a sepegő: nyárfalevelek és szeretők szeretkezése,
a sziszegő: szegények és kígyók útrakelése,
a suhogó: esővert ablakok kései beszédje,
a süvöltő: sátrak alatt seregek elpihenése,
a szomorú: a sohasemlátás ölelkezése,
a zizzenő: zabkalász halk kiperrenése,
a suhanó: vén órák nyugalmas ketyegése,
a seperésző: mindenek szelid elfeledése...*

S az egész egy nagy áradás, felemelkedés, tobzódás abban a gazdagságban, amelyet élményben, nyelvben, a zeneiség terén fölfedezett. Ezért áll meg az emlékezésben, mert itt szétterül a képzelet a meghódított világban járva.

ÚTITÁRSÁK

Prózavers. Új műfaj, új lehetőség meghódítása. Önvallomás, amelyben a „*hovatartozás fonnyadthamvú mécsé*” világít. A költő hovatartozásának a kérdéseit tárgyalja és egy kis, emberi, inkább szegény, mint gazdag világot tár fel, s hogy a mai életéről beszél, ott sistereg a versben a végtelenbe indult úrhajó. Milyen emberi helyzetet idéz?

„*Azok szótlansága kísér*” — mondja — akik valahogy lemaradtak, pontosabban, nem kaptak, úgy érzik, eleget az élettől, a „*nagy*” élettől. Akikben a kinem-elégítettség érzése lobog. Egyszerű emberek. A türelmetlen elégedetlenség írhatja a versbecsapó próza hosszú lélegzetvételeit „*lázadó jeladásként*”, hogy ő is olyan, mint azok. Talán teljes terjedelmében kellene idéznünk, hogy érzékeltessük ennek a lázadó türelmetlenségnek, hangvételnak vonatkozásait. Az élet félénk, suta, szürke millióit idézi, akikkel a közösségvállalást hirdeti.

Impresszív írás, amely egy részletet hoz a költő alakuló új mondanivalójából, témáiból, érdeklődési területe szélesedéséből, a „*tanú és a vád*” magatartását is felveszi, ahogy egyik versében mondja.

ESTI CERUZASOROK

Vallomás, szerelmes vers és „*hat év jó fáradtságáról*” szól. Ebben a versben is tovább építi személyes vallomásainak körét a szerelemről, a nőhöz való viszonyáról. S ez a kör semmivel sem idillikusabb, mint amaz volt. A szerelem

kezdetben a bűn problematikáját hozta és azzal zárulva, évekre eltűnt a költő világának előteréből.

Ez a második, a nővel kapcsolatos ciklus, amelynek egyik verse az Esti ceruzasorok című is.

*Hat év jó fáradtságával kezemben
simogatom párnánkon az arcod...*

Így foglalhatnók össze talán, a költő szavait idézve, az érzéseknek ezt a körét. Nem mindig boldogságot énekelt meg Fehér bennük. Kezdetben a test ünnepe volt neki a szerelem, most az emberség síkján mozog. Az „élettársat újralelni” — ez a mozgatóerő. És most teszi fel a kérdést:

Ki vagy, hogy most vagy így közelemben...

és még egy jellemző, árulkodó idézet:

*Biztassál pásztor éj: merő
véletlen, hogy az ég ma őszebb;
hogy mindez még elviselhető,
és van ki őrzi a szeretőket
egymástól és a neszező,
gonddal zizegő éjszakáktól...*

Az „újralelés” nem könnyű dolog, s micsoda sebek fakadnak fel, hogy belőlük a fiatal boldogság piros vére törjön fel!

AZ ÓRIÁS ÉS AZ ŐZ-SUTA

Egy egész ciklus a fiához. Három versben áll meg az ismeretlen emberke előtt, akit az ő ölelése szólított élni. Egy fonászkodás, amelybe bizakodás is csendül: neki már jobb lesz, nem lesz annyi ellenmondás az életében, mint az apjában volt:

*E járdák lelkét én már meg nem értem,
s ha mégis hazamegyek egy őszi éjen —
parasztból nemzett életedhez
legyenek irgalmasak e házsorok!...*

Tépelődő megállás az alvó gyerek felett és töprengő melázás sorsán. A maga arcát, a maga sorsát mérlegeli itt is. A verseket az érzelmesen lágy hangú elbeszélés, melegség vonja be.

AZ ÉJSZAKA, A BÁNATOS NÉGER

Előbb a háborús élet impresszív képei, azután pedig, az utolsó szakban a fohász, egy emberi magatartás szép kérdései csendülnek fel:

*Jó bizalom, a kétely csordáit űzd el!
Anyám, lehetsz-e még a tűzhely?!...*

Ami feltűnő: a képalkotás újszerűsége, a fogalomkör, amellyel dolgozik, nem a régi már.

KORSZERŰ KÉP, LÁGY SZÍNEKEL

A korszerűség:

*... s nem titkoltuk már,
hogymesélni elfeledtünk...*

A lágy színek:

*Lettem volna rab, ki most szabadult,
mesét mondok neki a madárról;
lettem volna csalódott, bús legény,
mesét mondok neki a jó tündér szívérol;
lettem volna gyermektelen agg,
mesét mondok neki nagyapó szívérol;
lettem volna elfáradott harcos,
mesét mondok neki az ólomkatonárol,
lettem volna rokkant, néma, béna,
megsimogatom arcában az arcom...*

Amit a versben elmond, esetnek jelentéktelen, de a feltarajzó érzések gazdaggá teszik a verset.

FOLDÖN FELEJTETT SZEMMEL

A dátum két év előtti versnek jelzi. Ez az év körülbelül a határ, amikor a költő megindult új útján. Kettősek az ez időben keletkezett versek. Ez is. Az első két versszak új, merész, kemény és acélos képek sora, a két utolsó szak lágy és hangsúlyozottan érzelmes. Disszonáns ebből kifolyólag. Az első részben ilyen távlatot nyit egyetlen kis kép is:

*Elszabadult a lét
nyihog vad égi tarlón,
sörényében csöpp csillagok csörögnek...*

Ez már Fehér új költőiségéből született. Igaz a vallomás is, amely kétségeiből, küzdelmeiből támadt:

*Jaj, nem tudom a szemem
a földről fölemelni...*

de megmarad az emlékezetben ez az ellentétes és mégis egységes két sor:

*Úgy összezsugorodott a világ...
Olyan nagy a kisfiam szeme...*

VÉGSŐ ÉS OLTHATATLAN SZOMJUNK

Hosszú környezetrajz, előzmények, az emlékezés motorját hosszan járhatja. Csak a 16. sorban dobban meg a szívünk:

Az első tej végső és olthatatlan szomjunk. Könnyünk.

S az egész verset elnyomja az utolsó versszak, amelyre hirtelen szökken fel a vers hőmérséklete:

*Mint duzzadt emlők, az évek érnek,
kő közt is az ősz szomj újraéled.
Míg így éjjel alszik szobádban egy cserép virág,
a régi kannáért nyúl felnőt看 kezed.
Már battyogsz, és sok halk kis csillag vezet,
hogymiel ne ébredjen a kisdéd világ.*

NAGYVILÁGNÁL NAGYOBB TENYERED

Érdekes és újszerű formai kísérlet, hogy a Majakovszkij-verset, az előbeszéd ritmusát egy szelíd zengésű érzelem- és témavilág megszólaltatására alkalmazza. Mondjuk meg: teljes sikerrel. Fehér eddig is a maga lélegzetvételéhez alkalmazta a verssort, itt azonban már egy meghatározott hangulatú formát kellett meghódítania s nagyon helyesen, vállalkozni is mert erre a feladatra. Bátran elhagyhatta az írásjeleket is a versből, annál is inkább megtehetette ezt, mert ez a versforma tagoló ritmusú s így könnyen értelmezhető a vers mondatai.

Ezen a megállapításon kívül csupán két mondatát idézem, amelynek intim kérdésfeltevése érdekes:

*Suttog-e
még aki
csókol*

*Elámul-e
még aki
ír*

HARC

A forma felé forduló figyelem remeklése ez a 12 sor. A költő itt teljes egészében a vers ura, szuverénul bánik mondanivalójával. Az Óda a Szelhez pompázó képgazdagsága mellett ez az egyszerűség. Az egyszerűség, amely nem szegénységet palástol, hanem erőt és bonyolult szövédményét érzéseknek és gondolatoknak.

A kegyetlen böllér, a halál, a sors, tehát az élet. Ady cethal-háton látta táncolni magát. Fehér is misztikumba menekül (?), képletes, antropomorf misztikába. Ebben a versben nem is annyira a mit? kérdése a fontos, hanem inkább a hogyan? kérdése kapja a hangsúlyt.

Minden versszaknak állandó formulája van. Mindegyiket a „kegyetlen böllér” megszólítás vezeti be. Az első versszak a könyörgés: „*dobd el a késed*”, „*ne csontozd le az ujjaimat*”, „*hagyd meg nekem az ujjaimat*”. Az életért könyörgés szavai ezek. Kivégzészerű dobpergés zenéjeként hangzik a beékelődött harmadik sor: „*Fekete tőkén halk remegések...*”

A második versszak már a szembenézése: „*mutasd a késed*”, „*tanítsd meg ölni az ujjaimat*”.

A harmadik versszak a kihívás: „*villantsd a késed*”, „*próbdáld hát elvenni az ujjaimat*”.

Az étellel, tehát a halállal is szembenező reménytelen reménység magatartása rajzolódik ki a versből. Az ismétlődő sorok, kifejezések, fordulatok az állandóan jelenlétesség, az állandóság igézetét adják a versnek. De ugyanakkor értelmi különválasztás, finom árnyalati különbségek kihangsúlyozását is lehetővé teszik. A második szakasz a legtökéletesebb ebből a szempontból:

*Kegyetlen böllér, mutasd a késed
Tanítsd meg ölni az ujjaimat
Fekete tőkén halk remegések
Táncoltatják az ujjaimat.*

S hogy az „*ujjaimat*” is mennyire más-más hangulatú az első s a negyedik sorokban, a fenti idézet is illusztrálja. A sorsszerűség kérelhetetlensége dobol a versben: mindig valaki áldozat, akárcsak Popa Játékaiban olvashatjuk.

MEGKÉRDEZHETNÉM

Az élet ellentmondásai frappáns, tömör megfogalmazásban, úgyhogy ellentéteket állít fel és gunyorra, szatírára hajló természete is felszínre kerül (ez is új vonás a költői arcképen!). Sok kérdést ad fel és mindet az élet kínálja neki. Széles immár a horizont, ahonnan problémáit és élményeit gyűjti. Még egy: nem érzékenyül el, szavai kemények, a logika, az érvelés pendülése hallatszik ki csupán belőlük.

A VÁROSHÁZA BOLTÍVEI ALATT

Az *Útitársak* című prózaverse keményebb, kevésbé lírai párja. Prózavers ez is. De mennyi indulat van benne, mennyi düh, lázadó szellem. A költő új arca ismét: akit eddig igen sokszor megleshettünk érzékenyültségében, itt az asztalt csapkodja, és a lágy, fátyolos hang ércessé és harsánnyá válik. Az írás nagyobb fele tagadás, tagadása a múltnak, amelyből ez a felismerés születik: most, innen fentről érthetni meg, „*miért lapulnak felénk a földhöz a házak*”. A jelenbefordulás már ennek a felismerésnek egyenes következménye is.

MEDITÁCIÓK A HATALOMRÓL

Ismét Majakovszkij-vers és ismét más hang zenél belőle. Nem szelíd, hanem a düh verse ez, amelyben az elnyomó „hatalomról” beszél. Távoli rokonságot tart Illyésnek hasonló témára írott versével. Fehér a maga igazságának ezt vallja:

*Hatalmas
kinek
nincsen hatalma
másan...*

ÉNEK A NÁDASRÓL

A régi Fehér Ferenc verse még. Szép, pasztell tájkép, amely csak ürügy, hogy a mozdulatlanság, a halott világ, az álmok halála, a mesék elhalása felett sírhasson és bánkódhasson.

CSÖNDES LESZÁMOLÁS

Egy szakot emelhetnénk ki s még két sort. Fehér költészete egész régebbi problematikája benne van mind stílus, mind mondanivaló terén:

*Jószóra vártál, szegény... Haragd hát magad,
te mérgezett eb, s így szűköld, vakogd:
e völgyből nem tárulhatnak eléd
embermagasságból a távlatok!...*

S érdekes, József Attila szavai tolnak versbe, amikor hasonló körülményt szóltat meg:

*Szállnál már, fájó szép értelem!
Te mardosó, hű társ, te lágy konok...*

JÓSLAT

Szívhez szól ez is, mint Fehér minden régebbi verse. A romantika ez, amely iránt nagy a vonzódása a költőnek. Szerette az ilyen misztikus lobogást, amilyen ennek a versnek a második szakasza, de az első versszak egymagában elegendő, hogy kimondja a lényegét: nem lehet elszakadni a földtől még a halál árán sem.

KÖNYORGÓ ÉNEK 1956 TAVASZÁN

Az emberi munka pusztulását siratja szép szavakban, stílus, képek, hasonlatok keretében. A jó költő keznyomát figyelhetjük ebben a versben is.

UTOLSÓ LEVÉL

Nyári merengés s szép, költői részek, mint ez is:

*Suannak elszabadultan... Suhanjanak!
Hagyják itt nekem e tájat, a mesét.
Másröptű szárnyuk viaszát a nap
Csak lassacskán, gyöngéden olvassza szét.*

ÖVIG A FÖLDBEÁSVÁ

Szép vallomás hovatarozásáról, költészetének igazi talajjáról, az „*őszi, lomha Bácskát*”-ról. Közben a gyerekkor képei sorakoznak fel. Egy immár lezart érzéskör darabja ez is.

ÖRÖK-IDEGEN ABLAKOK

Csak ezt idézem:

*Nagy az ablakok törvénye:
belül az otthonod,
kívül a hazád.
S csak hazudod ezt a harmóniát,
ha nem érzed azt is —
földbenyúló, biztos
talapzatát.*

TISZA-PARTI VALLOMÁSOK

Szeretem ezeket a kötetlenül kötött versvallomásokat, amelyekben már versben, de még nyersen ütnek szíven a benyomások. A mi kis városunk című lírai regény töredékei is lehetnének akár. Az elsőben a környezetrajz ragad meg, remek vonások, izek. A második vers már önvallomás és vádló felsorolása annak, hogy húsz esztendeig rejtegették előle az igazságot és ámitották a nagyvilág csábításával. A harmadik versben a szatirikus él villan arról, hogy messzeségbe vágyunk, a sznobizmus eltakarja előlünk a mi életünk szépségeit:

*... a mi meséinket nem kanyarogja be
a szökének becézett Tisza;
a mi meséinkben az Operenciás tengerig meg sem áll,
ha egyszer elindult, a mesebeli hős...*

Az őszi, a kisvárosi őszi beszél a negyedik vers. Itt is a színek, a jól meglátott valóság-részletek tűnnek ki.

Az 5. vers misztika, a 6. villanás, a 7. remek jellemkép, a 8. csak egy hangulat, de a 9-et talán teljes egészében kellene idézni. Éles és szatirikus fényvel világítja meg az embereket, akikről osztály-ösztönével megérzi, hogy idegenek. S van itt egy vallomása, amely mélyen belevilágít a költő lelkiállapotába is, amikor „vidéki literátorokról” beszél és kisebbségérzetéről mond verset. A 10. vers a vajdasági művészsors rajza akar lenni meleg és baráti vallomásban. Rá legalább olyan jellemző a kép, amit rajzol, mint a Maestróról: mind kettőn e táj, emberek, ízek és illatok szerelmesei, innen nem tudnak elszakadni. A Nézd, fölhúzott lábbal kezdetű szakasz tömör tájrajzában milyen mesterien jelenik meg az érzés, hogy „röppenne, de nem tudja, merre tartson”. Itt valami nagyot és jellemzőt tudott mondani arról, ami benne munkál. A 11. vers négy-soros hangulatrajz, futó impresszió.

De a 12. vers az egyszerűség klasszikus példaképe, a tömörítés és egyben a dalszerűség olyan kristályosan tiszta egysége, amelyhez hasonlót vajdasági költészetünkben aligha találunk. Egy meg nem ismételhető, vissza nem idézhető költői pillanat remekműve e négy versszak tizenkét sora. A legigazabb vallomás, a legőszintébb, legmegrázóbb költői szó is. Valahonnan a mélységből, a történelem, a népi lélek és az érzések olyan távlatából szólnak a sorok, mint egyetlen költőnk ajkán sem még itt nálunk. Ha van gyöngyszem ebben a kötetben, akkor ez a rövid, dalszerű rész az. Csak merengeni lehet rajta és távolba haló visszahangját lehet hallgatni s közben zord igazságaival, kérdéseivel mélyen megráz. Az egyszerűség ez:

*Világ miért lettél?
Világ, mivé tettél?
Mit érhetsz magad?*

S az utolsó sor:

ez végleges hazád.

Lehet valamit hozzáfűzni ehhez a vershez?

A 13. vers négy sora bár nagyon szép így, önmagában, mégsem mondja már szebben és tömörebben, igazabban ezt, amit az előbbi versben mondott.

A versciklus ellentmondásos gondolatok és érzések gyűjtőhelye, egymagában a költő világának mikrokozmosza, amelyből ki lehet fejteni a költő érzelmi életének gazdag hangszerelését, emberi, társadalmi problémáit, amelyek foglalkoztatják, a racionálistól a misztikusig, az egyszerűségtől a patetikus misztikáig ívelő természetrajzát. S mint sok verse, ez is összefoglaló jellegű. Határmezsgye.

*

S ha a végén feltehetjük a kérdést: ez a hosszú utazás milyen eredménnyel is járt tulajdonképpen, nehéz és egyszerre könnyű is a válasz. Megláthatuk, hogy Fehér gazdag és ellentmondásos egyéniség. Bizonyítja ezt, hogy versekben viszonyulása az élet jelenségei iránt nem egyértelmű. A hangulatok, a meglátások magával ragadják és érzelmei útját járja. Az egyes versek ebben a kötetben is feleselnek egymással. Egy azonban állandó és ez teszi mindennek dacára egységessé a kötet verseit: Fehér mélységesen szereti ezt a földet és imádja népét, a szív érzéseivel van láncolva hozzá; innen ered bánata, sírása és nevetése is. Ostoroz és elérzékenyül, támad és véd. S leginkább szeret, pedig a szeretet nagyon

megbocsátó. Azt is megbocsátja, hogy éppen ezért került a régi és az új malomkerekei közé, ahol ez a szeretet örlődik és szép versek lisztjeként, új érzések kovászaként jelenik meg a költő tolmácsolásában.

Nagyon gazdag költőnk. Csak most látszik meg, ahogy szétbontottuk csak egy kötetének a verseit is. De nem salakmentes. Nem harmonikus és kiegyensúlyozott a termés, amit itt könyvbegyűjtött, de így is impozáns. S ez abból is ered, hogy Fehér az utóbbi években, tehát lényegében e kötet versei születésének éveiben fejlődésének egy újabb szakasza felé indult meg s benne, témáiban, magatartásában, verselésében, eszmevilágában is a réginek és az újnak a harcát figyelhetjük meg, birkózását, amelyből leggyakrabban a költő új igényei kerülnek ki győztesen.

Változásai, gazdagodása szemmel látható. Témáinak sokrétűsége már ezt bizonyítja, verselésének emelkedett igényessége, a nyelv felé forduló érdeklődése, formai kísérletei pedig arra figyelmeztetnek, hogy Fehér még nagyon sok meglepetést tartogat számunkra. A valóság legyőzésének és önmaga érzelmessége legyőzésének folyamata ez. A gondolati elemek mindinkább helyet kapnak a versekben s a költő új tulajdonsága (ilyen például gunyorossága is) szintén ennek a gazdagodási folyamatnak a szolgálatába szegődött.

Ezért válhatott Fehér kötete ellentmondásaiban is érzelmi tisztázódásunk könyvévé is. Verseskönyve fejlődésünk lírai hitvallásává lett.

Srbinović Mladen (Jugoszlávia):

Fortuna, 1959

Ének tizenhat évről és tizenhat óráról

Mikes Flóris

*Szőke, acélos ő is, mint a garszonlányok.
Vagy barna, hervadt, mint a gond virága.
Sápadt, gethes, vidám, mint a proletársír.*

*Tizenhat esztendő
leány.*

*Sötét hajnalon szakajtja ki
magát álmok csillagfészkéből mind,
— ő, meg kell látni az utcát,
mikor előnti ez a szomorú forrás —
s viszi a szökeségét,
viszi a szívét,
viszi bús pompás szobrát,
viszi a halála megbújt gonoszát
a gép mellé.*

*A gép mellett
egy óra — két óra — öt óra — kilenc óra —
a gép mellett
tizenkettő — tizennégy — tizenhat —
a gép mellett
tizenhat óra!
Tizenhat vonagló órára mind,
fájó idege időnek, az örök kín percmutatója
tizenhat órára!
ti-zen-hat-ó-rá-ra.*

*Lány,
te, tizenhat éves,
ki sötét hajjal s elektromos est közt,
tizenhat óra örökkévalóságán,
százéves, száz fej, száz erő, száz kar,
százmázsás elszántság vagy:
mikor él benned szerelem?*

*S űz-e vajon téged harc motorja,
a harcé
— tizenhat óra szerelemért?*

Üzenet a háború mamájának

(A 10. évfordulón, 1924-ben)

Mikes Flóris

Tudom, hogy mindenki szivből és ösztönösen
utálja a háborút,
MINT EGY VARANGYOS BÉKÁT
vagy
MINT EGY SZIPIRTYÓT,
azért csak nagyon paraszti, mérges és mégis felettebb
negélys szitkaim lehetnek má, egyszerűen és röviden:
az epilepsziások, öngyilkosok, elesettek, rothadók,
elrepült végtagok, idegsokkosok, éhesek, akasztottak,
megfertőzöttek, elszáradt csecsemők, boldogtalanok,
örületbehajszoltak miatt
anyák, professzorok, proletárok, vezércikkszerkesztők,
munkásvezérek, papok és sihederek, mondjátok utánam
Nyeljen le srapneles vagonokat a háború édesanyja,
éhtifusz szálljon a gyomrába, mérges gáz fújja fel a
tüdejét, hektóliterekben zuhogjon a gennye a háború édesanyjának,
vak, béna paralitikus legyen
a háború édesanyja,
negyvenkettesek, tankok, páncélvonatok, aeroplánok,
halálsugarak, mind az ő irdatlan pofáját vegyék célba,
öt kontreminálják meg egy fékevesztett börzén,
a háború édesanyját,
DÖGÖLJÖN HŐSI HALALT
a háború édesanyja,
úgy is mint a legracionálisabb termelési, gazdasági és
erkölcsi világtrend.
Tudom, hogy akkor özvegyen maradnak a harcilekesevés
cinikus vezérvaddisznai, a „csapatainkhangulatkitűnő”
és „virágosbokréták dalolómenetek” szemtelen költői,
az ötvenhatéves marha, aki önként vonul a dicsőség
virányos mezejére, a generálisok, municiógyárosok
és egyéb professzionista memoárrírók,
de mi ez ahhoz képest, hogy atlétatermetű huszonnyolcsettendő
barátom a gránátszállótól meybárvult,
idő előtt kihullott a haja
és most minden speciális évfordulói alkalom híján is
hátborzongató jajokat furulyázik embertársainak koszos
estéibe —

A zágrebi Mirogoj temető jeltelen lakója

Mikes Flóris életéről
és munkásságáról

Laták István

Adózsölő, dagadt, százlancos gazdák és disznókupecsek meg a lázongó proletárok Bácskájában, az öszszekevert nemzetiségek sokféle úszítástól türelmetlen vidékén lázas kíséret volt a költészet az első világháború utáni években. A régi véres aratósztrájkok megráttan drámái még a levegőben izzottak, s a világháború szörnyűségei után máris új forradalom vihar szele söpört végig Délkelet-Európának ezen a nyugtalan részén, Vajdaságban is. Az új állam katonai erejével, csendőri eszközökkel letörték ugyan a forradalmi mozgalmakat, de a nyomorúságtól űzött dolgozók erejét meg nem semmisíthették. Sztrájk sztrájkot ért, a dolgozók tömegmozgalmi sokféle módon megnyilatkoztak, az osztályharc a látszat-demokrácia egész felületén elkeseredetten folyt. A szociálisan rendezetlen és nehéz helyzetet a

nemzetiségi elnyomás még fokozta. A dolgozók szebb életet akartak, „kicsit több bért, egy jó tál ételt”, s követeléseiknek a választási harcokban, a szakszervezeti gyűléseken, röpcédulákon, a többször betiltott, de új és új címeken megint jelentkező munkáslapokban erőteljes hangot is adtak.

Az agitációs cikkek, iratok mellett művészi munkák is megjelentek a külföldre sajtótermékekben. Versek, novellák, új művészeti nézetek hangos kinyilatkoztatásai. Íróik olykor a munkásmozgalomban tollat fogott fizikai proletárok, de megszólaltak köztük képzett, előre mutató világnézetű forradalmár intellektuálisok is. Fővárosokból jött, messzi utakat bejárt és kitarult látkörű, lázadó lelkű művészek ezek, akik a levett forradalmak után mint egy új, még teljesebb és fölkelésültebb küzdelem előhírnökei jelent-

keztek, s a leigázott dolgozó, a terem-
tő ember fölszabadulásáért emelték föl
erős szavukat.

Hirtelen elűtött a hangjuk a meg-
szokott vidéki vers-zöngicsélésektől. A
legújabb izmusok híveiként szóltak, az
egész változó európai légkör nyugtalan
vibrálása eurzódott minden szavukon.
Az új európai költői hang visszhang-
zott bennük. Kifejezéseik merészek. A
költői sablonokat sutba vágják ezek az
új poéták, s az öröms kiteljesedett
emberért való lázadásukban politikai-
lag is érdekelt költészetté tették me-
rész irodalmi megnyilatkozásait.

Egy csomó vajdasági időszaki lap-
ban, majd itt-ott napilapok hasábjain
is néhány névvel találkozunk ekkori-
ban, melyeket nem lehet többé elfe-
lejteni. ha vajdasági magyar irodalmi
munkálkodásról beszélünk. Néhány
emigráns író neve ez s velük egy pár
külföldön járt és hazatért vajdasági
emberé, akik haladó kultúrcentrumok
levegőjével szívták tele magukat, s
most itthon elszántan szembeszállnak
a téspekt vidékiességgel.

1923-24-25-ben összeállnak és saját
irodalmi fórumot is csinálnak, az *Út*
című aktivista művészlapot. Néhány
neves külföldi író mellett csupa Vaj-
daságban élő ember írja tele a lap ha-
sábjait. A vajdasági kis konzervatív
írdogálók féltékenyen fölajdulnak az
„Út” bátor röptű „madarai” ellen. Az
aktivista, kicsit önmagát ünneplő, sok-
izmusos irodalmi lap után az értéke-
sebb nevekkel a később fejlődő nagy
munkáslapban, a *Szervezett Munkás*-
ban is találkozunk. Sőt a polgári libe-
rálisok napilapjában, a *Bácsmegyei*
Napló-ban is, amely a királyi diktatú-
ra bevezetéséig bátran közölt meré-
sebb írásokat. A kilencszázhuszas
években föltűnt vajdasági haladó iro-
dalmi csoport egyénibb hangú költői-
nek egyike *Mikes Flóris* volt.

Az *Út* című lapban Noviszádon jelen-
tek meg Mikes első írásai. Az *Út* ex-
presszionista, kubista írásokat közölt.
Baloldali csoportjához tartozott dr.
Löbl Árpáddal, Harasztí Sándorral,
Aranyműves-Csuka Jánossal és Mester
Jánossal együtt Mikes Flóris. (A lap
jobboldali polgári csoportját alkotta a
tőkés Arató Endre, a könnyű vizeken
evező Tamás István és még néhány ke-
vésbé jelentős irodalmár. A két cso-
portot a lapon belül — mondhatni köz-
tük állva —, Csuka Zoltán kötötte ösz-
sze. Írt néha a lapba a szociáldemok-
raták legmozgékonyabb vajdasági írója

Hollender (Ember) Zoltán is.) Az *Út*
baloldali csoportjának hangját vette át
Somogyi Pál, az első jelentősebb vaj-
dasági munkásköltő, s egyéni módon
fejlesztette tovább.

Mikes Flóris 1900-ban született
Bogojevón (Gomboson), szerény
jövedelmű, többgyermekes tanítói csa-
ládban. Anyja korán elhunyt, később
mostohája volt. Ez állandó nyomot ha-
gyott életében. Családi nevén Fischer
Miklósnak hívták. Ebből a névből csi-
nálta irodalmi nevét, mint anagramm-
ot: Mikes Flóris. Baján végezte a
gimnáziumot. Budapesten is élt a for-
radalmi évek idején, 1918—19-ben Mi-
hály bátyja mellett, aki ott a háború
vége felé már a Korvin Ottó vezette
forradalmi ifjúság sorában tevékenyke-
dett. Mikes cipőpertlit, újságot árult
kávéházakban és étkezőkben.

A levert forradalom után Bajára tér
vissza, ahol iskolába is járt, s ahol az
úgynevezett pécs-bajai háromszögben
még egy évig demokrácia állt fön, a
Dobrovics Petár elnöksége alatt meg-
alakult kis szerb-magyar köztársaság,
amelyet azonban az Antant hatalmak
parancsára megszüntetnek és a terüle-
tet hozzácsatolják Horthy ellenforra-
dalmi Magyarországhoz. Bajáról,
Horthy pribékjei elől, Mikes hazatért
Vajdaságba. 1920—21-ben Beográdban
élt, szörnyű bohém-nyomorúságban, de
a már előbb is ismert szerb nyelvet ott
jól elsajátítja. Beográdban alkalmi má-
solásokból tengődött, meg cipőkrémet
csináltak házilag és azt árúsígtatták
néhány barátjával. Egy-egy adag szó-
lőt ebédeltek, tejeskávét vacsoráltak,
néha azt sem, a reggelit meg elfelejtet-
ték. De a könyvek és az irodalmi viták
mindennaposak voltak köztük. Beograd
demokratikus légkörű forgatagában
számos magyar emigráns élt akkoriban,
Mikes is asztaltársaságukhoz tartozott.

Később Noviszádon is próbálkozik
Mikes, de ott sem tud gyökeret verni.
Sok hányódás után Szuboticán lett új-
ságitró. S néhány évig, haláláig ott írt
— alkotott.

*

Kérdéskösdtem Mikes Flóris
után Szuboticán. Kije maradt
meg? Ki őrizi írásait? Talán össze-
gyűjtve várnak valahol arra, hogy va-

laci kötetbe rendezve sajtó alá adja. Halála óta több mint három évtized múlt el...

Találtam egy-két embert, aki rövid ideig, harminc néhány év előtt, veled dolgozott. Köztük Buzás László újságíró. Nincsen írásuk Mikestől. Keveset tudtak már mondani. (Hogy eltemeti az ember nyomait a feledés homokja!)

Annyit megtudtam mégis: Mikes előbb a *Hírlap* című napilap szerkesztőségében dolgozott, rövidebb ideig. A *Hírlap*-nál 1924-ben újságíró-sztrájk tört ki, valószínűleg addig dolgozott ott. Nemsokára a *Bácsmegyei Napló* szerkesztőségébe került.

A *Bácsmegyei Napló* tőkeerősebb újság volt, érdemesebb írásra több lehetősége és közléstere akadt ott az újságíróknak. Nagyvonalú, értékes vidéki napilap a *Bácsmegyei Napló*. Igen kultúráltságra emigráns volt vezetője, dr. Dettre János, demokratikus nézeteire sokat adó ember. Egy csoport emigráns újságíró dolgozott még a *Bácsmegyei* szerkesztőségében, köztük a kommunista Haraszi Sándor, az irodalmi rovat vezetője azokban az években. Itt találta meg magát teljesen Mikes Flóris.

1926 ban megnősült.

Ki volt a felesége? Él-e még? És hol van most?

Kerestem, kérdezősködtem. Megtudtam: postatisztviselő volt a régi Jugoszláviában. És hogy szerb volt. Több bácskai községben dolgozott. Egyesek szerint Pacséron van a postán. Gyorsan utánaérdeklődtem. Pacséron valóban a postán volt — húsz év előtt. Aztán máshová helyezték el, nem tudták megmondani, hová. Majd hallottam, hogy Csonoplyán tartózkodik és Lyubica a keresztnéve.

Mentem kora hajnali vonattal Csonoplyára. A posta nyolc óraker nyit. De hiába jöttem. Özvegy Fischer Miklós-nét senki sem ismeri. Lyubica? Nincs ilyen nevű tisztviselőjük.

De az egyik kézbesítő figyelmes lesz a kérdezősködésemre. A szomszéd községben, mondja ő, Klyajicsevón van egy Lyubica nevű tisztviselő. Csak hogy Lackovicsnak hívják, nem Fischernek. Nyugdíjban van egy-két éve. Csonoplyán is dolgozott vagy tíz év előtt...

Utaztam a legközelebbi vonattal Klyajicsevóra. A község központjában tekintélyes épület a posta. Eppen fes-

tik. Dél van. Sietek. Csak le ne húzzák a tolóablakokat előttem, s be ne zárják a postát!

Lackovics Lyubicát kérdezem egy fiatal tisztviselőtől. Kissé arrább mutat az iroda mélyére. Egy férfi kollégájával korosabb, erőteljes nő beszélget. Nevének említésére kijön.

Mondom, kit keresek: *Mikes Flóris özvegyét*. Bólint és barátságosan kezét nyújt. Beinvitál a postaépületben lévő lakásába.

Szerbül és magyarul is kérdeztem. — Mindegy — felel szívélyesen, az emlékezéstől szomorkás mosollyal. — Ó, szegény Nikola! Miért érdeklődnek utána?

Mondom, hogy mostanában a Noviszádi Rádióban régi vajdasági költők verseit sugároztuk, köztük Mikes Flórisét is. És írni akarunk róla. Ismerni akarjuk őt is közelebbről.

Lyubica asszony meghív ebédre. Percek alatt kibővíti szerényebbnek tervezett étlapját. Olyan asszony, látom, aki mindig szeret gondoskodni valakiről. Elmondja, nyugdíjban van, de segít kezdő, ifjú kollégáinak. Nem tud tétlen lenni.

— A Népfrontban is sokat dolgoztam — meséli, míg megterf. Telepes község ez, háztartási munkára kellett tanítani az asszonynépet. Ismerem őket még Horvátország déli hegyvidékeiről. Ott éltem át a megszállást és a harcokat...

Ebéd közben nyugodtabban megered a szó. Hosszan beszélgettünk még ebéd után is. Csak estefelé indul az autóbusszom, ráérek. Ki akarom használni az időt, minél többet megtudni Mikes Flórisról.

— A postán keresztül ismerkedtünk össze Nikolával 1924-ben — mondja Lyubica asszony. — Olyan telefonos ismeretség volt. Tudósításokat vett föl és előbb csak hangról ismertük egymást. Aztán megbarátkoztunk. Akkoriban ide-oda helyeztek engem, mert elég sokoldalú munkaerő voltam. Zomborban megállapodtam egy ideig. Onnan mindig az 510-est hívtam fel Szubotícán, emlékszem. Hivatali időm után is fölhívhattam, mint postás. Mikor huzsonhatban összeházasodtunk, Szubotícára mentem, otthagytam a postal szolgálatot. Két évig csak neki éltem. Érte, hogy ő dolgozhasson. Ápolásommal valamennyire rendbe jött. Előzőleg Svájcban járt, ott operálták és gyógyították. Azt hittük, sikeresen. Csonttuberkulózisa volt. A háborús nyomor, a

forradalom idején és utána való tengődése a fővárosban teljesen aláásta az egészségét. Volt letartóztatásban, lehet, hogy akkor bántalmazták is. De házasságunk elején mintha javulás mutatkozott volna az állapotában. Ekkor írta legtöbb versét, ekkor keletkezett a Bitang-versek egyre szaporodó ciklusa.

— Értette jól és szerette a verseit? — kérdezem csodálkozva.

— Szerb nő vagyok, Jancsa a családi nevem, de Bánátban, a szülőhelyemen magyar iskolába jártam és az anyanyelvemmel egyformán tudtam a magyar nyelvet. Németül is jól beszéltem. Szerettem nagyon a szerb verseket is.

— Mi van a Bitang-versek ciklusával? — nyomozok most már aggódva, óvatosan. — Nekem azok a versek is kellenének, amelyek nem jelentek meg. De jó volna lapozgatni megjelent írásai közt is, ha megvannak, összegyűjtve...

— Sokáig őrizgettem fényképeit, közzölt írásait és ki nem adott kéziratait Nikolának. De, hogy mi lett velük, annak története van. Hosszú özvegység után egy kétgyermekes özvegy embernek a felesége lettem. Megszerettem a két árva gyereket és ezért hozzámentem. Innen a Lackovics nevem. A postát megint otthagytam. De hamarosan jött a megszállás. Horvátországban laktunk akkor. Negyvenkétben mint szerbeknek menekülnünk kellett az usztasa terror elől. Én a két gyereket mentegtettem. A harcosokkal tartottunk az erdőben, a főlzabádított falvakban. Akkor ismerkedtem meg a mostani falumbeli néppel. A gyerekeket sikerült megmentenünk, de a házat, ahol laktunk és ahol mindenünket hagytuk, fölgyújtották az usztasák. Addig őrzött minden emlékem elveszett Nikoláról. Bennétek az írásai is. Még egy ágyam sem volt a háború után. De fölneveltem a gyerekeket. A lányt férjhez is adtam, de fiatalon meghalt. Meghalt a nevelt fiam és a második férjem is. Megint senkim sincs, még régi emléktárgyaim sincsenek meg. Csak a kollégák jók hozzám. A posta mindig visszafogadott. Mint negyvenkettes harcosnak, kétszeresen számították a háborús éveket nyugdíjazáskor. Nem is tudok elszakadni a postai munkától. Mindig segítenem kell a fiataloknak...

— Titokban azt reméltem, hogy lapozgathatom Mikes legfeltehetőbb kéziratait — vallom be. — De ha már ettől el-
estem, meséljen még az életükről. Az ő munkájáról is együttlétük idején. Amire visszaemlékszik...

— Ó, én sok mindenre emlékszem, mert már csak a bennem lévő emlékeknek élek...

— Mikes Flórisnak sosem jelent meg könyve?

— Mint baloldali írónak könyvben nem adták ki a verselt, sem a novelláit, pedig egész kötet verse volt már együtt. Farkas Béla festőművész, aki jóbarátja volt Nikolának, már a címlapot is megtervezte és az illusztrációkat is elkészítette hozzá.

— Hogy dolgozott, mi töltötte ki Mikes életét?

— A könyvek, az irodalom, a művészet. A Cseresznye utcában laktunk Szuboticán, most Mestrovics utca a neve. Onnan járt be a Napló szerkesztőségébe. Az újságnál becsülték. Kötelességszerűen elvégezte dolgát. Legénykorában egyáltalán nem vigyázott magára. Nem volt számára fontos a fizikai élet, csak a szellemi. Minden pénzt, mikor alig keresett is, könyvekre költötte. De amikor együtt voltunk, gondosabb lett. Tudta, hogy aggódom miatta, és vigyázott magára. Cigarettazott. Mindig fél cigarettákat szívott szipkából. A kávéházban kapucínert ivott. Néha ott is írogatott. Alkoholt nemigen fogyasztott. Egy-egy pohár ital mellett órákig elüldögélt írogatva, tűnődve. Voltak írásai egy orosz emigráns bárénekesnőről, valami Makaveckájáról. Legénykorában sokat kísérgette. De aztán nem akart róla beszélni. Kevésbeszédű és szemérmes ember volt. Barátai közül különösen sokat volt együtt Haraszti Sándorral és Bogdanov Vaszával. És nagyon jó viszonyban élt bátyjával, Mihálllyal. Velük és Löbl Árpáddal csinálták a *Szervezett Munkás* irodalmi és polémikus részét. Az üléseket a szűkebb szerkesztőséggel meg a kommunista összejöveleteket valami családi ünnepség vagy baráti vacsora címen tartottuk meg, hogy a rendőrség ne akadhasson könnyen bele. Névnap, szerb újév nálunk, a katolikus ünnepek Bogdanovéknál és így tovább. Vászóék akkor Palicon laktak. Valami Gyurica nevű orvossal is jóban voltunk, a másik neve most nem jut eszembe, autószerencsétlenségben halt meg, úgy tudom. Jó ember volt, ő küldte férjemet Králeyvicára, a szanatóriumba, 1926-ban. Dr. Szántó főorvosnál Gyurica intézte el a kiutalást. Említettem már, hogy 1925-ben és huszonhat elején Svájcban kezelték szegény Nikolát.

Arról az útvjáról és ott töltött néhány hónapjáról sok szépet tudott mondani...

— Ki segítette és ki küldte ki Svájcba?

— Az újság, a *Bácsmegeyei*. Mert oda is küldték neki a fizetését. Küldött onnan írásokat is. 1927-ben Csehszlovákiában, a Tátrában nyaraltunk, vagyis nyaralás címén odamentünk gyógykezelésre. Akkor utoljára meglátogatta útközben Pesten lakó nővérét és öccsét. Más utazásai nem voltak. Mert dolgoznia kellett, ha túrhetően érezte magát.

— Miről írt a napilapban, mi volt a beosztása?

— Képkiallításokról írt, filmekről, színházról. Interjúkat csinált, ahogy én tudom. Még vezércikkeket is írt. Törvénytudósításokat is készített. Akkor ment oda, ha politikai tárgyalások voltak. Sokat dolgozott, mert sosem írt könnyen. Sokáig ült egy-egy kézirat mellett. Érlelte a mondanivalóját. Franciaul, németül olvasott, az utóbbiból fordított is néha. Szturbül jól tudott. Beszélt, olvasott, és sokat fordított szerb nyelvről. Nagy tervei voltak a szerb irodalom tanulmányozásával, de a betegsége leverte. Huszonnyolc ószén betegségyelzős kiutalást kapott és elindultunk a tengerpartra, hogy pihenjen és gyógyíttassa beteg csontjait. Útközben rosszul lett, Zágrebben kórházba kísérték. Ott jól kezelték, de egészsége csak nem javult. Én ottmaradtam Zágrebben mindennap mellette voltam. Esténként el kellett mennem színházba vagy moziba, és másnap részletesen elmesélni, hogy mit láttam. Görccsösen érdeklődött tovább az élet, a kultúresemények iránt. Amikor ereje engedte, olvasott is. A zágrebi újságírókollegák meglátogatták néha. És jöttek többször szuboticaiak is. Egészsége egyre hanyatlott, és 1928 december elsején meghalt a kórházban. Zágrebi újságírók és vajdaságiak búcsúztatták a temetésén. Egy kis kőoszlopot állított neki az újságíró-egyesület. A név pár év alatt lekoptott róla. Halála alkalmával cikkeket írtak a horvát lapok és a *Bácsmegeyei Napló* itthon. De írt a *Képes Vasárnap* is nekrológot...

— Szeretném tudni, van-e legalább egy fényképe Mikes Flórisról — kérdeztem tünődve. — Én csak egyszer találkoztam vele, azt hiszem 1928 tavaszán vagy nyarán. Hűvös, esős nap volt.

Haraszi Sándor mutatott be neki. Többé nem találkoztunk...

— Sajnos, még fényképem sincs róla — mondja az özvegye. — Egy rokona vagy hozzátartozója sem él itt. Tőlük sem szerezhettem meg újból...

Elmentem a szuboticaei Városi Könyvtárba. Elő akartam keresni azokat a folyóiratokat, újságokat, amelyekbe Mikes Flóris írta lázas eleteiből kiszakadt írásait.

Az *Ut* egyetlen példánya sincs a könyvtár újság- és folyóirat gyűjteményében. A *Hírlap* erősen hiányos 1924—25. évfolyamait kiásuk a sokféle újsághalmazból, amelynek nagyobb részét csak mostanában rendezik a tudományos osztály részére. Sehöl egy betűt sem találtam Mikesétől. Talán túlságosan sietve és nem eléggé figyelmesen lapoztam át a *Hírlap* sárguló oldalait.

Képes Vasárnap sincs. Pedig annak irodalmi rovatába is írt néhanapján Mikes. Nézzük a *Bácsmegeyei Napló* avult kötetét. Ezt a lapot is hiányosan őrizték meg. Az egyik évfolyamból, azt hiszem 1924-ből csak huszhuszonöt szám van egybekötve. A további évekből egy-egy hónap vagy negyedév bőségesebben megtalálható, de teljesen hiánytalan gyűjtemény egy évből sincs. Ki tudja, cenzúra vagy hanyag beszolgáltatás, figyelmetlen egybegyűjtés-e az oka?

Lapozom, lapozom az avult, poros újságdarabokat. Zűrös politikai cikkek, ordító című gyilkosságok, beszámolók és más szenzációhajhász írások, orgonaszagú lírai ömlengések és aprólékos vidéki híradások között kapkod a szemem. Évről évre szaporodó irodalmi anyaggal jelentek meg az újságok. Tárcák, versek, teljes irodalmi oldalak, végül egész terjedelmes irodalmi mellékletek...

A hiányos 1925. év június 14-i számánál szerencsém van. A lap irodalmi oldalán egy novella: *A remete*. Írta: Mikes Flóris.

Érdekes, fanyar szemléletű írás, a megalkuvó szerelem kicsúfolása. Kiforrott, modern stílus. Igen találóak a kifejezései. Már nem fejlődő, hanem kész író mutat a novella. Illúzióromból, elgondolkoztató írásmű.

Sajnos, el kell halasztanom a kutatómunkát. Kifogytam az időből...

Noviszádon a Matica Szrpszka könyvtárában nézek utána az *Út* című folyóiratnak. Legtöbb számát ebben a városban nyomtatták. A legnagyobb sajnálatomra itt sincs egyetlen példány sem. A *Hírlap* 1922-től 1928-ig itt is hiányosan található meg. Egy-egy évfolyamból alig tucatnyi napilap-példány. Ez sem nyújt támpontot a keresésre. Talán annak idején nem is küldték a nyomdák rendszeren a kötelező múzeumi és könyvtári példányszámokat. A *Hírlap* hiányos példányaiban nem tudok fölfedezni Mikes-írást.

De a *Bácsmegyei Napló*-val nagyobb szerencsém van. 1923-tól rendszeresen küldték tíz éven át. Ennek az időszaknak az elején kezdek kutatni. Az 1924-es *Bácsmegyei*-ben semmi. Az 1924. évfolyam közepén tartok. Majdnem elrikkantom magam a csöndes olvasóteremben. 1924 július 20-i dátummal Mikes Flóris-írásra akadok: *Magyar vonatkozások a szerb népköltészetben*. Zárójeles alcím: *Hunyadi János — Szibinyáni Jankó*. Tanulmány. Komolyhangú és alapos ismeretekre valló. A népköltészeti termékek, népmesék szembetűnő hasonlóságaira utal a szerző, a közösen megélt és megőrzött történelmi hagyományokra mutat rá, s a roppant gazdag szerb népköltészet epikai műveinek sok-sok magyar vonatkozását említi kitűnő hozzáértéssel. A testvériség-egység szellemében munkálkodik már 1924-ben, s a szerb és délszláv népköltészetnek általában alapos ismerőjeként mutatkozik be. Tehát 1924 közepén biztosan a *Bácsmegyei Napló*-nál dolgozik már.

Egy héttel későbbi lapszámban: *A szerb Kőműves Kelemenné*. (*Magyar vonatkozások a szerb népköltészetben*) címmel folytatja Mikes az összehasonlító irodalom-tanulmányozás munkáját. (1924 július 27.) Úgy látszik, alaposan belemerült a szerb népköltészet tanulmányozásába.

(Sietős kereséssel lapozok tovább. Az esetleg apró iniciálékkal elszórt írásokat nincs időm böngészni, a roppant kötetek áttekintésével különben nehezen lennék készen.)

1924. aug. 31. Mikes Flóris-vers: *Éjféli bős torkában, gyenge pillanat*. Kiforrott, erős írás. (Ez a verse később bekerült a *Kéve* c. vajdasági antológiába.)

Azután hosszú ideig hiába lapozok. Semmi írás Mikestől. Belepillantok egy-egy filmrecenzióba vagy színházi

beszámolóba. Néhol nagy M. betűs iniciáléval érdekes, tömörstílusú rövid könyv-, színház- vagy filmbírálókat. Biztos kézzel összerótt, rövid passzusok. Talán az övéi...

Hiányzik némely hétköznapi, sőt ünnepi száma is a *Bácsmegyei*-nek. Lehet, hogy éppen a hiányzókból lennék Mikes-művekre... Az is lehet, hogy ebben az időben megint nehezebb beteg. Aztán amikor egészségesebb, a kötelező napilapunkán kívül a forradalmi lapnak, a *Szervezett Munkás*-nak dolgozik névtelenül, folyóiratoknak is ad talán kéziratokat, s nem telik fizikai erejéből, hogy a napilap ünnepi irodalmi oldalaira is nagyobb írást adjon.

1925. aug. 2. Egy „hírkopf” (ahogy akkor nevezték az újságírók) vagyis hírfej. Kis cikk egy köznapi lap apró hírei előtt: *Svájci levegő* címmel. Svájci érdekességekről, megfigyelésekről ír benne Mikes színesebben, csillagokkal elválasztott, kisebb glosszákban.

Néhány nappal odább, augusztusban Jován Ducsis prózakölteményeiből készült Mikes-fordítások. (*A kis hercegnő, A nap*.) Szép, lelkes, csiszolt fordítások.

Szept. 25. *Márkó királyfi és a tündér*. (*Szerb népének*.) Fordította Mikes F. Az első sor: „*Lovon vágtat két hitesjó pajtás...*” — Okt. 11. *Szkadár építése* (*Szerb népének*). Ford. Mikes F. Az első sort itt is kijegyzem gyorsan: „*Várat épít három édes testvér...*” A néballada előtt írt bevezető sorokban Mikes megemlíti a japán mikádó palotájának embercsont-oszlopairól szóló mondát, s beszél Mrnyácsevics Gojko befalazott hitveséről, aki a magyar Kőműves Kelemenné szerb édestestvére...

„Gyerünk tovább! Rebben a szemem. Okt. 18. Ismét Mikes-fordítás. A híres nagy délszláv néballadák egy másikának értékes fordítása. Úttörő munka: *Jugovicsok anyjának meghasad a szíve* (*A rigómezei népdalciklusból*) — áll a vers elején. Először a történelemben hites, művészi magyar változatban. Idejegyzem gyorsan a kezdő sorokat: „*Hej, jóistenem, nagy csodák tevője, Mikor a had Rigómezőre szállt, A seregben a kilenc Jugovics...*”

Befejező sorok: „*Meghasad a szíve a bánattól, Kilenc fia, Jugovicsok után, S a tizedik, ős Jug Bogdán után*”.

A tiszta *deseterac*-ok magyarban is jól hangzó sorok. A magyar népballa-

dákhoz oly közeleső hang ez. De a dél-szláv gondolatritmus és sajátságok híven megőrizve!

Alig néhány napot lapozok tovább, újabb öröm. „Koszovszka leányka, a koszovói ciklusból.” Fordította Mikes F. 1925. nov. 1. Az első sor íme: „*Jókor felkelt Koszovka leányka...*”

Rohanok tovább a lapozással, mert fél szemem mindig a nagyterem óráján jár.

Mikes a lapokból értesül a Beogradban bohémkedő Tin Ujević újabb hányódásairól. Szép rokonszenvező sorokat ír „hírfejen” a kávéházban tanyázó, kitűnő költőről. S verset fordít tőle, Gusztáv Krklec-től is. Ott Svájcban a gyógyító kúrák idején is elsősorban a jugoszláv irodalom, s a vajdasági magyar fordítói irodalom érdekli. S az itteni irodalom-teremtés. Sokat dolgozik. Úgy látszik, jobban érzi magát. Elgondolkozó verseket ír a halálukhoz közeledő idősekről. (Öregek) Egy nyugtalan lélek sokfelé irányuló figyelme. De megnyugtató erő van ekkor minden sorában.

1925. nov. 22. Újabb Mikes-vers. A címe: *Klinika*. Zárójelben alatta: *Svájc*. Expresszionista erő, némi szürrealista beütéssel. Klinikai kezelése alatt versben szól megint. Ott sem tud hallgatni a költő, s döbbenetes meglátásait átéléssel adja, lüktető sietéssel papírravetett sorokban.

(A sietést a versben érezni. Mikes sohasem írt írógépen. Még akkor kevesen írtak géppel. Kár, hogy sehol sem maradtak fenn apró, jellezettes betűkkel rótt kézírásos sorai a fehér „kutyanyelveken”.)

Egy darabig megint nem találok Mikes-írást. Vagy egyes lapok hiányoznak most is a gyűjteményből? Nem érek rá ellenőrizni.

1926 március 18. Hírfejen Mikes írása: *Galambok pásztora*. Egy elhunyt, szelíd, népi protestáns papot búcsúztat benne. Életéről és munkájáról ír színes kis epizódokat. Valószínűleg svájci emlékek nyomán.

Március 28-án nagy riportot közöl a *B. Napló*-ban Mikes, *Kánikula a télben svájci hegyek között*. Alcím: *Dr. Röllier feltalálta a napot*. Keltezése: Leysin, 1926, március. A magaslati napozás gyógyhatásáról s egy orvos szervező munkájáról számol be lelkes elismeréssel. A cikk végén említést tesz hazautazásáról és a vajdasági termékeny rónákról, majd szomorkásan így fejezi

be riportját: „*Lenn van messze ez az isteni rajztábla, és valahol még lejjebb a tenger fenekén Szubotica, ahol most szürke rongy az ég és piszkos fojtó fertő a levegő...*”

Ugyanebben a számban még egy jelentős írása van Mikesnek, *Könyvek rovatcím* alatt egészhasábos recenziót közöl Jován Popovics: *Ples nad Praznikom* című, Kikindán kiadott könyvéről. A könyvismertetés magyar címe: *Szörnyű pamflet az Őr fölött lejtett táncról*. A minden maradiság és a tespedő nyugalom ellen lázadó ifjú Jován Popovicsról ír a harcos üdvözlétével. A nagy-szerű reflexiókkal teli cikk végén ezt írta Mikes: „*Nem is olyan szörnyű ez a pamflet. De a harcos költő olyannak látszik, mint akinek még lesznek harcai a világgal és önmagával*”.

Április 25-én novellát közöl Mikes *Aljas üzelmek Mitrofán úrral* címmel. Gúnyos fantázia-játék papáról, királyról, bombamerényletekről és modern, különöc kiáltványok furcsaságairól Különös asszociációs játékok a szövegben. Csupa muzsika Mikesnek a prózája is.

Kisebb hírfej következik április végén: *A városrendező premierje*. Hangelatos, akasztófahumoros írás a május elsejére készülő városerdőről Szubotican. Itt ünnepezték a munkások régtől fogva mindig a május elsejüket.

1926 nyarán át nem találtam írást Mikestől. Ősszel megint fölfedezem. Szeptember 25. *Időjárás* címmel hírfej. Gúnyoros köszöntése az őszi időnek, eredeti gondolatok, modern képzettségű sítések, színek, újszerű kifejezések. (A *Hírfej* nevezetű színes kis írások gyakran egy-egy ragyogó irodalmi téma temetőhelyei. Ezeket az írásokat mindig a legjobb tollú munkatársak írták.)

Megint egy hírfej, október 3-án. Címe: *Vajdasági export*. Ezt legszívesebben egészében közölném. Szociográfiai tanulmány kicsiben; vádirat — költői fogalmazásban. Súlyos veretű, alapos munka, az újságírás gyöngyszeme. A bulldogábrázatú leánykereskedőkről ír, akik a vajdasági földnélküli falusiak lányait és a külvárosi, esett lányokat exportáruként szállítják európai, ázsiai, afrikai és dél-amerikai bordélyokba. Falukutató pontossággal tárja föl tömör cikkében a helyzetet. Statisztikai adatokat követel, honnan, miért mennek ezek az élő áruk külföldre, a nemzetközi kalandorok „élőhús-kimérései”-be. Állítja, hogy földtelenség, munkanélküliség nyújtja erre az alkalmat. Bizo-

nyítja, hogy a földtelenség, a nincstelelenség helyzet jelzőszáma arányban van az „eladó” lányok számával. Nézzük meg ezt, mondja, minden vajdasági községben, ahonnan ez a szomorú áradat indul a fehér rabszolgák piacára. Ady ostorozó cikkeire emlékeztető, de jellemzően Mikes-stílusú írás. Az újságíró-munka fénye.

És újra egy hírfej december 4-én. *Görbe zászló a hajnalban* címmel. Nagyon érdekes teleleji meditáció, Mikes költői modorában.

Aztán december 25-én az ünnepi számban nagyobb méretű írás. *Pusztosicstól Jegenyéig* a címe. Alcíme: *Honi film*. Novella-féle, ám nehéz ennek az izig-vérig modern írásoknak a műfaját meghatározni. Gúnyos, különös leírása egy haramia sorsának, akit elkaptak a vad csendőrök. Számtalan utalás a nép elnyomottságára és állati színvonalon való tengődésére, a mindenható csendőruralomra. Szokatlan történet, rendkívüli erejű kifejezésekkel; zsúfolt mondanivalójával teljesen elűt az ünnepi szám sokféle langyos szépirodalmi termékétől.

A következő írást 1927 február 17-én találom csak: *Jó reggelt köszönt a bölcsnek*. Novella, melyben az általa sokszor szerepeltetett Mitrofan egyik esetét mondja el megint. Furcsa, fanyar írás. Tömören szól egy világról, melyben Mitrofan kiábrándultan jár-kel és keserű tapasztalatokat szerez.

1927 márciusában jelent meg Mikes egyik jegjellemzőbb verse, a *Bitangnóta*. Valamikor ezt a versét betéve tudtam és mondogattam magamban. Ez a vers sosem hal meg bennem. Hallgassák csak a kezdetét:

„Mikor az éjszaka meg-újából beléharapott a
[szívébe,

bitang ember akkor,
túl a jószág dülhén,
gonoszsgának áldott harangverő kedvén
[innen

ihol ezt füttyülte:

„Kabátom uja,
könnyeik tanúja,
de nagy bitangságra
jutottunk
jómagunk!

De nagy árvaság ez, acsargó bitangság
kilökött szál deszkán,
ittén az ég alatt, büdös flaszter sodrán,
eme gazdag, meleg, szagos, napos, fényes
jövülágbani!”

De hiába, az egész verset kell hal-
lani, olvasni. Egy idézet nem helyettesí-
theti.

Hónapokat lapozok át, megint nem talállok Mikestől írást. Szeptember 1-én *Tátrai prospektus* címmel „*Augusztus-
végi levelet*” közöl. Tátrai gyógyhelyre-
ment Csehszlovákiába. Ottani szálloda-
keresési nehézségeiről számol be, ap-
róbb élményekről, meglátásokról. Né-
hány odavetett szóban jellemző dolgo-
kat mond a társadalmi életről, a gaz-
dag betegekről és egészséges nyaralók-
ról, a szlovák parasztokról, s a szép vi-
dék jó levegőjéről.

Hónapok után, december 11-én talá-
lok újra egy cikket tőle, s ez egyik leg-
fontosabb írása. A címe: *Ripityom,
ityeg, helyretyutyutyú...* Alcím: *Né-
hány szó ics-ről és ity-ről*. A furcsa
cím mélyenszántó elmélkedés élén áll.
A tömör, vaslogikájú tanulmány a
szerb-horvát ics-csel végződő nevek
helyesírásával kapcsolatos vitairás.
Szenteleky Kornél e kérdéssel foglal-
kozik, akkoriban köztölt cikkéhez szól
hozzá elsősorban erejű érvekkel. Szent-
eleky kezdte az ics-csel végződő dél-
szláv neveket ity-tyel írni és bizonyít-
gatta, hogy azzal kellene írni, hogy
rendet teremtsünk e téren. Mikes nagy-
szerű nyelvérzékkel, a szerb és a ma-
gyar ty és cs hangok tanulmányozása
után kimutatja, hogy csak az ics írása
helyes, mert a magyar nyelv éles, kel-
lemetlen ty hangzója nem felel meg a
lágýabb szláv hangzóknak, azonkívül a
*magyar nyelvben a ty csúfolódó hang-
zó, amelyet gyakran lebecsül, csúnya
és gúnyolódó szavainkban használunk*.
Erveit egész sereg példával támasztja
alá. Komoly nyelvstudium alapján mu-
tatja ki igazát. Mikes tanulmánya an-
nak idején nagy port vert föl, nyelvés-
zek is helyeselték okfejtését, és a vaj-
dasági magyar sajtóban az ics haszná-
latát fogadták el azután, mint ahogy a
többi magyar nyelvterületeken is hasz-
nálták és használják. (Legújabbban ná-
lunk megint akadt egy-két helytelenül
ity-ezű fordító. Mikesnek oka volna
megint a fejükre sújtani.)

Ugyancsak december hónap 25-én egy
novelláját találom Mikesnek, a Mitro-
fan-novellák egyike, szintén érdekes,
sajátos írói hangján megírva.

Aztán tizenegy hónapot átlapozva
másra nem akadtam, csak a halála hí-
rére. 1928 december 2-án jelenti a na-
pilap, hogy elhunyt. És egy nappal ké-
sőbb feketekeretes nevével egy nekro-
lógot.

December 25-én hozták *Ljiljana, a
szabadító* című forradalmi novelláját,

posthumus írásul. Ez a novella egy Moszkvaországból hazatért agitátornő sorsáról szól, aki a köművesek közt agitál a viharosan épülő Belgrádban. Sztrájkszervezésért elfogják, s „*a börtönben valahogy agyonütődött*”. A köművesek Ljiljana nevét sugdosva, leverten is harcra készülődve labdázák tovább a téglákat, föl az épülő emeletes-házakra.

Nagyon szép a novella, például szolgálhatott a fiatal vajdasági magyar irodalomban. (Sajnos, csak a bejelentést találtam meg a novelláról, a *Vagyunk* című ünnepi irodalmi kötet-mellékletet, amelyben megjelent, nem, s csak emlékből idézem az írás tartalmát. A könyvtárnak nincs meg a *Vagyunk* című kötet.)

Ez minden, amit egyhetes keresés után kihalásztam a *Bácsmegyei Napló* kisebb hiányokkal összefűzött napilaprengetegéből. Lehet, hogy siettemben nem vettem észre még néhány fontos, kisebb írást, de ezt csak egy rendszeres gyűjtő munkára vállalkozó egyén végezhetné el alaposabban. Jelzetlen írásait meg sem találhattam, mert stilusa szerint kutatni névtelen írásokat nagyon nehéz és bizonytalan munka.

•

Megszereztem a Csuka Zoltán összeállította *Kéve* című versantológiát. 1928-ban jelent meg. Néhány értékes és még több értéktelen vajdasági költő versei között Mikes Flóris öt versét is újra elolvastam benne. Öt találóan kiválasztott vers, amely bizonyos fokig Mikes egész költői természetére rámutat. Újhangú, expreszionista költő, akinek muzsikáló soraiban a művészi kifejezőmód mögött mindig megbújik a forradalmi tendencia. Ezek a versek: *Éjfél bős torkában*, *gyenge pillanat*, *Bitang-nóta*, *Ének tizenhat évről és tizenhat óráról*, *Üzenet a háború mamájának és Vendéget várjunk*.

Erőtéljes hang a versekben, bátor, sőt kíméletlen. Valószínűleg erősen sértette a galamblelkű pihegés költőit támogató nyárspolgári köröket. De a haladószelemű olvasók biztosan saját lázongó, újszerű érzéseik kifejezését lelték meg benne.

Találomra felütöm egy rövidéletű folyóirat, a *Vajdasági Írás* 1928 őszién megjelent egy-két számát. Nézegetem, milyen visszhangja támadt a *Kévé*-nek,

a vajdasági költők antológiájának. A *Vajdasági Írás* ugyanis szemelvényeket hoz a megjelent bírálatokból. Siettemben is rábukkanok egy érdekes idézetre az októberi számban, ahol az *Együtt* című budapesti lap Tóth Lajos nevű bírálójától hoz idézetet a folyóirat. A bíráló erősen lecsepüli a kávé-néni-szagu költőket a vajdasági antológiában, de Mikesről így ír: »Mikes Flóris két verse: „Ének tizenhat évről és tizenhat óráról” és különösen „Üzenet a háború mamájának” — döbbenetes hatású. A robotoló tizenhat éves fiatal lányokról és a „háború mamájáról” nem énekelték megdöbbenőbben.« Az egykorú, ismeretlen bíráló is megérezte, hogy Mikes Flórisban súlyos szavú poeta szólt akkor magyarul Vajdaságban. Az S. H. S. királyságbeli végéjtjáró polgári demokrácia lázas, harácsoló, véres csendóráttakokat szervező időszakának Mikes volt egyik nagy művészi láttatója.

Bármilyen alkalommal is, bármivel kapcsolatban zokogta vagy káromkodta el zengő verseit Mikes. ha ma olvaszuk, ma is olyan erővel visszhangzik bennünk, mint keletkezésük idején. Ez mutatja a költő marandóságát és értékét. Megtaláljuk Mikesnél akkor már mindazokat az új törekvéseket, amelyeket a modern irodalom hivatott teljesíteni. Intellektuális és forradalmi vonalon újszerű irodalom szólal meg az ő poézisében, bátran a dolgozók, a proletárok felé fordulva. Az ő erős szavai még sokáig rezonáltak az itteni haladó fiatalok lelkében, amíg saját, korszerű jó-szavukat meg nem találták.

Mikes az első a vajdasági írók között, aki szerb néballadákat fordít magyarra. De nemcsak a szerb-horvát népköltészet érdekelt. Az egész viharzó, első világháború utáni szerb-horvát irodalmi és kulturális élet megismerése erősen vonzotta, és minden új jelenségére élénken fölfigyel. Fordít Tin Ujevicstől, Gusztáv Krklectől, Jován Ducsicstől, Todor Manojlovicstól és másoktól. Sohasem elégedett meg a hírlapíró kulimunkájával. Minden cikkében igyekezett a napilapot is a vidéki hírhajhász szegényes vidékérol a messzibb távlatú kultúrellet felé irányítani.

Mindjárt 1924-ben, első föllelhető írsaiban kiforrott, kész prózáirónak, sajátos hangú költőnek, alaposan fölkészült tanulmányírónak mutatkozik be

a huszonnégy éves Mikes. Éretten, öre-
gen, bölcsen adta már ekkor írásait ez
a különös fiatalember. Alkalmi írásai
is olyan kiérlelték, hogy szinte könyv
lapjaira kíváncsoztak. Egyéni, tömör a
prózája. Kitűnő stilizálás jellemzi min-
den munkáját, ha nehezen várta is ki
kezeből néha a főszerkesztő, mert nagy
gonddal írt mindig.

A számkivetett sorsú proletárok hely-
zetét ismerve írta „bitang-verseit”,
bitangságra vetett osztályos társainak
való sorsát érzékeltette bennük művészi
síkon. Novellái legtöbbször Mitrofan
a főszereplője vagy legalábbis jelentő-
sebb mellékalakja — írja róla búcsú-
tató cikkében Berényi János. Mitrofan
különös balsorsú ember a hányódó-
vetődő dolgozók sorából.

Hogy alakult ki, hol készült föl pá-
lyájára Mikes? Gyermekek- és kamasz-
koráról vajmi keveset tudunk. Egyet-
len fénykép sem maradt fenn fölnőtt
korából sem. Testi mivoltáról is keve-
set mondhatunk. E sorok írója így em-
lékszik rá: alacsony, kicsit görbe tar-
tású, sovány arcú, nagy szürke szemű
férfi volt. Szája kesernyés mosolyú. Ka-
lapját a szemébe húzta.

Lőrinc Péter vajdasági írónk *Görbe-
utca* 23 című keretes elbeszélésének
egyik részében beszél Nikoláról is, régi
aktivista fegyvertársáról, vagyis Mikes
Flórisról. Mert barátai, ismerősei csak
így becézték: Nikola.

Lőrinc szeretettel néhány képet raj-
zol Mikes költővé érésének idejéről. S
megható módon rajzolja az önfeláldo-
zást, amit Lyubica asszony tanúsított
költő férje iránt kétéves együttlétük
idején. Termékeny és nyugodt két esz-
tendő varázsolt az asszony a már ál-
landó ápolásra szoruló beteg költő szá-
mára.

Lőrinc Péter, mint tanár, Zrenyanin-
ből zágrebi kirándulásra vezette diák-
jait a második világháborút megelőző
esztendőkből. Ő kereste föl akkor Mi-
kes sírját Zágrebben. A temetőgond-
nokság pontos bejegyzései szerint ta-
lálta meg a sírhelyet. Akkor jegyezte
föl a számot: Mirogoj, IX. parcella,
73—26. Ott vannak a már csak elszórt
verseiben és néhány barátja emlékében
élő költő hamvai.

Lőrinc 1921-ben Beográdban ismer-
kedett meg Mikessel. Keretes novellá-
jában így emlékszik rá: „... fiatal volt
és kopott és ágrólszakadt. A könyöke
kicsüngött a kabátujjból. Az arca meg
öreges, szinte ráncos. És rettenetesen

szürke, mint valami pincében született
csecsemő arca. Mint a sötét veremben
csirázó burgonya. Rá volt írva az ar-
cára: nap nélkül, fénytelen tájon ter-
mett, növekedett.” A beszélgetésből ket-
tejük között: „Tetszik neked a ver-
sem? — fordultam most az ismeretlen-
hez. — Te érted az expresszionizmust?
A dadaizmust is? — Ismerem és szere-
tem. Hozzá vagyok nőve az új művé-
szethez.” — — — „Magam is írok ex-
presszionista verseket” — szölt Nikola.

(Vajdasági kávéházban) „... ő is ott
volt, Flóris. Az asztal megint üres volt
előtte. Csak a lapok, a folyóiratok. A
könyvek. Meg valami kéziratpapiros.
Kutyanyelvnek hívták még akkor...”

„Ruhája kopottabb, mint valaha. A
szeme nedves fényben égett és a fogas
üresen szégyenkezett a kalap alatt.
Nem volt télikabátja, pedig odakünn
csillogott a hó. Szürke arcán két halo-
vány rózsza virított.”

„— Pécsről jössz?

— Nem, Bajáról.

— Kassák híve?

— Bartára esküszöm.

Csak néhány odavetett szó, ez volt a
módszere.”

(A bátyja volt a tanítója, Mihály, aki
később regényt közölt a *Szervezett
Munkás*-ban Korvin Ottóról, az 1919-es
nagy forradalmárról. Mikes Flóris is
ismerte Korvin Ottót, a püpos diákot,
a rendkívüli erkölcsű embert.)

Szépen írja Lőrinc Péter Mikes Fló-
risnak és Jancsa Lyubicának házasságá-
ról:

„Csodálatos történet. Jön egy kis
szerb lány és megmenti a magyar ver-
set, a soha meg nem írtságból az em-
berek, az irodalom számára.”

Lyubica asszony emlékezik Lőrinc
novellájában:

„— Újból dolgozott. Most volt rá ide-
je és ereje. A munkára. A napilap
szerkesztőségén kívül is. Dolgozott a
munkáslap szerkesztőségében is. És új-
ból dalolt.”

Mikes verseiről így beszél a Lőrinc-
novella:

„— Ő, az ő halk, mégis erőteljes ver-
sei. Ahány dal, annyi tett. És annyi él-
mény! Jó volt, mint a kenyér és mele-
gen illatozott, mint a mazsolás kalács.”

„— Két év, sajnos, mindössze is csak
két esztendő...” sóhajt Lyubica asz-
szony. „— Most? Temető. Mirogoj, IX.
parcella, 73—26.”

de iktatom a napilap szerkesztőségének nekrológját, melyet 1928 december 3-án közöltek:

FISCHER MIKLÓS

„Évekig tartó betegség, hosszú és kínos halódás után itthagyt bennünket a *Bács megyei Napló* szerkesztőségének egyik legképzettebb elméjű és legművészből tollú munkatársa: Fischer Miklós, a mi szeretett Nikolánk. Kórházi ágyon halt meg Zágrebben, ahol súlyosra fordult betegsége feltartóztatta, amikor a tengerpartra indult gyógyulásért.

Szegény Nikola, amióta ismertük, a halál eljegyzettje volt, a poros Bácska rettenetes örökségével, a tuberkulózissal terhelt. Ő maga is tisztában volt állapotával és talán ez a tudat is sarkallta intenzív szellemi munkára, hogy kiélje azokat a nemes értékeket, melyeket korai megsemmisülésre ítélt fizikuma hüvelyezett.

Hét évvel ezelőtt kezdte meg az újságírást s csakhamar feltűnt éles esze, sokoldalú tájékozottsága és a napi újságírás tömegstílusából magasan kiemelkedő artistikus formaérzéke. Ha politikáról írt, mindig voltak frappánsul eredeti szempontjai és finoman kiötvözött gondolataival a legbonyolultabb összefüggéseket is plasztikusan szemléltette. Irodalomról, színházról, piktúráról olyan cikkeket írt, amelyekben az essay mélysége és komoly értékítélete a legmodernebb és megalkuvás nélkül forradalmi mentalitás mérész röptével párosult. Az újságírás minden ágában érvényesült sugárzó intelligenciája és a dolgok gyökeréig hatoló judiciuma. Magyar létére úgy

megtanult szerbül, hogy valóságos filológusa volt a szerb nyelvnek. Fáradhatatlan volt a tanulásban és ami szellemi vállalkozást maga elé tűzött, azt állandó betegeskedése ellenére meg nem roggyanó energiával végigcsinálta.

Mint író és költő, Mikes Flóris néven a legelső között volt. Versei és novellái az érzés és fantázia olyan teremtőerejét revelálják, amely monumentális alkotásokra van predesztinálva. Ő, mi minden tellett volna ki ettől a kivételes tehetségtől, ha a sors időt enged neki, hogy teljességében kibontakozzék. Huszonnyolc éves korában meg kellett halnia Fischer Miklósnak, a mi drága Nikolánknak, anélkül, hogy a fiatalság gondtalan örömeiből csak egy cseppet is élvezhetett volna. Kora gyermekésztől kezdve küzdött a megélhetésért és az egészségéért, amely délibáb volt az ő számára. Csak élete utolsó éveiben hullott rá a boldogság egy sugara: betegsége tragikusan előrehaladott stádiumában megdőszült s utolsó napjait felesége párját ritkító áldozatkészsége aranyozta be.

Felejthetetlen kartársunkat és barátunkat hétfőn temetik el Zágrebben. Könnyes szeretetünk virraszt emléke fölözt.”

•
A Mirogoj temetőgondnoki bejegyzéseiben a régi Jugoszláviában még ott állt: Fischer Nikola újságíró, meghalt 1928 december 1-én. De már alig tudja valaki, hogy szegény Mikes Flórisnak, a Vajdaság modernhangú költőjének hamvai porladoznak a parcella besüppedt dombocskája alatt.

Vajon egy vajdasági új antológia összegyűjti-e még föllelhető írásait?

Pristinai jegyzetek

Fehér Ferenc

Milan Bogdanović, az Írószövetség alelnöke „siptár csodának” nevezte pristinai felszólalásában azokat az eredményeket, melyeket hazánk e nemzeti kisebbsége a felszabadulás óta eltelt években elért. Ott, a siptárok irodalmi folyóiratának évfordulói ünnepségén sem tűnt elragadtatottnak ez a megállapítás, még kevésbé érzem annak most, amikor néhány hét távlatából próbálok előhalászni a nagyszerű élményeket és impressziókat

Volt abban valami megható, de jelképesen szívmelengető is, ahogyan Koszovó-Metóhia írói, közéleti munkásai és az egész ifjúság valami regényes lelkesedéssel felmutatta nekünk, az ország minden részéből meghívott íróvendégeknek — a szívét. Akiket a nyelvi határok akaratlanul is elszigetelnek az élet áramlásaitól, azokban, úgy látszik, gyűlik, gyülemlik a vallomás átforrósító kényszere, s egy ilyen alkalom, mint folyóiratuk fennállásának tizedik évfordulója, nemcsak arra jó, hogy számot vessenek irodalmuk kérdéseivel, hanem arra is, hogy megmutassák önmagukat, szülőtájukat, kulturális és általános népi gazdagságukat...

Négynapos koszovó-metóhiai utam során nemcsak a siptár írókkal ismerkedtem meg, hanem városaikkal, falvaikkal, gyáraikkal, múzeumaikkal, a kolostorok freskóival, s a tájjal is... Az írókkal folytatott beszélgetések meggyőzték arról, hogy elevenen érzik és átérzik a kisebbségi népek íróinak azt a hivatását, amelyben az is benne van, hogy az egész népi kultúra ügye éppúgy kíséri mindennapjaikat, minden tettüket és szándékukat, akár a népnevelőét, a legegyszerűbb falusi tanítóét, aki betűvetésre tanítja övéit. Az írástudás létérdekük alapja, s az író náluk is, már azzal, hogy anyanyelvén ír és azt fejleszti tovább; azzal, hogy szöveget ad az olvasó kezébe, a néptanító szerepét tölti be elsősorban.

Folyóiratuk, a „Jeta e re” négyezer példányban jelenik meg. Ezt a nagy példányszámot az magyarázza, hogy helyet kap benne nemcsak az irodalom, hanem az időszerű kulturális, nevelésügyi, társadalmi és művészeti kérdésekkel foglalkozó írott anyag is. Az iskolákban is jó szolgálatot tesz, mint olvasmányos kiegészítő irodalom. Kétségtelen azonban az is, hogy a megnövekedett irodalmi érdeklődés, a friss olvasásszomj is jó barátot talál benne. A lakosságnak mintegy nyolcvan százaléka írástudatlan volt a felszabadulás előtt! A hallgató, égbenyúló hegyek

világában utazva, miközben autóbuszunk elzúgott egy-egy öszvérét nógató paraszt-ember mellett — vagy amikor faeke fölé hajló, fehérfezes, szikár őslakókat pillantottam meg —, akkor éreztem át igazán, milyen óriási összefogásra, erőfeszítésre volt szükség, hogy itt, ebben a környezetben száznyolcvanezer embert megtanítsanak írni-olvasni néhány év alatt...

Az írakkal folytatott beszélgetéseink az alapvető kérdések körül mozogtak: nyelv, iskolaügyek, könyvkiadás, lapok, — s így tudtam meg, hogy a háború előtt nem adtak ki egyetlen könyvet sem siptár nyelven, a felszabadulás óta viszont négy és félmillió példányszámban jelentek meg különféle szépirodalmi művek, tankönyvek, népszerű tudományos kiadványok. Folyóiratokon kívül rendszeresen megjelenik több napilap, hetilap és két gyermekújság is.

Enver Gyergyeku, a fiatal költő és tanár, akivel legjobban összebarátkoztam ottlétemben, sokat beszélt arról, hogy leginkább az irodalmi hagyományok hiányát érzik. Irodalmukat, írói munkásságukat átmelegíti a nyelvteremtés, a nyelvfejlesztés szép, feszítő szándéka.

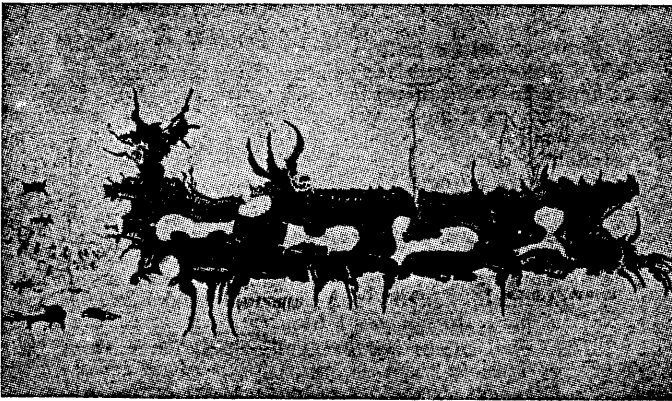
Mint a legtöbb irodalomban, a siptár irodalomban is a költészet jár az élen. Pristinai, koszovszkamitrovicai és petyi közös irodalmi estjeinken alkalmam volt hallani, amint siptár költők verseiket olvasták fel, s elmondhatom, hogy a nyelv ismerete nélkül is átáramlott belém a versek hangulata, a nyelv zenéje kicsengett a sorokból és nagy-nagy izgalommal, lelkesedéssel vettem Envertől az első siptár nyelvleckéket. Onekik hasonló élmény lehetett, amikor én meg magyarul olvastam fel — a szerbfordításos verseimen kívül — egyik költeményemet.

Irodalmi életük a „Jeta e re” körül összpontosul; őrhelyei az iskolák. főiskolák és a belgrádi egyetem albán tanszéke. Nagyon nagy örömmel hallgattak, amikor arról beszéltem, kérdéseikre válaszolva, hogy könyvkiadásunk fellendült és szabad alkotószellem váltotta fel már régen nálunk is a háború utáni évek merev irodalompolitikájának vonalát.

Folyóiratuk pristinai ünnepein néhány siptár író irodalmi díjat kapott, s közöttük — elégtétellel láttam — nem egy fiatal, szinte még diákember volt.

A modernizmus és általában a korszerű irodalmi törekvések szele csak épp hogy ellebent feléjük is, de a legújabbban jelentkező fiatal költők szerbfordításos verseiből érezhető, hogy népköltészeti elemek alkalmazásával, versbeágyazásával újszerű, friss hatásokra törekuszenek.

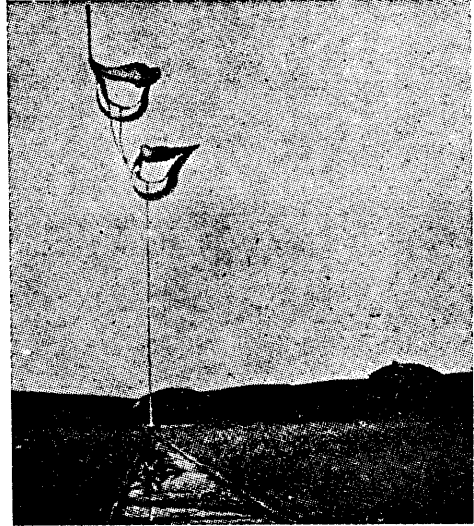
Mind lírájukban, mind pedig a prózairodalom különféle műfajaiban az általános jugoszláv irodalmi kritérium felé törekednek, természetesen azzal, hogy ez nem végcél és nem egyetlen elérhetőnek vélt színvonal a számukra. Egyre többet fordítanak franciából, németből, angolból és más nyelvekből, úgyhogy bizonyosra vehető: hamarosan egészen korszerű, nemesebb értelemben vett modern vonatkozásokkal telik meg íróik alkotómunkássága. Minden feltételük megvan a továbbfejlődéshez.

Kinert Albert (Jugoszlávia):

Sziget II., 1959

MAI SIPTÁR KÖLTŐK

Hamada Chimel (Japan): Szerelmi ének, 1957

Meghitt sorok

Szat Noksityi

*Hajamra zúzvara hullt,
oda a bolondos fiatalság —
s még nem találtam rád!
Az évek s az álmok
szárnyán
mindenütt csak
részecskékre leltem:*

*Júlia mosolyában, Siena ós falai alatt
a te gondtalan fiatalságod mosolygott rám;
Anicának, az egyetemistalánynak kék szemében
— mely kékebb volt Abbázia tengerénél —
a Te szelidségedre leltem
(Neked olyan szemed van, amelyben a lélek tükröződik!);
és szavaid tüzeit — mint mikor vízár zúdul,
vagy eső szemelget csendes nyári estén —
ott éreztem meg Eszkiseherben, a Fekete-tenger partján
(Úgy tűnt, Vanka, ó, szép bolgár leány,*

hogy a ciprusok megszűnnek susogni és a tenger néma lesz,
a fülemüle elhallgat az ágon — hangodtól ittasultan!);
és törekeny erődet — mint fenyő a hajlaton —
járásod kellemét, alakod vonalait,
— ő, kebleid, melyek nyomakodnak, hogy átüssék
vékonyszál ingedet bimbóikkal —
ott pillantottam meg egy kunyhó előtt, egy Pétý környéki
[faluban.

(Mezítlábos kis tyuskai szakácsnő,
szülődtájam Kostánája,
ki írhatja le szavakkal a Te szépségedet ? !)...

Hajam szálai közé már zúzmara hullt,
oda a bolondos fiatalág...
Az évek s az álmok
szárnyán
fölfedtem — másokban —
a Te alakod, megálmodott asszonyom —
Téged, az egyetlen, ki szülődtájam szelíd szemével nézel reám,
és annak a nyelvnek a zengésével simogatsz, amely a szívemig hatol.

Ítélet rólunk

Szat Noksityi

Jönnek majd a gyerekeink és az ő gyerekeiknek a gyerekei
s majd szólnak rólunk, majd itélkeznek felettünk
— (A nemzedékek ítélete tetteikben van... — mondta a nagy Valaki!)
és nem ítélnék el bennünket, tudom a dadogásunkért, szülőfájdalmainkért,
a hibáinkért — kicsinyekért és nagyokért; sem megvalósításainkért.
Mert ki tehet róla, hogy őseink úgyszólván mást sem hagytak örököül, csak a
[temetőket és a tudatlanságot;
ki tehet róla, hogy a századok — a sötétség és a magány —, mint a tavaszi korai
[fagyok, csírájában öltek meg mindent?!

Jönnek majd a gyerekeink, és az ő gyerekeiknek a gyerekei — nemzedékek,
és tudnak majd rólunk, mert mi vagyunk a nagy születés
és a nappal, szerelemmel teli Új Nap;
tudnak majd rólunk — tudom, lelkesen mesélik majd gyerekeiknek,
hogyan jártuk be a napsugaras ösvényeket — a századok torkára forrasztva a szót;
s hogyan építettünk hamuból és régi lüm-lomból városokat, gyárakat és
[szövetkezeteket
a halhatatlan építők pusztá karjaival;
hogyan írtunk verseket, hogyan alkottunk meséket,
makogva ábécét, betűket és nyelvet...

Jönnek majd a gyerekeink, és az ő gyerekeiknek a gyerekei,
és tudnak majd rólunk — nagy elődeikről —,
mert az emberi élet velünk, általunk kezdődik...
És nem ítélnék majd el bennünket — tudom, — dadogásunkért,
hibáinkért — a kicsiny és nagy hibákért, elért sikereinkért —
hisz ki tehet róla, hogy őseink úgyszólván mást sem hagytak örököül, csak a
[temetőket és a tudatlanságot;
ki tehet róla, hogy a századok — a magány és a sötétség —, mint a korai tavaszi
[fagyok, csírájában öltek meg mindent?

Anyám

Enver Gyergyeku

*A ház küszöbén
örök fájásként hagyd
a néma búcsút;*

*a ház küszöbéig
könnyeső kísér,
szemre hályogot vonó;
a ház küszöbén
szívem örökké felnyöszörg —
anyám, emeld szárnyadra
álmaim és minden vigaszom!*

*Valahányszor meglátom alakod
a fivérem arcán rügyező
könnyekben,
irántad érzett vágyam zokogásba fül...*

*A ház küszöbén
most lépteket hallok,
s amint megfordulok,
csak árnyékod látom
a nyomaidat őriző házban.*

Könnyek után

Enver Gyergyeku

*Könnyeim bimbói kinyíltak,
míg szívemből fölszakadt
mint a fájdalomterhes sóhaj.*

*Most itt állok, mint a kifosztott fészek,
szívemben nincsen fájdalom,
és szememben nincsen öröm;*

*most itt állok, mint az üres égbolt,
eltűnt arcom mosolygó holdja
és ifjúságom csillagai is kihunytak.*

*Ha már könnyeim sem bugyannak többé,
dalaim fáradt tűzhányója is
kialszik.*

*Add vissza könnyeimet,
melyek végtelen éjszakáimba hulltak,*

*add vissza könnyeimet,
hogy eloltsam magamban a szenvedélyt —*

*cserébe virágot adok,
melyet nem hervaszt a fejfájás.*

*S ha úgy kívánod — szemem is neked adom,
hogy eldrasszanak a könnyeim.*

Vágyaim kertjében

Redzsep Hodzsa

*Zöldellő vágyaim
kertjében
elszabadult egy virág —
egy fölébredt vágy.
Es nem tudom
(Ó, nem tudhatom!),
mely boldog tavaszon
hullatja magvát az a virág
vágyaim zöldellő
kertjében.*

Játék

Redzsep Hodzsa

*Huszonötshör
huszonötshör egymásután
megtapsoltak növénytársaim
egy játékért, melyet az Ég
légkörében játszottam.*

*Huszonötshör
huszonötshör egymásután
nevetségessé váltam önmagamnak
mikor megcsalt az álom
mikor megcsalt az álom és elaludtam az
[Élet múzeumában!]*

Ö

Huszni Hodzsa

*Mielőtt még a nap leáldozott, eltemették —
a hideg, fekete földdel fiatalon eljegyezték.*

*Ő, ki egy szívet megszeretett,
már a föld mélyén nyugszik.
Ő, ki minden kint elszenvedett...*

*A temetőn át,
melyet könnyeinkkel öntöztünk,
fölsong egy patak zenéje,
mintha a szomorú magánnyal
s a füvekkel beszélne:*

*Mielőtt még a nap leáldozott, eltemették,
a hideg, fekete földdel fiatalon eljegyezték...*

Jégverte bimbók

Makszut Sehu

1

*Fölhasogattad az éjt
gazdagságod szablyájával.
Az ajtó meghajolt előtted,
a küszöb megcsókolta lábad
és elfeküdt:
bordáját eddig csak
az inség tapodta.
Mint özvegy a kérő előtt,
leszegte szelíd tekintetét
a szégyenlős hold.
A csillagok ellobbantak,
akár a mécsék,
melyeknek két olajcsepp
nem olthatja szomját.
Éj,
öltsd fel sötét gúnyád...*

2

*Ráhajolt
arra a kézre,
mely foltos, tarka fűzőt
hajított neki a szoba szögletébe.
Mellei
fehér serlegének
csúcsos gyöngygombjai
a sötétbe fúródtak.
Szeme merengő felhői
lebbentek —
mintha a hajnal köszöntené.
A levelek minden harmatot felittak,
megszólaltak a fülemilék.*

3

*Puha ajkak helyett
éhes lencsefogak
hagytak nyomot
a liliomszál két bimbaján.
Karcú lágycékára
éhes pillantások
peregtek
és szép testéért esengtek
a leány szívéhez.*

4

*A könnyek gyöngyszemei
alásiklottak a rózsaszín arcon,
ajkai
lassan megremegtek,
mint levél, ha fuvallat
simogatja —
és mintegy önmagának súgta:*

5

*„Hagyjál,
ártatlan gyerek vagyok,
csak tizenöt tavasz
vállamon.
— Hagyjál,
kis galamb vagyok csupán,
ki álomszálaiból
hálót szőtt,
hogy lányszívét megőrizze
a rablóktól.*

*Hagyjál,
érintetlen rózsza vagyok
(mellemen csak a nap fűröszi arcát)
s bánatos köteléket fontam
a lányos öröm rossz sejtelmeinek,
pedig a bizakodás könnyet csalt
leányszememből...*

Ó, hagyjál,
jégverte
bimbó vagyok;
követ faragtam,
hogy kőbevéssem a beteljesülés álmát,
s szemeim beteljenek a vágygal.

Hagyjál,
magában égő
gyertya vagyok,
mely éjjelenként
társul a holdhoz,
hogy eluralják a sötétséget
és elbeszélgessenek.

Hagyjál,
fészkét rakó
kis madár vagyok,
mely szemei hímzőrájáján
ott hordja nászéjszakája
ezüstnyoszolyájának képét.

Ó, hagyjál,
áratlan gyerek vagyok
(még oly fiatal),
s melleimet,
akár a szemem fényét,
kisfiam gyöngye fogacskáinak őrizgettem.”

6

Az a másik
állatként rándul,
s letépi lányszívéről
a feszülő hálót...

Melleire — mint két
lehajtott fejű árvára —
ráhullt a sötétség.
Éj,
éj és sötét, éj és sötét...

7

A pamlagon,
a férfi bordái alatt
sír,
amiért oly megvetéssel
döntötte le az a tolvaj kéz.

8

És a hold és a csillagok
behullajtják könnyeiket
a tenyérynyi
ablakon.

Fehér Ferenc fordításai

A megfagyott füttyszó

Urbán János

Semmije sem volt már, csak a nadrágja meg a kabátja. Ing és gatyá nélkül járt, harisnya évek óta nem takarta lábát, de azért a füttös, kedve megmaradt.

Néhány nappal ezelőtt még baltája is volt. Éles, a munkában megfényesedett baltája úgy lapult meg a hóna alatt, mint vadásznak a fegyvere vagy mint a teniszütő, úgy mint sokat utazgató és hatalmas pénzeket kereső, csoda tudja milyen utazónak a táskája. Egészen hozzánőtt. Éjszaka ott hevert a feje melletti széken. Este, mikor lefeküdt, mielőtt behunyta a szemét, a baltára tekintett. Úgy érezte, hogy ilyenkor a balta hunyorít, és ha beszélni tudna, azt mondaná, hogy csak aludj, édes gazdám, majd én vigyázok rád is, meg a kincsedre is. Úgy bizony, a kincsek-re, mert nagyon nagy kincs volt ám az a ferdesarkú bakancs, a rojtosaljú nadrág, meg az a kissé zsírfoltos kabát, hogy az izzadságszagú micisapkáról ne is beszéljünk. Reggel pedig, amikor felébredt, a balta — persze ismét ha beszélni tudna — úgy kezdené, hogy az éjszaka szépen megvigyázott mindent, és mivel semmi sem hiányzik, nyomban neki kellene kezdeni a favágásnak, hogy legyen miből kifizetni azt a pá-

linkát, meg a karéj kenyeret a hozzávaló szalonnával, töpörtyűvel, amit minden reggel még egy favágónak is illene elfogyasztania.

Ilyen szép és nyugodt éjszaka után a balta enyhe biztatására aztán elindulnak. Az ajtót gondosan be kell zárni, nehogy valamelyik haragos, vagy csibész ellopja az áldott ágyat, amelynek sodronyán olyan édesen pihentető, szépséges álmokat lehet álmodni az eljövendő életéről, az asszonyról, a gyerekekről és a jó ételekről... Tehát az ajtót gondosan be kell zárni, nehogy valami váratlanul felborítsa az álmok szekerét, mely olyan szépen elindul és döcög minden este egész reggelig az eljövendő élet útján. Ó, de ez az út nagyon hosszú ám! Mennyi, de mennyi állomás van közben a végállomásig!

Ajtózárás után a favágó beszélgetni kezd a baltájával. Biztatja, hogy ma biztosan lesz mit aprítania. Dolgoznak bizony, de még mennyire, hogy dolgoznak, ha kell egész napon át is aprítják majd a fát valahol, valamelyik udvarban vagy pincében. Nagy nekibuzdulással mennek a beltéri köpködő felé, ahova majd jön az a valaki, talán egy szép, mosolygó és illatos asszony-ság, aki felfogadja őket dolgozni. De

végéredményben az sem lesz baj, ha valamilyen vén csoroszlya jön értük. Foghíjas szájával alkudozik, köpköd, sopánkodik, míg végül megegyeznek. No, és ha valamilyik jól öltözött férjet szalaszítja ki a felesége? Talán még a férjek a legkönnyebb esetek. Ha sokat okoskodnak, szóba se állnak velük. De hogyan teheti meg ezt az ember azokkal a szépséges asszonyokkal vagy éppenséggel lánykakkal, akik olyan ijedten és gyanakvóan néznek az ember öltözékére, hogy legjobb mindjárt megegyezni velük. És már lehet is menni utánuk, titokban szívni a testük vagy a ruhájuk finom illatát.

Ó, de nemcsak a végállomásig, hanem az elképzelt, egyszerű házasetig is hosszú az út. A lakástól bizony nagyon messze van a köpködő, és a köpködőig hány meg hány ismerős kocsmá, szagok, illatok, ízek, ismerősök, kocsmárosok, kocsmárosnék. Jaj, csak az elsőt elkerülje az ember, talán a második kocsmáig már lesz valaki, aki munkába hívja! Mert ott, abba a második kocsmába már mégiscsak be kell térni... Be, be, ott a Giza. A kövér Giza. Reggelenként korán még ott takarít... Hajlong... milyen rövid a szoknyája, és hogy felcsúszik, ha a padlót törli... A Giza? Azt mondják, hogy az a vén kopasz kocsmáros is szeretgeti. Egye meg a fene a cudarját, kihasználja azt a szegény elvált asszonyt... Ó, ha csak egyszer sokat kereshetne. Nem adna a mende-mondákra... megkérné Giza kezét.

Itt kezdődik minden, az otthona és a köpködő közötti út második kocsmájában. Hát el lehet onnan a kiskocsmából mozdulni, mikor a Giza... Ó, a Giza... És aztán? Hányszor el sem jut a beltérig... Hány napon át nem aprítanak fát. A kocsmáros tíz pálinkát hitel, aztán addig nem ad, amíg nem látja az árát. Bűdös dög az a kocsmáros. Tíz pálinka után másnap reggel a balta meg csak bámul. De aztán újra rendbejön minden. Kissé ugyan mámoros az ember, de annyi akarata még van, hogy elkerülje a kocsmát, ahol a Giza dolgozik. Nem, nem azért, mert nem akarja látni, hanem mert nincs miből kifizetni a kocsmát, a gyalázatos, bűdös kocsmárost...

És azon a napon, amikor elkerüli a kocsmát? Igen, azon a napon a kutya sem jön fát apríttatni. Maguk vágják az emberek a fát. A fene eszi őket azért a néhány garasért. És ilyen napokon a baltának szenteli az életét. Kezdetben csak halkán, szívhezszólan

fütyülni kezd. A parki bokor alól előkerül a kaszakó, és lassan, ütemesen fényesíteni, élesíteni kezdi a baltát. A kaszakó susogása összevegyül a halk fütyűszóval és olyan szépen utánozza a kiskocsmában hallott melódiákat, hogy a többi favágó is belekezd az élesítésbe. Susognak, morognak a kaszakövek, de fütyülni csak ő fütyül, mert a többi botfülü. Mondják is neki, hogy nagy baj, nagyon nagy hiba, hogy nem játszik valamilyen hangszeren. Erre ő mindig azt mondja, hogy ha valaki hozna valamilyen muzsikáló masinát, hát tudna vele bálni, a hegedűt is megtudná ríkatni. Ilyenkor aztán még határozottabban kezdi fütyülni azt dalt, amit legtöbb esetben csak ő ismer, és azokra a percekre tartogat, amikor hálából fütyül a dicséretért.

Dél felé már csend van. Ott ül magában, kissé távolabb a többitől és emlékezik. Emlékeit soha sem mondja el senkinek. A Gizának tartogatja. A nyár kegyetlenül bánik a favágókkal, van idő elmélkedni. Télen ugyan hideg van, de kereset is adódik, és ehét, ihat, melegedhet az ember, ha máshol nem, hát a kocsmában. Más az, mint a nyár, éhen, szomjan, perzselő napban várni a megváltó asszonyságokra... Haj, haj, cudar a nyár...

Teli kézzel, ígéretekkel érkezik meg az ősz. Kell is hogy jöjjön, mert valami nagyon, rettenetesen fukar volt ez a nyár. Elvitte a jó, ruganyos, sodronyos ágat, el a székét, és ha valakinek kellett volna az a pléhdoboz, ami olyan szépen eleget tett a vödör, a lavór és az ivóvízes kanna feladatának, akkor azt is eladta volna azon a napon, amikor olyan kíméletlenül kitessekelték az utcára. Nem fizette a házbért azért a kétméteres, mennyezetig vizes, volt mosókonyháért. Cudar házigazda, mindig azon jajgat, hogy valamiből élni kell, a pincéje meg tele van almával, borral.

Az ősz, az ősz... Olyanná vált az ősz is mint a Giza. Megcsalta. Éppen úgy csalta meg mint a Giza. Szemelátára ment el másokkal. Igen, az ősz másokhoz szegődött, Gizával együtt. Fialat, bozontos, fekete hajú fiú volt, fia lehetett volna Gizának, mégis elment vele... Nem jön többet a kiskocsmába takarítani. Nem jött, pedig hány napot, hetet várt rá... A köpködőn pedig azt mondják neki, hogy részeg embert nem fogadnak fel... Ó, hogyan kellett szorítani karjával hóna alatt a baltáját, hogy neki ne ugorjon annak a köcsög-mellű, ülepszájú szipirtónak!

Maga sem tudta miért, ablaklesésre adta fejét. Járt a utcákat és bámulta az ablakokat. Reggelenként, a hajnali félhomályban, néha öltözködő nőket pillantott meg. Ilyenkor ismét Gizára gondolt, és nem bámulta tovább az ablakokat. Ment, lehajtott fővel, félig behunyt szemmel és álmodott. Mindig ott kezdte, annál a kis inasnál, aki rohan fel a mozigépház lépcsőjén, viszi a hűsítő vizet a mozigépészeknek, a mester úrnak, aki majd őt is megtanítja, hogyan kell a mozigépet kezelni... Igen, ő akkor mindent meg akart tanulni, mindent meg akart tenni, csak-hogy megtanulja azt a csodálatos gépet kezelni, aminek a segítségével ott bent a teremben olyan bámulatos szép képeket lehet varázsolni a fehér vászonra. Már ismerte a filmszínészeket, nevüket is tudta, meg a varázslatos géppel is ismerkedni kezdett, amikor a boldogító dallamok füttyülése közben az az eset történt. Nem tudta, ki az a pocakos úr, nem is köszöntötte, ült ott, mintha nem is látta volna, hogy bejött... Csak később, nagysokára amikor már régen elzavarták a gépnázból, akkor tudta meg, hogy az volt a tulajdonos. Azt hallotta, hogy az a gazdag ember sajnálta tőle azt a kis fizetést, amit kapott, és csak úgy, valami mérges hangulattól fütve, már ki is dobta.

Hej, ha mindezt még a tavaszon elmondta volna a Gizának. Mert nem volt ő mindig ilyen ágrólszakadt. Vállalt ő munkát mindent, amit csak egy ember elvégezhet. És hogy végül miért is lett éppen favágó? Hm... igen, miért is lett favágó?... Mit is lehetne erre válaszolni, ha Giza kérdezné? Favágó... Eles baltával odasújtani... srecc! Hasad a fa... A hatalmas fát fel lehet aprítani. Csak erő kell hozzá... Erő!

Reggelenként hányszor üresek voltak az ablakok, olyannyira üresek, hogy még az álmoktól is megfosztották az embert. De lehet, hogy nem is az üres ablakok, hanem a mindent átrágó hűvös, ködös, esős őszi napok tépik ki az ember lelkéből az álmokat. Lehet... A temetőárok is nagyon hűvös már ilyenkor, nem olyan édes az alvás, mint jó időben. Az álmokat szétriasztotta a kegyetlen valóság... Valahol meleg helyen kellene aludni... Hol?... Hol?!

Talán már utcaseprőnek, klozettakarítónak is elmenne, de ott sem kell. Nem kell sehoh sem, mert azt mondják, hogy ritkán józan. Hetek óta nem volt ital a szájában, alig keres egy meleg lötyyre valót... Inni? Már a balta, a szép fényes és éles balta is elhagyta.

Eladta, mert enni kellett... Hogy nézett vissza az a balta! Mint egy okos kutya, ha tudja, hogy a gazdája felkötötte magát és nincs tovább, és ha nem akar éhen veszni, új gazdát kell keresnie, úgy nézett vissza a balta, igen, úgy mint a hű kutya... Talán ha beszélni tudott volna, búcsúzáskor úgy köszönt volna el, hogy lesz még munka, dolgozunk mi még együtt, csak az a cudar Giza... csak azt felejtse el, édes gazdám. De nem szólt, hirtelen bebújt annak a másik favágónak a hóna alá és elmentek... Valami halk melódiát füttyörészett búcsúztatóul.

Ha örült, ha bánatos volt, rázendített valamilyen dalra. Füttyös favágónak ismerték. Azon a reggelen is, amikor már az ablakban nem a Giza mását kereste, halkan füttyörészett, és többször is végigsétált azon a szűk utcán, ahova az utcabelieken kívül talán senki se jár. Egy ablakot figyelt. Függyöny lengett rajta... Nézte az ablakot, nézte és úgy érezte, hogy valami hívja, húzza, hogy nézze meg közelebről a függyönyt, hogy hajtsa félre, hogy az ablakon át lépjen be a szobába, hirtelen fogja meg azt a felöltökabátot, ami a szék karján pihen...

Csak kint a temetőárokban, a bokrok között nézte meg jobban a kabátot. A szívverése mintha azt dobogta volna, hogy eladni, eladni... Ki veszi meg? Hátha rajtafogják?... Estére még magára takarja, majd csak holnap vagy holnapután adja el.

A hideg nem gyalog, hanem vágató paripákon rohant végig a tájon. A kabát még ott volt a temetőárokban. Az éjszaka azonban még a kabát alatt is kibírhatatlanul mart. Néma, fényes éjszakában, mint a temető kísértete, elindult a favágó. Tudta, hogy hová megy. A városvégi kiskocsmában fátyolszerűen lengett a füst. Alig látták az érkezőt, senki sem figyelt rá, hogy pálinkát kért. Kabátját a fogásra akasztotta, egészen közel a csapzékhez... Felhajította az italt és az udvarra nyíló ajtón távozott. A kabát ottmaradt... Talán elég lesz azért az egy fityók pálinkáért. Füttyörészve érkezett meg útja céljához.

Az utcai lámpa halvány fénye úgy világitott, mintha valami óriási gyász folytán csak félig szabadna látnia a világot, az utcát, amelybe oda állították, hogy nézze, mi is történik az éjszakában. A villanypóznán pisálkóló lámpa el sem csodálkodik, nem is hunyorít, hanem csak egyszerűen nézi, és

tudomásul ves. Hogy az az ember, aki olyan szép meglepéssel, halkan füttyülve érkezett, felemeli az utcai szemetesgödör fedelét, belenéz a gödörbe, nézi, aztán hirtelen bebújik... Ott lenn még valamivel foglalatoshatott, mert csak egy kicsit később húzta magára a gödör fedelét.

A lámpa csak álldogált ott az utcában. A póznán a drótokat hajnalra valami fehér hidegség vonta be. Már álmos is lehetett a lámpa, mert alig világított, de azt még látta, hogy megérkezik a szemeteskocsi, hogy kiürítsék a gödröt... Az emberek már hajtották is fel a szemetesgödör ajtaját, a vasvillák belefúródtak a mélybe, hogy a kocsiba emeljék a gödörből a sze-

metet... Talán a lámpa hunyorított, vagy a villák akadtak meg valamiben, az emberek hirtelen észrevették, hogy ott a gödörben egy ember van...

Mikor kihúzták, akkor látták, hogy a mélybefúró villák már nem sok kárt tettek benne, csak a vállát, meg a lábszárát szúrták meg, az ember azonban meg sem nyikkant... Aludt, mélyesen aludt, olyan mélyesen, hogy az egyik szemétszállító ember levette sapkáját, és halkan megjegyezte, hogy ismeri a füttyös favágót, most olyan mint a megfagyott füttyező, amely ha kitavasodik, újra kienged, és ismét muzsikál valami egyszerű, megfoghatatlan melódiát a szegény emberek életéről.

Baskin Leonard (USA):
Haldlangyal, 1959

FIGYELŐ

Megnyitó

Oskar Davičo

Nem tudok semmi hasonlóról. Összegyűlnek a fiatal költők és kritikusok itt, Branko Sztrazsilovója alatt és találkozójuk minden témájáts a hallgatást, ami a témák közt van, a Jugoszláv Ifjúkommunista Szövetség negyvenedik évfordulójának szentelik. Senki sem gondolja, hogy ezzel egyszersmind eltűntek a különbségek a költői gyakorlat és a szkoji tettekeszség között; az ember érző lényének titkait kifejező magány és a jugoszláv kommunisták forradalmi harcának sok évi illegalitása között; az emberi szó erejének mulandóságot rögzítő technikája és az emberi társadalmat rabbilincsekből kitépő, szabadság és haladás felé vezető szervezett akció között; az élettelen, élettel szemben ellenséges adottságokkal sohasem békülő költészet és a proletár élgárda kizsákmányolással és elnyomással birokra kelő békétlensége közt; a költő életszerelme és a halállal tűz-

delt mellvérték elleni, rettenetesen kitartó, szakadatlanul egzaltált, tárt mellű rohamok közt.

És mégis, nem kevesebb hasonlóságot is találhatunk a SzKOJ és a költészet közt, mert az, ami az előbbinek aktivizmusát egy magasfeszültségű, intenzív költői életérzéssé formálja, ugyanakkor azt is eredményezte, hogy minden, ami jó és új volt az utóbbi négy évtized fiatal költészetében, csaknem szóról szóra átplántálta eddig nem ismert erejű és szépségű verssorokba a nép szabadságvágyát és ágaskodását a teljesebb emberség felé. Ugyanaz a tisztaság és emelkedettség jellemzi a SzKOJ hősiességét és annak a költészetnek szépségét, amelyre gondolok; ugyanaz a könnyörtelenség önmagával szemben, ugyanaz a semmibevétele a veszedelmeknek, ugyanaz a megvetés a kitaposott ösvényekkel és a józanészű, atyáskodó tanácsokkal szemben, ugyan-

az a nemtörődomség a túlél, meghaladott dolgok iránt, ugyanaz a törekvés afelé, ami még nem volt, ugyanaz az önfeláldozó előretörés az igazságtalanság, fájdalom, vér és halál valótlanúságig sűrű rengetegén át, ugyanaz a keserves, de tántoríthatatlan úttörés a kétségbeesés sivatagában, a valóság új és új csúcsainak meghódítása, ugyanaz a diadalmas kiállítás, ugyanaz a győzelmeskedés a térségek fölött, amelyeken majd mindennél természetesebben virágba borulhat a természetiben nem létező világ, a szeretet emberi világa.

Ezzel a felsorolással nem merítettem ki sem a hasonlóságokat, sem a különbségeket. Egy pillanatra sem szabad például kiegyenlítenünk a SzKOJ sajátos hatékonyságát, amelyet mindankor és közvetlenül a Párt érett harci tapasztalatai irányítottak, azzal a tagadásban is függő, hogy ne mondjam engedelmis móddal, ahogyan a fiatalok költészete viszonyult az idősebbekéhez.

Igen, a meghaladott dolgok tagadása minden igazi új költőnemzedék kötelező feladata. Több mint gyermekség volna azonban azt hinni, hogy ez a költői törvény szeszélyesen, szubjektíven, ellenőrizetlenül teljesedik be. Elképzelhetetlen a fiatal, az avangardista költők olyan tagadó hadjárata a kanonizált költészet ellen, hogy valaha is azt sebezze föl benne, ami eleven. Csak az szenved, ami elmeszesedett, ami a kor ízlésének fizetett vámot. S a múlt költészete csak az ilyen költői leszámolások tagadó dialektikája révén nyerheti el valódi igazolását és értékelését. Csak a tartósnak bizonyult része járulhat hozzá a következő fiatal nemzedékek érzésvilágának kialakításához.

Dis tagadta Dučićot, de nem Laza Kostićot, Krleža költészete szembenáll Nazoréval és Matošéval, de nem Kranjčevićéval is. Ezek a tagadások végzik a művészetben a folytonosság biztosításának, a tartósság megőrzésének munkáját.

Nincs szándékomban, hogy most és itt belemerüljek ennek a törvényszerűségnek a magyarázatába, de az igazi műalkotás az, ami művészeti újdonságot hoz magával, megjelenése pillanatában épp ezért tűnik a kortársak szemében barbár, eretnek, sőt a társadalomra nézve veszélyes bombának, amelyet felelőtlenül bedobtak a meglévő, örökre szólónak tervezett gondolati, nevelési, érzelmi, sőt egzisztenciális normák kertjébe, s még jó, ha az emberi ép el-

méből kificamodott üvöltést nem vélnék kihallani belőle. Krleža a *Leszámolásom velük* című könyvében egész csomó példával festi alá kortársainak ezt a nem szükségképpen reakciós, s csak egyetlen egy vonalon konzervatív reagálását. Azon az egyetlen vonalon, amelyre saját költői művészetét építették. De a történelem adattára is példák tömkelegével győz meg bennünket arról, hogy tíz egynéhány év múltán azt, amit a leginkább támadtak és megbélyegeztek, az egyetlen lehetséges csuklónak kezdik tekinteni, amellyel nemcsak ez a konkrét mű, hanem az egész művészet fejlődése beleágazódik a továbbélés tengelyébe.

És megfordítva. Sok művet, amely születése pillanatában csupa dicséretet aratott, valószínűleg azért, mert hízelgett a korizlés felszínes hallásának és a megszokott intonációkat idézte föl, az idő végleg kiamputált a tudatból, egyszerűen a továbbélés higiéniája nevében.

Az utóbbi negyven év mintegy hullámokban hömpölygő költőserege már elegendő művet hagyott maga után ahhoz, hogy levonjunk egy általános következtetést a költészet költőitelen jelenségeinek költői tagadásáról. Ez a következtetés így hangzana: a forradalmat előkészítő, de különösen a nyílt forradalmi helyzetekben mi sem ártalmasabb egy költészet folytonosságára, mint a költészet hatásáról, használhatóságáról és hatékonyságáról alkotott nézetek konzervativizmusa. A dolgok természeténél fogva ez a konzervativizmus kitagadja az el nem fogadott költészetet az elfogadott költészet nevében.

Tekintet nélkül arra, honnan ered ez a konzervativizmus, mi táplálja — szellemi kiskorúság vagy tehetetlenség és bátortalanság, a régi normákból ki nem nőtt, vagy bizonyos régi és elmúlt s amellet költőitelen normákat felámasztó ízlés —, fiatal költészetünk nem volt híjával az olyan költőknek, akik friss és heveny önkifejezésük minden ártatlanságával, hevesen vagy nem hevesen, de mindig nagyon hatásosan szembe tudtak helyezkedni ezeknek a *halott kezeknek* minden visszahúzó kényszerével. És győzni tudtak.

Amikor ezt mondom, nemcsak az itt jelenlévők köteleznek, hanem a még távol levők is, azok a költők, akik túlságosan a maguké ahhoz, hogy nevük máris szemébe tűnjön a folyóirat-

szerkesztőknek és e találkozói összehívóinak, sőt még azok a fegyatallabak is, akik még gyzóznak és csigát pörgetnek a ház előtti aszfaltsávon.

Magyarázattal tartozom. Fiatalnak lenni önmagában véve még nem jelent semmi újat. De ha a fiatalság önmagában nem is erény, vannak olyan tulajdonságai, amelyek bizonyos esetekben, a lemondás és továbbadás eseteiben olyan erényeknek mutatkoznak, amelyeknek jelentősége együtt nő a történelem előtti felelősségvállalás képességével, még olyasvalamivel is szemben, ami tekintély, befolyás és hatalom képében jelentkezik. Mindenesetre, a költészetben az idősebbek nem bírái a fiataloknak. Másrészt viszont a fiatalok, illetve azok, akik igazán haladók, igazán költők közöttük, ítéletet mondanak az idősebbek művei fölött, a folyatóság iratlan törvénye alapján, amelyet egy nap majd rájuk is alkalmaznak. Ez a törvény megvesztegethetetlen. Semmilyen csoportintrika, semmilyen érdekharc nem enyhítheti ítéletét. Kizárólagos bíró. És éppen, mert a végsőig igazságos, sohasem igazolta a kifogásokat, amelyekkel a legkülönbözőbb költői fogyatékosok mosakodni próbáltak a jövő előtt.

Nem mintha meg akarnék hatni bárkit is közületek, akik költészetekkel — s nem vitatkozó készségeikkel — a költői esküdttséket alkotják majd legelső és nem végső fokon, mégis úgy érzem, emlékeztetnem kell benneteket arra, hogy első emlékeitek korántsem voltak olyan iszonyúak, mint az előttünk élt, háborúkkal tizedelt és gyötört költők gyermekkori emlékei. S abban az ésszerűen megszervezett társadalomban, amelyet ez a szocializmus napról napra mind közelebb hoz, a ti fogcsikorgatásaitok és keserűségeitek is ismeretlenek lesznek a még anyjuk méhében levő jövőbeli költőknek, azoknak, akik majd utánatok folytatják az emberi nem költészetét hazánk sok nyelvének valamelyikén.

Persze, nem jószok nekik vásári mennyországot, ha meg is vagyok győződve, hogy azok a pokoli gondok, amelyek görcsbe rántották sok költői szándékunkat, hiányzanak majd az őket övező valóságból. Ne higgyétek, hogy meg akarok tagadni bármit is, ami méltó és tartós a mi költészetünkben és a tettekben, amikor felszólítalak benneteket, hogy léleekben forduljunk a jö-

vendő költők — napjaink jövőbeli bírái felé.

Forduljunk ezekhez a még hallgató társainkhoz, mi, az utolsó költőnemzedék, amely csak érzelmeiben élve át a Földről a Holdra és a világűr térségeire vetett pillantás lehetőségét, ontotta átkait és reményeit. Forduljunk a még meg nem született költőkhöz, azokhoz, akiknek már nemcsak a mehézkedéssel megvert pontból lesz alkalmuk szemlélni az égboltot; azokhoz, akik nemcsak lentről és sóhajtvá néznek majd a magasságba, amely emberközelpbe lehúzva nem is magasság többé; azokhoz, akiknek érzései és gondolatai menettértei jeggyel s eddig csak az anyagoloknak fenntartott előjogokkal felruházva a Holdról vagy a Vénuszról, a *Líra* vagy a *Cassiopeia* naprendszeréből tekintik át az embert és első bolygóját, amelyen egyebek között anynyi vers szolgált a különféle kényiszerek karmaiból való megszabadulás eszményét, annyi vers között félelmet és bukást, fájdalmat és tehetetlenséget, forduljunk gondolatban ezek felé a holnapi költők felé, akik bírái lesznek mai, még mindig nem egészen artikulált reményeinknek, hogy jobban megismerjük önmagunkat, hogy a természetes kíváncsiságon túl, amellyel az ő jövőbeli költészetüket várjuk, azt is felmérhessük, hol vannak leggazdagabb bányareink, meddig érnek föl ihletünk szárnyacsapásai.

Az idők mindig új teherrel vemhesek olyankor, amikor szakadék nyílik a tudományosan felismert lehetőségek és az emberek közti viszony állapota között. Miközben az asztrofizika már egy gazdagság és szegénység, szabadság és rabság ellentétei közt nem vergődő emberiség nevében röpi fel első úrrakéteit, a hatalmi tömbök vezetői még mindig nem tudnak kilépni az ellentétek háborúval való hagyományos megoldási módjának kereteiből és képtelenek a különbségei ellenére testvériesült és egységes világ kategóriáiban gondolkodni? Általánosabb kifejezéssel élve, az aktív koegzisztenciáért vívott harc, amelyet elsőnek ez az ország vallott magáénak, ma az egyetlen élő politikai formula, az egyetlen elv, amely tagadja a tömbök ősemberi, neandertáli reflexeit, az egyetlen elv a korszerű felismerések, érzések és helyzetek színvonalán, tehát az egyetlen tartós valami, ami meghatározza a születőben levő költészet helyét is.

Egy megjegyzéssel: annak, ami ma remény, holnap valósággá kell válnia. Vagy mi sem leszünk ebben a valóságban.

Vizsont ezt a feltevést, a megsemmisülés lehetőségét, amíg élek, nem gondolhatom végig. Az elképzelhetetlen memlét esélyei, mindennek ellenére még mindig kézenfekvőek. S velük együtt azok a hallucináló félelmek és nyugtalan sejtések is, amelyek egyeseknek közülünk már ma egész érzelmvilágát lefoglalják.

A félelem a saroktól nem szűnik mindaddig, amíg vannak sarkok. Sőt még akkor sem, ha az Auschwitzben lerombolt krematóriumokhoz hasonlókat többé soha és sehol nem építenek, még akkor sem, ha az atomgombák nem találnak többé talajt semmilyen Nevadában, semmilyen Szibériában, semmilyen Szaharában. De vajon ezzel egy csapásra értelmetlenné válnak-e azok az indítékok, amelyek költőink jórésztnek képzeletét odavonzották a diadal-táncát járó halál köré, noha mind együttvéve meg sem tudták közelíteni a haláltáborok és Hiroshima rettenetes valóságát? Nem tartoznak azok közé, akik a tehetetlenség tudatával eltelve ezeknek az iszonyú lehetőségeknek látán versekbe izzadják borzadályukat és kezüket égnék emelik. Mégis, el akarom határolni magam attól az ítélettől, amely tehetetlenségen és meddő félreálláson kívül semmit sem lát azoknak a költőknek a műveiben, akikre gondolok, abban a homorú, Moore szobrai gyanánt kivájt költészetben, amely éppen ezzel fejezi ki ellenkezését, rá nem állását, az Utolsó Ítélet előestjeihez idomított chiliasztikus bánomiséen filozófiát. Mégis, egyes tudatlan és önnevezte bírák ettől a költészettől is üdvívalgásokat követeltek a hajráretorika modorában és nem hallván ilyesmit, harcra szólítottak a dekadencia és hasonló veszedelmek ellen. Pedig milyen nagyot tévedtek. Hogy is nem fogják fel, hogy miközben a propaganda harsonái túlságosan hangosan, az emberi hangnál erősebben szólnak, a költészetnek át kell hangolnia a külső aktivizmus és a két háború közötti versekre jellemző deklaratív tüntetés retorikáját a *vers-tárgy* letompított retorikájává! Ezzel közli a leghatásosabban, mert a legemberibben és legbüszkébben, elégedetlenségét és egyet nem értését azzal, amivel nem lehet egyetérteni. Ez az időszerű költői hanghordo-

zás, bár látszólag igénytelen, erőteljesen és mindennek, még önmagának ellenére is sugározza az egyetlen reményt, amelyet az ellenőrizhetetlen szubjektivitás szűkre vont területéről egyáltalán még ki lehet mondani. Ez a költészet tehát csak látszólag fogadja egykedvűen az élet lehetséges csapásait, mert igazi létével, a *remény kifordított kesztyűjével* voltaképpen az emberbe vetett hitét rögzíti. Miért írnák különben a költők ezeket a *tárgy-verseiket*, az állandó veszélyeztetettség érzése ellenére, ha nem azért, hogy ezek tárgyi létével erősítsék meg bizalmukat maga a lét iránt?

Hősiesség ez, de hiszen a hősiesség az ember választott végzete. És minden arcban annyi arca van, ahány formát ölthet a meggyőzés retorikája.

Az a hősiesség, amelyet majd az utánunk született és talán a Holdon megérő költők hirdetnek majd, egészen biztosan más lesz. És így is van rendjén.

De én most, elébevágva némileg azoknak a gondolatoknak, amelyek már ma délután, első munkaösszejevetelünkön is elhangzanak majd, rá akarok mutatni valamire, ami közelebről megmagyarázza a forradalom utáni fiatal költészetünk annyiszor elvitatott angazsáltóságát, ugyanis emlékeztetni kívánok ennek a költészetnek szerepére azoknak a dogmatikus álláspontoknak a felszámolásában, amelyekbe a költészet értelmezése még 1950 után is menekült.

Nem akarom felidézni mindazokat a vizsontagságokat, amelyeken át kellett esniük a fiatal költőknek, akiket a bírálók nem értettek meg, de mégis célzatosan magyaráztak és elmarasztaltak. Másvalami a fontos. A fiatalok mindennek ellenére, éppen a költőileg életelen álköltészet tagadásával állították helyre a háborúval megszakadt folytonosságot a nálunk megszokottá vált ugrások miatt szakadozott nemzedékgömbén, és ezt a tényt má már azok sem tagadhatják, akik nem látják be, hogy az a szakasz, amely néhány évvel ezelőtt még bizonyos esztétikai — de nem csupán esztétikai — nézeteikben szembenálló táborokra osztott bennünket, a valóságban már lezárult. S hogy lezárult, részük van benne a fiatal költőknek is, éppen azért, mert csak azt közölve, amit mint költők közölhettek, rákényszerítették a különböző táborok

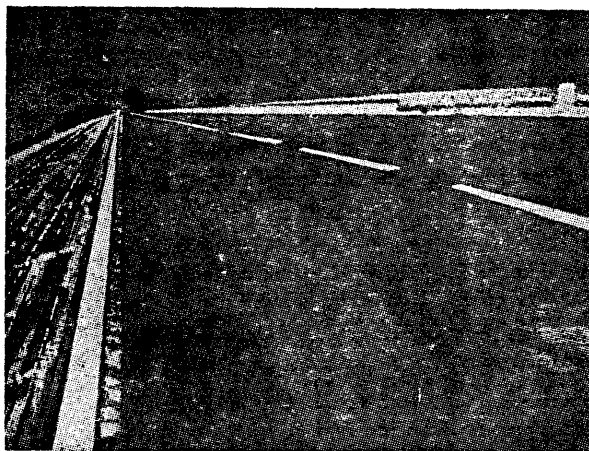
tagjait, akik „elméletileg” még mindig ellenkeztek ezzel az életérzéssel, hogy kiadják őket, tekintve, hogy nálunk gyakorlatilag nincs is más költészet, mint a fiatalok költészete. Azóta, a háború utáni költők általános érvényesülése óta, újabb súrlódási felületek is kezdenek jelentkezni, amelyek ha ma még nélkülözik is a szabatos megfogalmazást, a korszerűség új pólusait sejtetik.

Éppen ezért jelentős és jelképes egy történelmi évfordulónak, forradalmi harcunk büszkeségének és dicsőségének ez a találkozása azokkal a költőkkel, akik, ha igazán költők, nem lehetnek mások, mint ahogy Svetozar mondta: „a nép felébredt öntudata”. Nézzenek csak be szabadon a fiatal költők a SzKOJ vértanúi és hősi tükrébe, amely ezzel a találkozással egyben serkentést is ad az alkotásra, ami nem ugyanaz, mint utánczás. Biztos vagyok benne, hogy sokan közülük minden külső sugallat nélkül is megtalálják majd azt,

ami összeköti őket a SzKOJ nem békülő szellemével, a lázadók szellemével, akik a proletariátus eszményeiért harcolva a JKP nem népviseletű zászlaja alatt, olyan népmesei hősiességgel tudtak rohanni és megállni azon a borzalmas helyen, ahol a golyók izzó parázsai közt kellett beváltani a szabadságért való áldozatkészség, az emberiség sorsa iránti hűség fogadalmát. Azokat a fogadalmakat, amelyek a tiétek is, mert költőiek, mert a költészetbe ágyazódnak.

És ami engem illet, meg vagyok győződve, hogy a következő napokban, a fesztiválok hagyományaitól olyannyira eltérően, egymásnak szegezzük majd nézeteinket korszerű költészetünk néhány lényeges témájáról, s valamennyi érthető ellentétből levonhatunk néhány olyan következtetést is, amely, túl azon az alkotótevékenységen, amelynek szervei vagyunk, esetleg ajtót nyit a kor költészetének még nem értékelt, még be nem népesített övezetei felé is.

Ács Károly fordítása

Jurgen von Konow:

Sötét út, 1958

SZEMLE

**300 grafikus
800 lap
Ljubljana
1959**

A III. NEMZETKÖZI GRAFIKAI BIENNALE TANULSÁGAI

B. Szabó György

Háromszáz grafikus-művész nyolcszáz grafikai lapja a ljubljana Modern Képtár termeiben önmagában is impozáns látvány: háromszáz művész fogalmazta meg a maga művészi mondanivalóját, álláspontját, művészet- és valóság-szemléletét a nyolcszáz grafikai lapon, amelyek vonalakkal, formákkal, felületek egymáshoz való viszonyával és színekkel vallanak alkotókról, tájakról, korokról és hagyományokról, újra meg újra hírt adva a valóság ostromáról, az ihletett percekről és arról, hogyan akarja a művész ismét és újra legyőzni az időt és — az idő rabságában zárva — rabul ejteni a pillanatot.

Világviszonylatban is egyedülálló tárlat ez. Öt világréz grafikusait, technikai és tárgyi megkötöttségek nélkül, az alkotói szabadság teljes érvényrejuttatásával mutatja be ez a tárlat a modern grafika mai és nemzetközi eredményeit.

S éppen ebben és ezért egyedülálló. Kizárólag a grafikai lapok minősége a döntő: a jeles, nemzetközi tekintélyű művészek mellett új nevek feltűnését és lassú beérését figyelhetjük meg (ez már a harmadik Nemzetközi Grafikai Kiállítás Ljubljánában!) s a régi bevált és már jól ismert grafikai eljárások mellett állandóan megismétlődnek és jelen vannak az újjal való kísérletezés bátor, sokatígérő és sokszor már érett és nagyszerű eredményei is.

*

Korunk grafikájának érverését itt mérhetjük le legtöbb bizonyossággal: a rendellenességek, zavarok éppen olyan világosan és határozottan észlelhetők és kitapinthatók, mint ahogyan a kiegyensúlyozottság és zavartalanság szimptó-

mái is; a megállás, a befeléfordulás, az elért eredmények ismétlése, variálása, a már akadémizmussá merevedett modernség és a formalizmussá züllesztett formabontási kísérletezések, meg a friss, eleven és nyugtalan megfogalmazása a mondanivalónak, az új tartalmaknak: új harmóniák állhatatos keresése a vaskosságtól a szeszélyesen kanyargó és hajszálfinom arabeszkéig; a felületek otromba súlyosságát kikezdő, felszámoló, könnyedén odavetett „hangsúlytalan” részek, amelyek csak így és ebben az összefüggésben válnak „hallhatóvá” és láthatóvá, hogy a felismerés erejével hassanak és döbentsék meg a szemlélőt; új színviszonyok — a fekete-fehér ünnepi, kissé már ódonnak érzett előkelősége és szűkszavúsága szomszédságában — első sorban a rafináltan bonyolult színhatások, a színek felülnyomásának számtalan változata, bőséges kísérletezés, kihagyásokkal és színnyomásismétlődéssel — igen, mindez, talán még így pusztán felsorolásban is érzékelteti a sokféle anyagban kifejezésre jutott feszültséget, ami az alkotó művészi munka legsajátosabb jegye, és talán egy ilyen felületes körültekintés is ad némi képet a valóság ostromáról és a fehér papírfelület megszerzésének mennyi új lehetőségeiről.

*

Az idei Biennale egyik külön érdekessége volt az absztrakt művészi koncepció erőteljesebb előretörése a grafikában és ezzel egyidejűleg az absztrakt grafika differenciálódási folyamatának szimultán és tanulságos áttekinthetősége. A Párizsi Iskola állandóan és makacsul, következetesen és merészen vallott avantgardizmusa most is teljes egészében érvényesült, de már nem olyan kizárólagossággal, nem annyira pregnánsan, mint két évvel előbb. Bizonyos tisztulási folyamat játszódott le itt is: a konstruktív absztrakció híveinél bizonyos fáradtságot vélünk észrevenni, a geometrizáló térszervezés lehetőségei is korlátozottak, a kitörési kísérlet itt egyre határozottabb. Az eltolódás egy expresszió alapuló absztraktizmus felé kétségtelenül jelen van: *Atlan* Jean Michel litográfiáitól *Hayter* Stanley William kékekbe ágyazott fekete-fehér vonal szerkezetein át *Ernst* Max újabb fázisáig, amelyben a modern német expresszionista törekvések sűrűsödnek egybe szürrealista tendenciákkal, de

ezenkívül *Picasso*ig, aki három frissen felvázolt akvatintát állított ki és mint ha az újabb kedvenc témájából, a bikaviadalokból a feltok mozgásán kívül egyéb nem is igaztná, s talán a japán származású *Zao Wou-Kiig*, akinek művészetében régi japán fametszetek felfogása és stílusa expresszív tartalmakkal keveredik, de még igen számos művésznél, aki a Párizsi Iskola programját hirdeti, a hagyományok eleven hatásán túl újra és fokozottan megnyilvánul az a szándék, hogy bizonyos képzőművészi formulák igézete alól megszabaduljon és új területeken kutassa az ihlet forrásait. *Soulages* Pierre nagydíjjal kitüntetett, akvatintával kombinált színes rézkarca egy kissé már egy új korszak előszelét hirdeti: zöldessárgák, barnák és feketék patinázzák az egyensúlyban tartott kompozíciót, amely a geometrizálás és a stilizálás zártsága nélkül is a szabadabb, kötetlenebb asszociációk lehetőségeire utal a grafika területén.

*

S éppen a Párizsi Iskola anyagában feltűnő sajátosság és az itt lelatászó és határozottan felismerhető folyamatok irányították a szemlélő figyelmét elsősorban olyan tendenciák felé, amelyek már túlmutatnak a válságokon és új lehetőségeket villantanak fel. Jórészt önmagában álló kezdeményezésről van szó, lehetőségekről, amelyek egy huzamosabb alkotómunka során igazolódnak, módosulnak; az eljárásokban beállott változások: a gazdagodás, az elszegényedés, tartalmi, formai és technikai eredmények továbbfejlesztése, kombinációja, átalakulása a változatok egész sorát teremtheti meg.

A franciák nem sok újat hoztak: *Buffet* két csendélete minőségben sem jelent többletet, s talán csak *Viellard* Roger három, kiváló technikai felkészültséggel megoldott kisméretű rézkarca, amelyekben a tárgyak szimbolikáját kísérlete meg kifejezni, és a magyar származású *Vásárhelyi* Viktor szellemesen és frissen ható, bár erősen a geometrizálás felé hajlító két sériografija érdemel figyelmet.

Az olaszok gazdag anyaga rendkívül heterogén: mai, korszerű grafikai törekvések és a grafika százados hagyományai és eljárásai állnak egymás mellett. A tiszta grafikai formanyelv párosul itt olyan hatásokkal, beütésekkel, amelyek tőle idegenek. *Spa-cal* Lojze három fametszete a kiállítás

legszebb lapjai közé tartozik: a felegyelmeztség, a higgadt rendszerező hajlam párosul itt a játékosággal, a komorság, a feketék és barnák nyugalma a fehérek játékaival átcsap az ellentétébe: belső indulatok háborgását és lecsillapodását érezzük. *Marini* Marino három színes litográfiája a zöld, a szürke és az okker színek erejét és hatását kísérl meg lemérni: nyugtalan, kereső, kutató szellem az alkotójuk. A fekete-fehér litográfiának egy egészen sajátos változatát teremtette meg *Rossi* Leonardo: ezüstös csillogású háttér előtt kristályok ragyognak, halak, üveglapok csillogó felülete vibrál. S talán még *Viviani* Giuseppet kell megemlítenünk, aki a primitív rajzok nyelvén szürrealista tartalmakat szólaltat meg.

A japánok anyaga igen gazdag, változatos, sokrétű. S valóban élenjáró korszerű grafikai törekvések jellemzik a kiállított lapokat. A kísérletezés terén is — elsősorban a technikai kísérletezésre gondolunk — ők jutottak el legtávolabb: a technikák, a sokszorosító eljárások kombinációja végtelen. S az anyag megmunkálásában is ők a legkitartóbbak: *Hamaguchi* Jozo két mezzotintája fantasztikus összefüggésben állítja elénk a növényvilágot: a világmindenség; nyomasztó terhe fojtogatja a virágokat, füveket, szőlőbogyókat és az ádáz pusztítás előtti csend ott hallgat az éjszakában. S a vonalnak micsoda ritmusa lengi át *Munami* Keiko két színes rézkarcát! Vagy milyen gazdag, sűrű motívumsorozat bukkan fel *Kano* Mitsou három lapján: Foszfor és virág — ez a sorozat címe, s a lapokon a művész mintha a vonal és a forma és a síkok variánsainak a lehetőségeit kívánta volna elénk állítani. S *Yamaguchi* Gen három nagyméretű színes fametszetét sem szabad említés nélkül hagynunk: a legtisztább absztrakció eszközeivel készült valamennyi. Ebben a pillanatban az a szemlélő benyomása, hogy a grafika újjá születése ismét Japánban fog bekövetkezni. Nemcsak a hagyományok gazdagsága, a kiváló technikai felkészültség mutatja ezt, hanem az is, hogy itt egy friss, eleven szellem jelenlétét is érezzük; a nemzeti elzárkózás helyett talán itt nyilatkozik meg leghatározottabban a világ felé fordulás. S ez nem kis eredmény a grafika terén sem.

A mexikói anyag ezúttal is gazdag, a sajátos nemzeti felfogást fejezi ki.

Az érdeklődés most is elsősorban a metszetek iránt mutatkozik: a fametszet és a linóleum leggazdagabb anyagát itt találjuk meg. Az alkotók kivétel nélkül a realizmusnak egy jellegzetes, kissé talán iskolásnak ható változatát művelik: a forradalom utáni Mexikó művészete ez, amely mozgósítani, tudatosítani kíván és idegennek minősít minden tartalmi gazdagodást és formai experimentációt.

A lengyel anyag éppen az ellenkező irányzatról ad hírt: a szabad kifejezési lehetőségek mámorát érezzük lépten-nyomon. Akár *Wojtowicz* álmokból felépített kompozícióit, akár *Rudzinski* Andrej vízióit, *Dabkowska* Hanna szabadon megeresztett, a geometrizmus-tól egyre jobban eltávolodó és egy lazakötésű ornamentikába áthajló színes litográfiáját nézzük és *Lapinski* Tadeusz stílizált és architektúrájában is szilárdan megépített lapjait szemléljük — a hatás egy: lázas sietséggel végigpróbálni mindent, ami közelebb hozza az embert a jelenkor élményeinek emberi és művészi kifejezéséhez.

A svédek anyaga elsősorban technikai eljárásokat tudatosít, a svájciak néhány érdekes lapja inkább a megtett eredmények továbbvariálását mutatja (*Dalvit*, *Köhler* Max Ernst, *Regli* Bert). Az angolok néhány kitűnő fekete-fehér lapot hoztak. Elsősorban *Evans* Merlyn lapjaira gondolok, akinek talán legjobban sikerült megfogalmaznia az akvatinta modern eljárásának követelményeit, *Gross* Anthony alapján realista stilizációkon alapuló három rézkarcára és *Richards* Ceri kissé túl színes, de merész absztrakt litográfiai lapjaira, amelyeket a zene inspirált. A nyugatnémetek alig mutattak fel valami érdemlegest: *Dix* Otto bibliai motívumokat, *Orlowski* színes fametszeteiben szürrealista látomásokat hozott: náluk legfeltűnőbbben mutatkozott meg a megállás és a befeléfordulás. Az Egyesült Államok művészei közül *Baskin* a legérdekesebb ismét: hatalmas méretű fametszete, a „Halálangyal” megdöbbentő látomás. *Margo* Boris technikája igen sok új lehetőségre figyelmeztet: plasztikus anyagot használ fel alapul és annak segítségével éri el káprázatos színhatásait. Itt találjuk az emigrációban élő magyar *Domján* Józsefet is: két színes fametszetében a magyar parasztművészet motívumait vette alapul.

Egészen külön és talán jóval nagyobb terjedelemben kellene foglalkoznunk a keleti országok, elsősorban a Szovjet-szövetség művészeinek grafikai lapjaival. Bizonyos, hogy a modern grafikának ebben a világképében jelentős hely illetné meg őket, de azok az alkotások, amelyeket itt látunk nemcsak tematikában, technikában és felfogásban, hanem hatásukban is a múlt század szellemét idézik: színes és kevésbé ízletes képeslapok ezek a munka győzelméről: jelszavak, amelyek mögött nem találjuk az embert. A gondolkodásában, érzéseiben, tudásában megváltozott ember, a ma emberét.

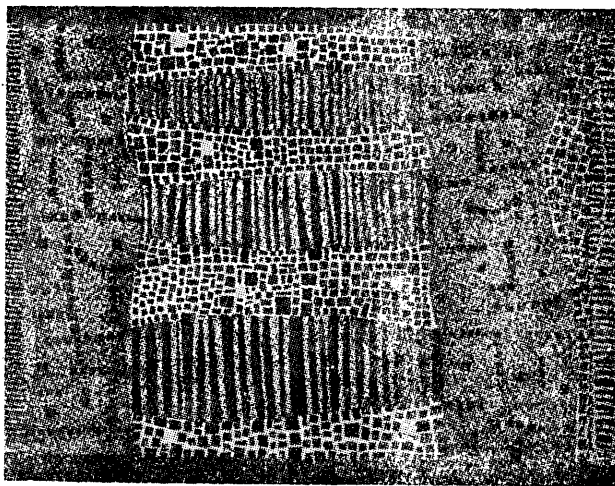
*

Hazai grafikánk is ebben a sereg-szemlében válik érthetővé és egy ilyen versengésben állapíthatjuk meg és mérhetjük le „állóképességét”. Hazai grafikánk hatalmas lépésekkel igyekezett pótolni lemaradását a felszabadulás óta: a gyors eredmények és az idő-előtti kifulladás veszélye egyaránt fenyegette és fenyegeti grafikánkat ma is. Másrészt: a sajátos grafikai nyelv kialakítása, amely a miénk lesz és a világhoz is szól — még mindig ké-sik. *Debenjak Riko, Hegedušić Željko, Mihelić Franc, Murtić Edo, Prica Zlat-*

ko — egytől-egyig jeles grafikusművészek — ebben a nemzetközi társaságban sem szürkülnek el, van mit mondaniok önmagukról és a világról. S mégis, valamennyiüknél, sőt a fellépő fiataloknál is hiányolnunk kell a művészi koncepció merészségét, nagyvonalúságát, azt az alkotói bátorságot, amely képes megfogalmazni a grafikában is az ember felszabadításáért folytatott harcunk igazi tartalmát. Mert ezzel még grafikánk adós maradt. Itt is, most is, a Nemzetközi Grafikai Kiállítás harmadik impozáns seregszemléjén.

Pedig erre a feladatra figyelmeztet és ösztökél a két évvel ezelőtt díjnyertes három művész kisméretű, de anyagában és eredményeiben nagyjelentőségű tárlata: *Adam Henri-Georges* szállás, logikusan felépített kristálytisztán ragyogó kompozíciói, amelyekben a filozófiai gondolat tisztasága grafikává nemesedett, a tragikusan elhunyt *Konow von Jurgen* dramatikus életérzése, amelyben a világ apró és nagy dolgai szüntelenül és ismételten egymáshoz érnek, egymásba ütődnek, áthatják egymást és egymás ellentétévé minősülnek, s végül *Mušić Zoran* líraisága, amely a szülőföld határaitól távol is hazai talajból merít erőt, életet és ihletet.

Talán nemcsak példák lehetnek, hanem útmutatók is!

Spacal Lojza (Olaszország)

Bizánci katedrális, 1959

Az igazi vajdasági író

Tomán László

Vajdaság már rég megszűnt csak földrajzi, politikai vagy gazdasági fogalom lenni. Ahányszor ezt a szót kimondjuk, benne érezzük az itt élő népek sajátos kultúrájának hangját is, a korai szerb polgárság nemzeti létet fenntartó szóbeli és írott irodalmától Branko Radičević dalain, Szenteleky couleur local-ján át a mai napig, amikor ezek a népek, gazdag múltjukkal, új kultúrárt és új életet teremtenek maguknak. Ennek a területnek voltak hívatott krónikásai, voltak ihletett költői és hűséges fiait. Aki elhagyja, az se tudja felejtetni. Papp Dániel műveiben Vajdaság, a róna, a két folyó és délen a Fruska Gora szelíd domborulatai az ámok országává változnak, Kosz'olányi verseit álomként szövi át gyermekkori emlékeinek kék ködén keresztül a porbafulladt Bácska. Azok, akiket nem csábít nagyvárosok ragyogása, akik tudnak és akarnak itt maradni és alkotni, meg'alálhatják — ha nem is Tündériakot, — legalább műveik ihletőjét. Aki végleg itt marad, aki eljegyz magát ezzel a csodákkal is megtermő síksággal és népével, az már igazán idevalósi, igazán vajdasági. Úgy hiszem, a vérbeli vajdasági írókat már meg is találtuk.

Herceg Jánosról van szó.

Ő me'g'ehette volna, alkalma, lehetősége volt rá, hogy tájunkat mint exotikumot mutassa be más vidéken. Ehelyett a nehezebb utat választotta: itt maradt, vállalta mindazokat a küzdelmeket, amelyek magyar íróra itt vártak, vállalta a válságokat is, melyeket a vajdasági író helyzete szükségszerűen előidéz, de itt maradt.

Ő az igazi vajdasági író.

Herceg János műveiben mindannyiszor a vajdasági életből vett téma, az írásából áradó hangulat, a táj és az ember vergődése, bánata, mosolya bizonyítja ragaszkodását szűkebb hazájához. Legutóbbi regénye már átfogóbb kérdést tárgyal, de alapgondolata ehhez az élethez fűzi. Prózáját a vajdasági valóság fölfedezésének szenteli: megörökíti a vajdasági ember mindennapját, küzdelmét, győzelmét és ayótrelmét, erejét és elenyészését. Vidékünk sorsát rajzolja meg, minduntalan vál'ozó, sokarcú létét tárja elénk. Olyan ebben, mint a szenvedélyes szerelmes: nem mulasztaná el kedvese életének egyetlen pillanatát sem, hibáit is szépnek látja, hibáival és bűneivel együtt szereti. Halálosan. Herceget minden érdeklő Vajdaságban, nem szalaszt el

egyetlen alkalmat sem, hogy az anyag és lélek átalakulását a szépség dimenziójában bemutassa. Dehát, egyáltalán, mi az, ami nem vár megörökítésre? Innen Herceg témáinak sokfélesége. Ebben a sokféleségben is van valami, ami összefogja a különböző eseteket: maga Vajdaság, a vajdasági föld, a vajdasági ember sorsa. Legújabb könyvének¹⁾ olvasása közben nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy a vajdasági irodalomnak ez a könyv kivételesen jelentős eseménye. Herceg hű maradt önmagához és otthonához. Múltjához és jelenéhez. Jövőjéhez is — ezt minden ingadozás nélkül hozzáteszem.

Leányvár — Herceg János tuszkulánuma. Mint Móricz Leányfalú, Babitsé az esztergomi szőlő volt. Mi vitte oda Herceget? „...én további életem jó részét itt szeretném tölteni a Leányvár aljában, a zöldbóbitás szőlőhegy oldalában, a Duna kék csikjait nézve s a vopuló hajók fűttyét hallgatva... én itt szeretném, ebben a termékenységet kíváló magányban kihozni magamból, ha lehet, mindazt, amit az élet s az elmúlt évek, a környezet, a szülőföld és Európa leraktak bennem.” Ezt mondja az író, s művei bizonyítják, hogy szándékát sikerült megvalósítania. A magány, amely szerinte „nem jó barát”, jó barátjának bizonyult: termékeny volt. Nem csupán azokra a szépirodalmi művekre gondolok, amelyeknek vagy a megfogalmazása vagy a megszületése a leányvári magány eredménye. Az új könyv első részében közölt „Leányvári levelek” és az azt követő „Napok és események” Herceg megfigyeléseinek, tapasztalatainak lecsapódását tartalmazták. A leányvári kis házban, a környéken, kószálás, pihenés közben gondolatok születnek, az író felismeri az élet addig talán rejtett oldalait, zugait, s erről is számot ad írásaiban. Szépirodalmi megszponálás, átlenyegítés, „maszkírozás” nélkül. Nyersen, amilyen az élet, váratlanul és véletlenül, ahogy átélte a dolgokat. Közvetlenül. A civilizációtól és a kultúrától azonban a hegyoldalon, a földpadlós szobában sem szakad el, nem tud igazi remetévé válni. Nem lesz száraz és szigorú gondolatmenethez ragaszkodó filozófus. Benne marad az életben, csak új szemszögből nézi. Főntről, a hegyről. Az élet úgy folyik előtte, mint a Duna odalenn. Szakadatlanul. Ezért érdekli az új kör-

nyezet, a baranyai ember, életmódja, házatája, lelkivilága. A magányban, amely süketé teszi a napokat és némává a tájat, feltámadnak a csöndben az emlékek, a gyermekkor, ifjúkor élményei settenkednek a fák árnyékában. Mindez azonban messze van az irodalomtól. Ez az élet. A csupasz élet, minden szépítgetés nélkül. Erről ír hát, ez ihleti. De nem hiányzik a leányvári levelekből az irodalom sem, a könyv jelentős része irodalmi vonatkozású.

A Leányvár alá is eljutnak az irodalmi berekben fújdogáló szellők, a fák megrázó viharok üzenetei is. S ő küldi a visszhangot. Laza Kostić Pero Segedinac című drámája kerül egy nap az író kezébe. Egy fűzfa alatt himbálózó csónokban kel életre lelki szemei előtt a felkelők vezére, s vele együtt az a kor, amelyben szerbek, magyarok egyformán ontották vérüket a szabadságért.

Az író napjai tele vannak tevékenységgel, talán a „nulla dies sine linea” elve alapján foglalkozik jegyzeteiben a modern festészettel, a fiatal írók törekvéseivel¹⁾, a gyermekfestészettel, muzsikával, nyelvvél.

¹⁾ „Mit ér az író, ha vajdasági” c. érdekes esszéjében Herceg János a fiatal írógeneráció kritikusaival kapcsolatban megjegyzi, hogy el kell jönnie az időnek, amikor nemcsak Sartre, Hemingway, Garcia Lorca vagy Saint-Exupéry érdekli majd a fiatal műbírálókat, hanem számontartják a vajdasági írók műveit is. Amennyire lehetett, amennyire a körülmények megengedték, valaki a „fiatalabb” nemzedékből foglalkozott a vajdasági könyvekkel is, alig akad megjelent mű, amely elkerülte a kritikuskok figyelmét. Be kell vallanom, mindig fázom egy kicsit, ha a mi íróink művéről kell írnom. Kevesen vagyunk, még kevesebb itt a művésze a szónak. Annál érzékenyebbek vagyunk, annál súlyosabbnak, katasztrófálisnak tartunk minden intést, hogy megróvásról, elmarasztalásról ne is beszéljünk. Ez a helyzet olyan elővigyázatosságra kényszerít bennünket, hogy sokszor önként elfojtjuk magunkban még a csirját is a negatív kritikának. Pedig — ezt mindannyian nagyon jól tudjuk, — nem egy könyvünket kellett volna épp a fejlődés érdekében egészen szigorúan keményen megbíralnunk. A jugoszláv és a határainkon túl születő irodalom, amellyel gyakran foglalkozunk, rendkívüli szellemi kalandot, de főleg tájékozódást, értesülést nyújt, izlésünket nemesíti, gazdagodunk általa, olvasóinknak ablakot nyitunk nekik is, nekünk is szélesedik horizontunk. Talán ebben van a különbség a nemzedékek között. abban, hogy mi merészebben és határozottabban, kíváncsiabban, szomiasabban lépünk új tájak, új egék felé. Ugyanakkor szeretnénk vajdasági írók maradni, s erre Herceg Jánosnak ez a könyve megtanít bennünket.

¹⁾ Leányvári levelek, Forum kiadás, Noviszaád, 1959.

Az irodalom alapja és anyaga a nyelv. Viszonyuk, természetesen, dialektikus: a nyelv nélkülözhetetlen kelléke az irodalomnak, minél tökéletesebb a nyelv, annál tökéletesebb lehet az irodalom, viszont az irodalom fejlődése, művelése finomabbá, fogékonyabbá, kifejezőbbé teszi a nyelvet. Ezért nem kerüli el Herceg figyelmét a nyelv problémája sem. Nagyon érdekes gondolatot találunk egyik leányvári levelében a kétnyelvűségről, melyet a béke zálogának tekint, majd megállapítja: „Csak a nyelv az, ami téren és kicsit az idő viszontagságain túl is él.” Ezért kell őrizniünk, ápolniunk, sőt, hozzá szerelmém tenni, gyógyítaniunk is nyelvünket. Érdekesek az Acs Károly Sztrazsilovó-fordításáról szóló sorok a Napok és események-ben. Valóban, nyelvünk értékeit és lehetőségeit szinte a végsőkig érvényre juttatta itt a fordító. De mivel költőről van szó, akiről tudjuk, hogy nálunk páratlan művésze a nyelvnek, nem érthetünk egyet Herceg Jánossal, amikor nyelvünk állapotáról tesz megállapításokat, különösen azért, mert közvetlenül van alkalmunk tapasztalni a jelenlegi helyzetet, ez pedig nem jogosít fel bennünket arra, hogy derülátók legyünk.

Fontos és jellegzetes adatot nyújt magáról Hercegről az a néhány tanulmánya, melyet kötetében közöl. Krúdy Gyula régi szimpátiája, s a Vörös Postakocsi szerzőjének hatását ő sem kerülte

¹ 1953-ban a horvát közvélemény különös jelenségre figyelt fel: a Narodni list c. lapban hétről hétre cikk jelent meg Martin Lipnják aláírással. Mint később kiderült, a vidékről, Krapinából küldött tárcák szerzője nem volt más, mint Gustav Krklec horvát költő. Krklec állandóan hangsúlyozta, hogy vidékről és vidéki szempontból írja cikkeit. A vidékiességet azonban a vidékiesség ellen irányította, mondhatnám, egy anti-provincia-
lizmust teremtett, s ezt szembeszegezte a városból áramló modern törekvésekkel. Herceg Leányvári leveleiben ismét találkozunk a vidék fogalmával. Herceg ezt nem azonosítja a maradisággal, ő vidéken is

el. Thurzó Lajosról, Zmaj Toldi-fordításáról, egy műkedvelő bácskai nyelvésszről, Petrović Veljko elbeszéléseinek pesti kiadásáról, Sterijáról, Jaša Ignjatović emlékiratairól és Papp Dánielről szóló írásában a délszláv-magyar kapcsolatokra mutat rá, vizsgálja a vajdasági vonatkozásokat, s hozzájárul a táj irodalmi arculatának kialakításához. Ezen túl, egy vajdasági szellemiség kialakítására irányuló törekvést jelent.

A Leányvári levelek már nem jelennek meg lapjaink hasábjain¹). Ez azonban nem jelenti, hogy Herceg levette figyelt tekintetét tájunkról, életünkről, embereinkről. Valószínűleg készül már valahol benne egy újabb mű, amely — újra — Vajdaság mellett tesz hitet. Ezért kell megállapítanunk: a Leányvári levelekben is megtaláljuk, felismerjük Herceg stílusát, azt a biztonságot, mellyel ő a nyelvet kezeli. Nyelvi kalandokat nem enged meg magának, nem bocsátkozik a szavak jelentésének, a jelentések árnyalásának, és a mondatok szövésének kivizsgálásába, nem kísérletezik stilisztikai újításokkal, gondolatai pontosan bele vannak ágyazva mondataiba, nem engedi őket félresiklani, egy szolid, kiegyensúlyozott gondolatvilág képét nyújtják.

Talán ő is azoknak az íróknak a sorába tartozik, akik összeforranak művelővel és az egész irodalommal is.

me glátja azt, ami új, ami haladó, emellett pedig ihletet, érzéseket, hangulatokat, élményeket talál benne. Vajdaság tulajdonképpen nem is egyéb, mint vidék, ha valamelyik művelődési központhoz hasonlítjuk. Ha azonban önmagában vizsgáljuk, belső viszonyait mérjük fel, akkor láthatjuk, itt mindig megvolt a vágy, hogy az életet újra formálják, hogy embereink életét emberhez méltóbbá tegyék, s ez épp a vajdasági írók műveiben nyilatkozott meg. Így vált, így válik ez a „vidék” önmaga átalakítójává, s ebben az irodalomnak fontos szerep jutott. Ezt Herceg János is tudja, s ezért elfogadhatóbb, reálisabb az ő álláspontja.

A forradalom erkölcsse és lélektana

Juhász Géza

ANTONIJE ISZAKOVICS: NAGY GYEREKEK, FORUM KIADÓ, NOVISZÁD, 1959.

Tíz elbeszélés a forradalomról, tíz megrázó erejű költemény a forradalomban részvevő emberekről. Mert itt nem ütközetekről, offenzívákról van szó, hanem mindig emberekről, átlagos, mindennapi emberekről, akik közkatonái voltak e nagy, emberfeletti küzdelemnek. S ezek az emberek, ezek a hősök, akik határtalan szenvedéseket viselnek el, bámulatos hőstetteket visznek véghez, semmitől sem állnak távolabb, mint az ideális, sematizált papírfiguráktól. Az új házas Pavle például szinte fejét veszti a támadás során, mert folyton felesége, Vukica jár az eszében, akivel egyetlen éjszakát töltött csupán (Két éjszaka, egy nap); Mirko is elviszi a piros sálat, pedig tudja, hogy a forradalom erkölcsse kíméletlen, és igazságszolgáltatása hajthatatlan, s ki is végzik a sál eltulajdonítása miatt (Piros sál); az Este című elbeszélés hőse, aki két fiatal, egészséges leány forró szo-

ritásában vergődik, szintén úgy viselkedik, mint az átlagember, csak azért nem enged szabad folyást vágyakozásának, mert mindig ketten vannak a lányok. De említhetnénk a sebesültek kishitúságát is (Agak közt az ég), akiket egységük elhagyott, mert nem győzték magukkal vinni a tehetetlen embereket. Ezek is éppen úgy viselkednek, ahogyan az emberek ilyen helyzetben — mozdulatlanságra kárhóztatva, az elenség közvetlen közelében teljesen védtelenül — viselkedni szoktak: szemrehányást tesznek azoknak, akik elhagyták őket, kételkednek abban, hogy még törődnek velük, irigyek a védelmükre kirendelt egészséges katonákra stb. Vagy említsük meg még Zekavicát (Harmadizben), akit hősiessége ellenére is kétszer lefokoznak, aztán pedig félreértésből kivégeznek.

Ebből a felsorolásból talán úgy tűnik, mintha illúziókat igyekezne rombolni az író azzal, hogy az emberek gyengeségét, botlásait írja le, mintha a partizánok ilyen testközélebről nem is volnának olyan rettenthetetlen, feddhetetlen hősök, mint hittük. Pedig koránt-

sem erről van szó. Az író jellegzetes módszere ez, ahogyan éppen e gyengeségek ábrázolásán keresztül mutatja meg a forradalmi mozgalom nagyságát, erejét, erkölcsi tisztaságát, s azzal, hogy az embereket ilyen közvetlenül és egyszerűen mutatja be, ilyen átlagosoknak ábrázolja, rendkívüli mértékben fokozza történeteinek és egész mondanivalójának epikai hitelét. Mert vajon csak emberi gyöngeség az, hogy Mirko el-tulajdonítja a sálát? Első pillanatban igazat is adunk neki, hisz kegyetlen hidegben menetelnek, s csak rövid időre pihennek meg egy öregasszonynál, hogy aztán tovább vonuljanak az embertelen, csikorgó hidegben, egy sál pedig valóban nem nagy dolog. Mégis elsodálkozunk — nem a rögtönítélő bíróság szigorán és következetességén, amiért halálra ítéli és kivégezti Mirkót — hanem Mirko öntudatán, aki maga kilép a sorból, kigombolja kabátját és megmutatja alatta a sálát. Kicsinyesség, emberi gyengeség, túlzott és kegyetlen szigor ez? Egyik sem. A forradalmi erkölcs makulátlanságának szilárd védelme, annak pompás szemléltetése, hogy az emberek ugyan megtorpantak néha, megbotlottak, de a forradalom ereje nagyobb volt, semhogy az egyes emberek botlásai, gyengeségei kikezdhetnék volna erkölcsi tisztaságát. Mert például külön-külön a rögtönítélő bíróság tagjai is tudták, hogy kár egy sálért — még ha két birka gyapjúját kötötte volna is bele az öregasszony, ahogy mondta — kivégezni egy olyan jó harcost, mint Mirko, mégis megtették, s Mirko leszegett fejével, szomorúan, de botlása egész súlyának tudatában állt a kivégző kü-lönítmény elé.

Ahogyan az egyének botlásain keresztül mutatja meg a mozgalom makulátlán erkölcsi tisztaságát, ugyanúgy a bukások, egyéni tragédiák egész során keresztül érzékelteti a forradalom diadalát is. Mert például a legtöbb elbeszélés tragikusan végződik, a főhős halálával. Zekavicát, mint említettük, túlzott elővigyázatosságból végzik ki a partizánok, Mirkót a sál miatt, Pavle a nász-éjszaka utáni napon veszt el Vukicát, egymapos feleségét egy város elleni támadás során, Radoš pedig, az erdőben hagyott egyik sebesült, társai után szintén meghal, mielőtt még összeköttetést találnának a partizánokkal és éppen akkor, amikor közte és Branka, az ápolónő között gyöngéd szálak szövődnek. Egyrészt a forradalmi harc vaslogiká-

ja, kérlelhetetlensége, a szenvedések el-képesztő méretei jutnak itt kifejezés-re, de másrészt az a nagy igazság is, hogy a forradalmi harc diadalmas útja egyéni tragédiák sorozatán át vezet.

Isaković művészetére azonban nem-csak ezek a lényegében tartalmi sajátosságok jellemzők. Egész ábrázoló módszere lényegében újszerű, modern a szó igazi művészi értelmében, s ezért nem véletlenül hasonlították némely modern nyugati írókhoz — elsősorban Hemingway-hez — és Dobrica Costić-hoz (Miodrag Protić: Antonije Isaković: Velika deca, Letopis Maticke srpske, 1954, március). Érdekes például, hogy ha bár mindez kétségtelenül a Népfel-szabadító Háborúban történik, egyetlen egyszer sem jelöli meg a cselekmények pontos helyét és idejét: sosem tudjuk, melyik offenzíváról vagy ütközetről van szó és az ország melyik vidékén vagyunk. Sem szigorúan meghatá-rozott történelmi esemény, sem történelmi színhely vagy személyiség nem szerepel a könyvben. De nemcsak ezeket a külső körülményeket nem jelöli meg, hanem ugyanilyen mellékes neki az emberek külseje, testi valósága is. Ha bemutat egy mellékes szereplőt, akkor elsősorban vagy kizárólag jellemét, gondolkodásmódját, pszichológiáját rajzolja. Érdekes ennek szemléltetésére például az Ágak közt az ég című elbeszélés, amelyben egész sor szereplőt mutat be, amint mozdulatlanul, tehetetlenül fekszenek a hordágyon, miközben a németek szinte hajtóvadászatot rendeznek ellenük. Egységük el-hagyta őket, mindössze néhány katonát rendeltek ki velükre, akik természetesen nem tudnák megvédeni őket, s legfőbb foglalatosságuk, hogy a naponta elhullókat eltemessék. Az egyik emberről például csak annyit tudunk, hogy a „kis psz”, mert félelmében mindig pisszegett a többire. Egy másik, idősebb ember minden lehető és lehetetlen dolgot összegyűjt zsekkjába és cipeli magával, féltékenyen őrködve felette, a szomszédja pedig, kiváncsi természet lévén, gallyal piszkálja éjszaka, hogy megtudja, nem élelmet rejteget-e benne; ismét egy másik megtanulta, hogyan lehet különféle füveken megélni, mert fél ülepét elvitte a gránát és így kénytelen örökké hason feküdni és a földet nézni. Két fiatal állandóan vitatkozik, s míg az egyik, Radoš, mindent igazolni igyekszik és megérteti, a másik, Stancko mindenben igazságtalanságot, embertelen-

séget lát és egymásnak az idegeire mennek a folytonos vitatkozással. Még annyit is alig és csak néha árul el róluk, milyen a hajuk színe, fiatalok-e vagy öregek, de egy-egy röpke párbeszéddel — és még inkább lelki állapotuk leírásával, szavaik, tetteik lélektani indokolásával — mégis egész sorát festi a felejthetetlen alakoknak.

De a tettek is eléggé ritkák ezekben az írásokban, azt a kevés cselekményt is, ami van, igen gyakran megszaggatja lélektani elemzésekkel, leírásokkal. A történes időegységét gyakran megbontja közbeiktatott lélektani magyarázatokkal, a lelkiállapot festésével. Például amikor Pavle a zászlóaljparancsnokság határozatát várja házassági kérelme ügyében, akkor gondolatban végigfut egész múltján, főleg pedig altiszt korában átélt sivár szerelmi kalandjain. Radoš, aki úgy érzi, hogy rothad a lába a takaró alatt, szintén végiggondolja egész gyermekkorát, akkori nagy betegségét, gyermekkorának bizonyos egészen apró emlékeit (egy pokróc jut eszébe, amellyel gyermekkorában takaródzott, s amit utóbb vasalórúhának használtak, majd egyik darabja a sámlit takarója lett, a másik meg lábtörő a küszöbön), végül pedig arra emlékezik, mikor kerékpáron egy gránátot vitt, s egy lányt vett fel maga elé és kemény mellének érin-

tésétől felborzolódtott karján a szőr. E közben Brankára gondol, az ápolónőre és arra, hogy talán sohasem ül kerékpárra, ha életben marad is. Máskor menetelés közben az egyik katona az előtte haladók tarkóját szemlélve arra gondol, ki fog ezek közül meghalni a következő ütközetben. S ha a bevezetőben azt mondtuk, hogy nem történelmi eseményeket ábrázol, hanem az embereket bennük, akkor ezt még azzal egészíthetjük ki, hogy nem is csak az emberek érdeklik, hanem tulajdonképpen az, hogy ezek az események, az egész forradalom és felszabadító harc hogyan tükröződtek az emberek tudatában, hogyan formálták lelki alkukat.

Ehhez az ábrázoló módszerhez szervesen hozzátartozik egyrészt a rendkívül egyszerű, szinte minden látható költői díszítő elemtől ment, majdnem puritán nyelvezet, a szükséztől, gyakran egész mondatokat, sőt gondolatözőnőket sejtető párszavas párbeszédet, a szaggatott, sok közbevetett kifejezéssel és mondattal tűzdelt, de mégis gördülékeny stílus, amit Acs Károly híven adott vissza fordításában.

A Forum kiadó a maga részéről sikeresen járult hozzá, hogy a forradalom e nagyszerű irodalmi dokumentuma izléses kiállításban jusson el a magyar olvasó kezébe.

A beográdi színházak az évad kezdetén

Ivan Ivanji

Az új belgrádi színházi idény első hónapja nem hozott színpadi csúcsteljesítményt. Egy hazai darab balsikeréről számolhat be s egy nem mindennapos vendégszereplésről: egy öreg költő jelent meg a közönség előtt a színházi szerző és a krónikás köntösében; végül: arról a kísérletről, hogy szakítsunk az ünnepi dátumokon rendezett díszülések megszokott módszereivel.

Az évadnak nem is kell feltétlenül nagy előadásokkal kezdődnie, s ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak az abszolút siker érdekes — ki is tudná megmondani, mi az, ami a színházban abszolút? — nem túlzás, ha megállapítjuk, hogy egy hónappal a kapunyitás után a főváros színház-kedvelő közönségének máris volt min vitakoznia, elégedetlenkednie, a jószándékúak pedig szívből örülhettek néhány színházi eseménynek.

A Narodno pozorište elhatározta, hogy jubileummá avatja alapításának kilencvenedik esztendejét. Nem egészen világos, miért éppen a kilencvenedik évfordulót ünneplik. Enyhén szólva, szokatlan dolog. Talán túlsúlyba jutott az a vélemény, hogy fel kell hívni a figyelmet e tiszteletreméltó színház múltjára, hogy már kilenc évtizeddel ezelőtt is rendszeresen adott előadásokat, s már ekkor a szerb kultúra, a

szerb irodalom egyik központja volt. A jubiláris esztendő megnyitó előadására azonban olyan színdarabot tűztek műsorra, amely kérdéssé teszi az imént feltételezett szándékot.

A Dorćolski poslovi fél évszázaddal ezelőtt — amikor megszületett — esetleg fájó búcsúzkodás lehetett a letűnő múlttól, a céltalan tivornyázásoktól, a bohémesditől. Nehéz megmondani, mit érezhetett az ötven év előtti közönség e színdarab láttán, amelyet Ilija Stanojević, ez a klasszikus bohém színész írt. A színpadon dorbézolás, részeg nő-tárogatás folyik. Drámai történésnek se híre se hamva. Minden akörül forog, hogy lóvátegyék Naskót, az uzorásti Nasko amolyan Shylocki, vagy még inkább Kir Janja típus. — de csak látszólag. Ilija Stanojević bácsinak nem volt ereje arra, hogy vért töltsön hősébe. A színdarab szerint Nasko voltaképpen jóindulatú fukar, csak fecseg a takarékoságról, valójában boldog boldogtalant megvendégel. Az hogy egy egész városrészt népe bolondját járatja vele, s embertelenül, rútul becsapják, egyszerű alkalom a színdarabírónak drámai fordulatra. Az író azonban a szeleburdi és ellenszenves fiatal emberek pártjára áll, akik az öregember romlására törnek. A néző pedig, aki a vértelen párbeszédek bizonytalan fonálán kíséri figyelemmel

az eseményeket, kellemetlenül érzi magát, akarva, nem akarva fölháborodik az író ellen, és alig tudja túrtöztetni magát. A színdarab szerencséjére, az író olyan szerencsétlenül szövi a cselekményt, hogy ez nem is jut túlságosan előtérbe. Az előadás nagy része azzal telik el, hogy — cél és ok nélkül — emberek járnak le s föl a színpadon, isznak, lármáznak, csoportosulnak. Az égvilágon semmivel sem lehet megmagyarázni, miért akar a színdarab regényes, sőt bánatos színezetet adni a belgrádi utca e ritka jeleneteinek, amelyekhez hasonlóktól néha még ma is menekülnünk kell és amelyek a milícia hatáskörébe tartoznak. Egyáltalán, van-e valaki, aki ezt a letűnt világot siratja?

A meglehetősen izléstelen bevezető szöveg, amelyet a közönség háta mögül hangszóró-bömből szerte a színházban, miközben a túllfüggönyön megjelenik Ilija bácsi vetített karikatúrája, elmondja, hogy ez a világ letűnt ugyan, mégis szinte bocsánatot kér a szerzőtől, hogy Belgrádban felhőkarcolókat emelkednek és Dorcól régi viskóit lerombolják. A színdarab előadásával egyáltalán nem tettek jó szolgálatot ennek az ifjabb nemzedék előtt is jóhírnevű írónak. Drámának nem dráma, színdarabnak se színdarab — ezt maguk a rendezők, Raša Plaović és Milan Djoković is elismerik, színészi teljesítményekre sem alkalmas, azt pedig amit az író mondanivalójának tekinthetünk, a mai ember minden tekintetben tagadja.

A színdarabot a Narodno pozorište legjobb együttese mutatta be, az előadás mégis műkedvelés-ként hatott. Severin Bijelić egy-egy mozdulatával, szavával igazolta, hogy jó színész, megfelelő szöveg nélkül is életteret tud magának teremteni a színpadon. Ljubinka Bobić meglepetésszerűen jól illeszkedett ebbe a környezetbe, valóságízt tudott adni epizód szerepének. Alakítása arról tanúskodik, hogy egy vele egyivású, egyműveltségű, egyérvésű együttes hajdan — talán — ilyen színjátékkal is tudott nyújtani valamit a közönségnek. Ezt a mai nemzedék föltételezheti, megérteni azonban már nem tudja.

Néhány nappal később, a Savremeno pozorište-ben is egy olyan színdarab bemutatóját láthattuk, amely ugyanabban a korban játszódik le, mint a Dorcolski poslovi. A Savremeno pozorište-től, amely a Beogradsko dramsko pozorište és a Beogradska komedija egyesüléséből jött létre, sokat várunk. Crnjanski Konak-jának a bemutatója azonban — Predrag Dinulović szavai

szerint — még nem teljesen az új színház sikere, mert próbáit — még a múlt idényben — kizárólag a Beogradsko dramsko pozorište tagjaival kezdték meg.

A Konak-ról sokat írta az újságok már akkor, amikor ez a „dráma is, komédia is” — ahogyan írja elnevezte — könyvalakban megjelent. Crnjanski igen nagy mértékben, — sokkal inkább mint bevallja —, fölhasználta a történelmi tényeket, hogy az alattomos, megbízhatatlan, csavaroseszű, cinikus, szerelme mellett mégis szenvedélyesen kitartó Aleksandar Obrenović király személye köré építse a színpadi történeteket. A Konak elsősorban könyvdráma, inkább olvasmány, mint színdarab, akár annak szánta az író, akár nem. A színházi szakemberek mégis újból és újból megpróbálkoznak azzal, hogy ilyen színdarabokat is előadjanak, így hát nincs abban semmi furcsánlínivaló, hogy Predrag Dinulović is megkísérelte színpadra vinni a Konakot, ezt a furcsa színdarabot, amelynek drámái szövevénye sokkal inkább a két főszereplő, mint az események köré fonódik.

Crnjanski éppen olyannak mutatja be Aleksandar Obrenovićot, amilyennek a történetírók, elsősorban Slobodan Jovanović ábrázolják. Crnjanski nem élt vissza azzal a lehetőséggel, amit Aleksandar királynak és a nagytrórá, kalandokban gazdagmultú Draga Mašinának, Szerbia későbbi királynéjának szerelme és észokokkal ellenkező házassága nyújtott. Nem tőlozta el ennek az állítólagos démoni asszonynak a szerepét, ellenkezőleg: háttérbe szorította Draga Mašint, a színdarab egyedüli hőse, a drámai események egyetlen tartóoszlopa Aleksandar király. Ez az Aleksandar, amilyenek Crnjanski festi, rendkívül hálás szerep minden rangbeli színésznek. A kritikások csaknem kivétel nélkül azt írták Rade Marković alakításáról, hogy túlszárnyalta az író. Nem szándékom csökkenteni e valóban tehetséges és intelligens színész alkotásának érdemét, mégis meg kell állapítanom, hogy ehhez az alakításhoz mégiscsak az író adhatott neki lehetőséget. Mert az író érdeme, hogy meg tudta rajzolni Aleksandar Obrenović alakját minden hibájával, szenvedélyével együtt, hogy ki tudta fejezni gonosz, hitvány jellemét, s mégis embert ábrázolt, nem csupán fekete színt használt, és éppen ezért komikus is meg tragikus is, hogy ez az ocsmány Aleksandar Obrenović — ennyire ocsmány. Kevés szóval, inkább a király minden tettét

körüllengő légkör érzékeltetésével indokolja meg Crnjanski, miért ilyen Aleksandar Obrenović, miért ilyen a családja, egész környezete. Hitzegő — de megvesztegethető, üres bábokkal szemben. Feleségül vesz egy rimát, hogy ne kelljen magát eladnia, ne kelljen dinasztikus érdekekből házasságot kötnie egy német hercegnővel, lényegében azért, hogy növelje apja, Milan király hitelképességét. Gyilkol, de őt is meggyilkolják. Crnjanski valóban nagy színészi alakításra adott alkalmat, és hiteles, meggyőző, élénk színekkel festette meg a száздеleji obrenovicsei udvartartás levegőjét.

A színdarab szövege vontatott. Jól tette a rendező, hogy megrövidítette. Aleksandar király és Draga Mašin alakján kívül — ez utóbbit Olivera Marković játszotta sok, talán túlon túl sok bájjal — valóban nincs hálás szerep ebben a színdarabban. Ez azonban nem gátolta meg a nagy együttést, hogy teljes odaadással meg ne teremtesse a főszereplők számára szükséges légkört.

A Konak nem tartozik ugyan színházi irodalmunk remekei közé, amint Crnjanski néhány prózai és költői alkotása a maga nemében páratlan, az előadás mégis érdekes, mégis siker, helyenként valósággal izgalmas.

És nagyon jó, hogy a Dorćolski posloival egy időben került színre, szemléltette, hogy ötven évvel ezelőtt is voltak komoly problémák Belgrádban, a nagyhatalmak akkor is zilált világának határán álló végvárnak, s akkor sem csak az történt benne, hogy néhány falurossza embertelenül elbánt egy szerelmes uzorással.

Nagy érdeklődés és szokatlan pénztár előtti tolongás előzte meg Marcel Marceau-nak, korunk legnagyobb pantomimszínészének föléptét. A belgrádi közönség úgy fogadta, ahogyan egy jól beharangozott külföldi művésznek kijár. Marcel Marceau a Jugoslovensko dramsko pozorište színpadán mutatta be művészetét.

A pantomim — ahogyan Marceau élénk tárja — nagy, de indokoltan lefűtött művészet. Rendkívüli, meghökkenítő, sőt megrázó képeket tud adni az életből, Marceau pedig valóban pompás megfigyelő. Mintha azonban nem tudna már újat mondani, mintha csak azt tudná mondani, hogy: „Nézzétek, mire képes egy színész!”, képességeit azonban nem állítja új mondanivalók szolgálatába. Imitt-amott azt ismétli, amit Chaplin már elmondott néma filmjeiben, s amit egészen leegyszerűsítve a kis ember tragikomédiájának mond-

hatnánk. Igazán akkor nagy, amikor a mozdulatok és az arcjáték művészetében elképzelhetetlenül jártas színész átalakulásait adja: egyszerre, egy időben Dávid is, Góliát is. A spanyolfal egyik oldalán kicsiny, a másikon óriás. Egy kézmozdulat — és alakja a nevéstésből tragikussá magasztosodik. Valóban lépcsőn hág fel — a színpad vízszintes deszkáin mozog, mégis a lépcsőn fölfelé haladó ember teljes illúzióját kelti. Keze hol simogatás, hol pillangó, hol tolvaj. De — mindez nem egységes eszme szolgálatában áll, s így csak rendkívüli látványosság, igazán nagy művészi exhibíció marad. De két órán át csupán rendkívüli ügyességet nézni — mélyebb tartalom nélkül — fárasztó.

Szokatlanul hat színházi beszámolóban megemlékezni egy olyan előadásról, amely a szokásos értékelések szerint nem éppen ebbe a rovatba tartozik. Mégis a SKOJ negyvenedik évfordulójára eredeti módon, rendkívül ügyesen megrendezett ünnepély mindenképpen megérdemli, hogy megdícsérjük, bátornak, avantgardistának nevezzük, és Belgrád legsikerültebb októberi színpadi próbálkozásának tekintsük.

Miután az ünnepség szervezői elvették azt a gondolatot, hogy néhány szavalelet, zeneszámot, verset és alkalmi szónoklatot iktatva a műsorba, szokványos ünnepélyt rendezzenek, megbízták Dimitrije Djurković, Mirko Miloradović és Milosav Mirković fiatal írókat illetve újságírókat, hogy okmányoknak, hirdetményeknek, kivégzett hősök leveleinek, a pártszervezetekhez intézett fölveteli kérvényeknek, körkérdéseknek és leveleknek töredékeiből állítsanak össze élénk, az alkalomnak megfelelő műsort „Az ország fiatalsága” címen. A szöveget hatalmas együttes, eddig ismeretlen nevű műkedvelők és Ljuba Tadić, Stojan Dečermić, Tamara Miletić valamint Rada Djurićin, s velük egyenrangú színészek adták elő a Szakszervezeti Otthon nagy színpadán, a szavalelet szabályai szerint, de élénk közjátékkal fűszerezve. A zene — magányos gitár pengése vagy a rádiótelevízió nagy énekkarának zúgó hangja — mértéktartó szerénységgel a függöny mögül szűrődött ki. Dimitrije Djurković fiatal noviszádi rendező, az ünnepély művészi irányítója, tanúbizonyságát adta, hogyan lehet szerény eszközökkel is nagyot alkotni, s hogyan lehet egy jelentős politikai szervezet évfordulóját hamis pátosz nélkül, a háború utáni ünnepélyek nagy részének e fertőző betegsége nélkül megülni.

EGYSÉGES VILÁG — INTEGRÁLIS IRODALOM

A szlovének fiatal esztétája és kritikusa, Janko Kos esszé-sorozatát kezdett a Polja című noviszádi folyóirat szeptemberi számában „A mai irodalom távlatai” címen. Az első írás a világirodalom egységével foglalkozik. Ma, amikor a világ népei mindinkább az összefogás útjára lépnek, s egységre törekcszenek, feltétlenül szükséges az irodalom integrációja is.

Az irodalom fokozatosan kilép a lokális, regionális és nemzeti keretektől, a cél: a világirodalom, mondja Kos. Goethére hivatkozik, aki 1827-ben azt mondta Eckermann-nak, hogy a világirodalom korszakának a küszöbén állunk. A Kommunista Kiáltványt is idézi az esszéíró: „Egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak... a nemzeti és helyi irodalmakból alakul a világirodalom...”

Felvetődik azonban a kérdés: hogyan lehetséges egységes világirodalom ma, amikor a világ két nagy politikai, katonai és gazdasági táborra oszlik? Ilyen körülmények között legfeljebb tömb-irodalomról beszélhetünk. A tömböknek, tudniillik, megvan a maguk irodalma, sőt stílusa is. A nyugati irodalomban a stílusok, irodalmi irányok és iskolák sokfélesége uralkodik. Kos szerint a mai nyugati, ún. modern irodalom alapvető irányzata és ismertető jele a nihilizmus. A nihilizmust filozófiai értelmében kell felfognunk, úgy ahogy Nietzsche és Heidegger használták ezt a kifejezést. Ez az egységes és általános érvényű alapirány háttérbe szorítja a formai kérdéseket, technikai különbségeket, mert átfogja az összes irányzatokat. A modern irodalom azonban nemcsak Nyugaton igyekszik integrációra, hanem a világirodalomban is.

Más a helyzet a keleti irodalomban. Itt tulajdonképpen csak egy irányzat létezik, csak egy irányzat lehetséges: a szocialista realizmus. Kos hangsúlyozza, hogy a szocialista realizmus egyeduralma ellenére a keleti tömb irodalmában is vannak, a felszín alatt, irodalmi irányok, ezeket azonban a szocialista realizmus igyekszik magába olvasztani, sőt magát tartja az egyetlen iránynak, amely a világirodalom egységét megvalósíthatja.

Ha így nézzük a dolgokat, elkerülhetetlenül az a benyomásunk, hogy mivel ez a két uralkodó irány egymással kibékíthetetlen, az egyedüli megoldás: a világ gazdasági, politikai és katonai felosztása mellett ismerjük el az irodalom felosztását is. Felöltlik itt, persze, a megokoltság kérdése is, van-e joga egyik vagy másik felfogásnak, iránynak a kizárólagosságra.

Jugoszlávia a tömbönkívüliség álláspontját foglalja el az irodalomban is. A mai jugoszláv irodalomban megtaláljuk majdnem mindazokat az irányokat, amelyek a két tömb-irodalomban fennállnak: a modernizmus és a szocialista realizmus hívei mellett a naturalizmusnak, a 'kritikai realizmusnak, impresszionizmusnak, neoromantikának, expresszionizmusnak, verizmusnak stb. is vannak képviselői. A mi irodalmunk fejlődésére jellemző, hogy az említettek közül egy irányzat sem uralkodhat, nem kerekedhet a többi fölé, nem olaszthatja magába őket. A modernizmus a jugoszláv irodalomban, mondja Kos, inkább formái, mintsem tartalma révén uralkodott, a szocialista realizmusnak viszont ma nagyon csekély a szerepe és tekintélye nálunk, maradisága miatt nem alakulhat még önálló irányná sem. Ez az állapot természetes következménye Jugoszlávia nemzetközi helyzetének, ezért nem olvadhat bele a jugoszláv irodalom egyik tömb-irodalomba sem, Jugoszlávia irodalmának — épp úgy, mint minden nép irodalmának — az a jövője, hogy túlnőjön a nemzeti határokon, s beleolvadjon az egységes világirodalomba, amely tartalmában és formájában az integrális világ és ember egységes problematikáját fejezi ki.

AZ ÍRÓK ÉS A VILÁGÜR

*„Ez a dagály!... A tündöklő egen
Fönn jár a Hold és vonja, vonja lágyan
A halk hullámot fénylő magasában.
Egyszer csak húznak a fejemnél fogva,
— Mert legtöbb víz a hajfürthöz tapad —
És lebegek, mint egy szeráf-csapat.”*

Cyrano de Bergerac ezenfelül még hat módját tudta a világ-úrutazásnak. El is mondta őket — Rostand verseivel — Comte de Guiche-nek. A Hold-utazás gondolata azonban nemcsak itt merül fel Rostand drámájában, amely időben is közel áll az ember világ-úri útjához. Az eredeti lovag-költő is egyik regényében — már a XVII. században — útnak indítja az embereket a Föld ősi bolygójára. Ebben a században fedezte föl Kepler az űr igazi mechanikáját, megnyitva az utat a csillagok felé. De nemcsak a tudomány útjain közeledett a világmindenség felé, elbeszélést is írt, amelyben — álmában — a Holdra repült és szörnyűséges kígyókkal találkozott. Később a német Münchhausen báró — a füllentő báró — kapaszkodott föl a Holdba egy szörnyen szaporán növekedő növény szárán, Francis Godwins angol püspök meg egy olyan utazóról számolt be, aki szárnyas lények által vontatott járművön jutott el ugyanoda. A szintén angol Loofting az állatok nyelvén értő doktor Doolittle-t egy óriáslepke hátán küldte a Holdba, ezután pedig Wells a marslakókat hívta le a Földre. Jules Verne Utazás a Holdba című regénye csaknem száz évvel ezelőtt — 1865-ben — jelent meg. Verne hőseinek útiköltségeit az amerikai és az orosz kormány közösen viselték. Hold-rakétája Floridából indult útnak, csaknem pontosan arról a helyről, ahol a jelenlegi rakétakilövő kísérleti telepek vannak.

A Hold azonban nemcsak a realista és racionalista korunkhoz időben is közelálló írók fantáziáját foglalkoztatta. A régi mongoloknál, keltáknál, szemitáknál is találunk legendát arról, hogy a Holdat egy hatalmas vadállat üldözi, s lassanként fölfalja. Visszatértét — az újholdat — az élet győzelmeiként ünnepelték. A

holdistenek, akiknek tisztelete évszázadokon át élt az Eufrátesz és a Perzsa-öböl partjain, szarvakat viseltek, a félhold szimbólumát. A szumírok Nana nevű istene, a babiloni Szin, az egyiptomiak Apisza mind-mind Hold-istenség, s mint ilyenek, urai az egész világnak. Számátalan költői legenda és monda fűződik hozzájuk: aki a Holdon uralkodik, ura a Földnek is. Amikor azonban az ember már több tudással művelte földjét, a napistenek kerültek előtérbe, s a holdistenek kultusza gyengült. A Hold szimbólumai azonban — a szarv, a kígyó, a hajó — szerencsétlenség bálványok, talizmánok maradtak.

Verne és Wells után egyre kevesebb költői elemet tartalmaz a világűrutazással foglalkozó irodalom. A „science fiction” érdekes, izgalmas, és — jó üzlet íróik és kiadói számára, azonban ezeknek az íróknak már nincs komoly mondanivalójuk az emberrel. Felületesen, egy kaptafára írják meg az elképzelt kalandokat. Száz meg száz ilyenfajta írás jelenik meg nyugaton és — újabban — keleten is. Az olyan veretű művek, mint az Aelita vagy Franz Werfel legutóbbi regénye, a Meg nem születettek csillaga, amelyekben mai, igazi írók foglalkoznak a világűrutazással, ritka madarak.

A múltban nagy írók írtak a világűrutazásról, manapság a tudósok dolga ez. A nagy írók inkább a legbensőbb emberi problémákat tárják föl, megelégszenek sokkal szűkebb keretű, számukra azonban változatlanul izgalmas történetekkel. Helyettük a tudósok igyekeznek behatolni a csillagok térségébe. A Hold csak addig csábította a műsákat, amíg elérhetetlennek látszott. Ma már biztos, hogy eljutunk a Holdra és a többi bolygóra. A legitokzatosabb, legkevésbé földérintett táj: az ember érzésvilága lett. Oda, ebbe a világba még ma is csak a költői képzelet csodálatos űrhajója juthat el.

AZ ISTEN AZ EMBER SEGÍTSÉGÉRE SZORUL

Norman Podhoretz, a Partisan Review nyári számában részletes tanulmányt közöl Norman Mailerről, a fiatal amerikai írók egyik legtehetségesebbikéről, akit erősen ideológiai színezetű írásai kiemelnek nemzedéke soraiból, s akiben megvan „az a képesség, hogy önmagában lássa a történelem csataterét”. Ebbeli képességeiről és hajlamairól Mailer már első regényében (The Naked and the Dead) tanúságot tett, bemutatván a mai ember összetűzését két, egyformán leküzdhetetlen hatalommal: a természettel és a katonasággal. Reális képekben beszél a vereségről, a testi szenvedésekről, nem titkolja ellenszenvét az erőszakkal szemben, s kimutatja, hogy az amerikai liberalizmus képtelen választ adni a modern ember lelkét égető kérdésekre. A korán szerzett tapasztalatok közvetlen hangú kifejezése után, a marxizmushoz való közeledése idején Barbary Shore (Borbélyrakpart) címen regényt írt, amelyben a kommunista mozgalom aktivistái, „hívők és árulók”, egy FBI ügynök ellen küzdenek egy „kis tárgyért”, a forradalom fogadalmi jelvényéért, hogy végül is, rengeteg külső és belső vívódás után megtarthassák és megőrizhessék alkalmasabb időkre. Mivel nem tudott megbékülni a modern kommunizmus valóságával, „a tudományos narcizmus egyik kifejezési formájával, amit a XIX. századtól örököltünk”, az amerikai társadalmi rendszer elleni megbékíthetetlen lázadását a művészi félvilág területére viszi át, és bebizonyítva ennek a rétegnek a céltalanságát, az amerikai egzisz-

tencializmus szószólója lesz. Ezt a fordulatot fejezi ki a Deer Park (Szarvasok parkja) című regény. Színhelye Hollywood, hőse egy jampec, a társadalmi ellentétek szabályozója a szexualitás. Mailer kutatásai a társadalmi igazság és igazságosság után — írja Podhoretz, — új irányt vesznek, teológiai bonyodalmak felé fordulnak. Készülő új regényéről adott nyilatkozatában — ez, mint maga mondja — „hősökről és hímellékről, gyilkosokról és öngyilkosokról, az orgia nagymestereiről, perverz alakokról és szenvedélyes szeretőkről szól — azt vallja, hogy „az isten nem mindenható már, szüksége van az ember segítségére, hogy beteljesíthesse sorsát.” Ez a probléma — mondja Mailer, — olyan erkölcsi komplexumokat tartalmaz, amelyek sokkal érdekesebbek minden eddigi regény tartalmánál.

HASZNOS-E AZ ÍRÓISKOLA?

Az idén diplomált első nemzedéke a keletnémet Irodalmi Intézetnek, amelynek az a feladata, hogy három évi rendszeres tanulmánnyal új irodalmi kádert neveljen. A müncheni Komma Klub meghívására három diplomált író ellátogatott Nyugat-Németországba és beszámolt tapasztalatairól ottani kartársainak. Az elhangzottakat Karl Ude ismertette és kommentálta a *Welt und Wort* augusztusi számában. Írásából megtudjuk, hogy a lipcsei akadémián az oktatás egyrészt előadásokból (irodalomtörténet, szociológia, történelem stb.), másrészt úgynevezett „alkotó szemináriumok”-ból áll. Az akadémiára csak azt veszik fel, aki kitűnt a fiatal munkásírók valamelyik klubjában, ajánlólevelet kapott valamely szakegyesülettől, s fel tud mutatni egy nyomtatásban megjelent vagy még nem közölt művet, amely meggyőzi a felvételi bizottságot a jelölt tehetségéről. Az Akadémián a Német Demokratikus Köztársaság kipróbált, idősebb írói adnak elő. Évente csak harminc hallgatót vesznek fel. Az elsőéveseknek sokat kell dolgozniuk ismereteik gyarapításán, a későbbi két évben azonban már több időt hagynak a hallgatóknak az önálló, szabad alkotásra.

A három diplomás író, aki ezeket az adatokat közölte — Ude szerint, rokonszenves szerénységgel —, 1921-ben, 1922-ben és 1928-ban született. Az első elmondta, hogy az iskolába való beiratkozása előtt csak nagyritkán írt, a második pedig kijelentette, hogy 1953-ig egyáltalán nem olvasott. Fel is olvastak alkotásaikból a Komma Klub közönségének: ketten prózát, a harmadik verseket. A bemutatott költészet — írja Ude — természetrajzi volt (a nyírfákról mint a „szerelem daloló útmutatói”-ról szöveg) és *urbofil* (Leipzigről szöveg, „arról a városról, amely lehetővé tette, hogy fölcsoperedjek”). A prózai művek háborús témákat tárgyaltak; a háború befejezését a szerzők, nyilván, nagyon mélyen átélték. Az elsőben a Hitlerjugend egyik tagja meg akar ölni egy német kommunistát, aki átszökött az oroszokhoz, de a szökevény apai magatartásával megnyeri saját eszméjének. A másodikban egy sebesült német és egy sebesült orosz katona fekszik egymás mellett; míg a német (maga a szerző) a hölderlini költészetten alapuló filozófiai idealizmusának kudarcáról elmélkedik, az orosz „becsületesen”, szó nélkül meghal, magához ölelve a csillagos kokárdát.

Ez az elbeszélés — Ude azt állítja róla, hogy jól van megírva — azzal a tanulással fejeződik be, hogy „amit magunkban megtanultunk, az sorsdöntő”.

Természetes, hogy ennek a kis vendégszereplésnek a csipkelődő vita volt a legélénkebb része. A nyugatiak kihívó kérdéseket tettek fel a megrendelésről és a cenzuráról, a vendégek pedig méltóságteljesen válaszoltak, feleleteikben felhasználva ezt a kínai közmondást is: „Ne hímezz virágokat selyemre, hanem vigyél szemet a fázó embereknek”. Epésen vitáztak arról is, hogy hasznos-e az íróiskola. Hans Rehfish békítette ki némileg a vitázókat. Elmondta, hogy ugyanilyen iskolát végzett ő is, csak nem Kelet-Németországban, hanem Amerikában. Nagyon szidta azt az intézményt, ez aztán mind a két tábornak elfogadható volt.

EMLEKEZÉS SCOTT FITZGERALDRA

A *Monat* augusztusi számában Dwight Taylor megemlékezik Scott Fitzgerald amerikai íróról és publicistáról. Mindenekelőtt elmondja, milyen körülmények közt ismerkedett meg az „elvezett nemzedék”-nek ezzel a legjellegzetesebb képviselőjével: New Yorkban, a huszas esztendőkből, amikor az amerikai értelmiség az atonális zenéért és a svéd balettért lelkesedett, a hazai életkörülményekkel való elégedetlenségüket pedig végtelen éjszakai beszélgetésekben fejezték ki. Egyik ilyen társalgásnak Taylor lakása volt a színhelye; a hangulat tetőfokán Fitzgerald felesége, Zelma a szoba kellős közepén vetkőzni kezdett, mire Scott teljes nyugalommal fürdőt kért részére, az bizonyosan megnyugtatja majd. A következő jelenet már Hollywoodban játszódik le, ahol Taylor forgatókönyv-írást vállalt. Fitzgerald itt még híres írónak jelenik meg, de személyi boldogságát már kikezdték a gondok. Zelma ideggyógyintézetben van, s férjének sok pénzre van szüksége, hogy őt gyógyíttathassa, lányát pedig elsőrendűen iskoláztathassa. Kénytelen triviális forgatókönyveken dolgozni. Egészségi állapota sem jó, lemondott ugyan a szeszről, de bizonytalan, hogy kitart-e elhatározása mellett. A fordulat egy fogadáson történik, Irving Thalberg és Norma Shearer villájában. Mind a két író a meghívottak közt van, s nem válnak el egymástól, mert úgy érzik, hogy együttesen könnyebben ellenállnak a filmszallagok ideges ragyogásának és bosszantó póffeszkedésének. Taylor egy pillanatra elveszti szeme elől Fitzgeraldot; s amikor újra rátalál, már részeg, fékezhetetlen, mindenáron el akar énekelni a társaságnak egy dalt. Ramon Novarro ül a zongorához, s a vendégektől körülvevett Fitzgerald egy dalt rögtönöz a kutyáról, amely — Amerikában — „az ember legjobb barátja”. A közönség jóindulatú csodálkozással fogadja a váratlan attrakciót, de amikor Fitzgerald, akiben a szesz elnyomta a szellemességet, unosuntalan ugyanazokat a verssorokat ismétli, a vendégek hangosan méltatlankodnak. A fogadás Fitzgerald társadalmi bukását eredményezi. két hét múlva elbocsátják a Metro-Goldwin-Mayer vállalatból. Ez az amerikai bohémvilágra és az üzleti mecénások iránta való viszonyára jellemző kis eset az epilógusban kapta meg a maga jelentőségét, abban az elbeszélésben ugyanis, amelyet Fitzgerald ennek az eseménynek a hatására valamivel később megírt. Az elbeszélésben a társadalombíráló éles szemével lát mindent: a fogadás csillogását, a rothadó tékozlás légkörét, a két barát érzelmét, a kutyáról szóló dalt, amire egyikük — részeg elkeseredésében —

fölbátorodott s amivel szégyent vallott. Csak megváltoztatta a szerepeket: ügyetlen énekesében lehetetlen föl nem ismerni Taylor-t, a másikban pedig, a gondolkodó szemléletben, őt.

Írása végén Taylor felhívja az olvasó figyelmét Fitzgerald *Enyhe az éjszaka* című legsikerültebb művének befejezésére. Itt Diver arról elmélkedik, hogy bizonyára boldog lenne, ha leküzdhetné azt a szükségletét, hogy olyanná változzék, amilyenek a hozzá közel álló emberek. Fitzgerald alkotásának titka is — Taylor véleménye szerint — ebben a szükségletben rejlik, amely a vétkesség komplexumának tagadhatatlan megnyilvánulása. Lényegében — írja Taylor —, a zilált huszas évek irodalmának nagy képviselője csak egy „*gyermek volt, aki egy óriási szobában, teljesen egyedül, polonaise-t táncol a székekkel, titokban pedig azt reméli, hogy mindegyiken ülni fog, mielőtt a zene örökre elhalik!*”.

KAPUNYITÁS PÁRIZSBAN

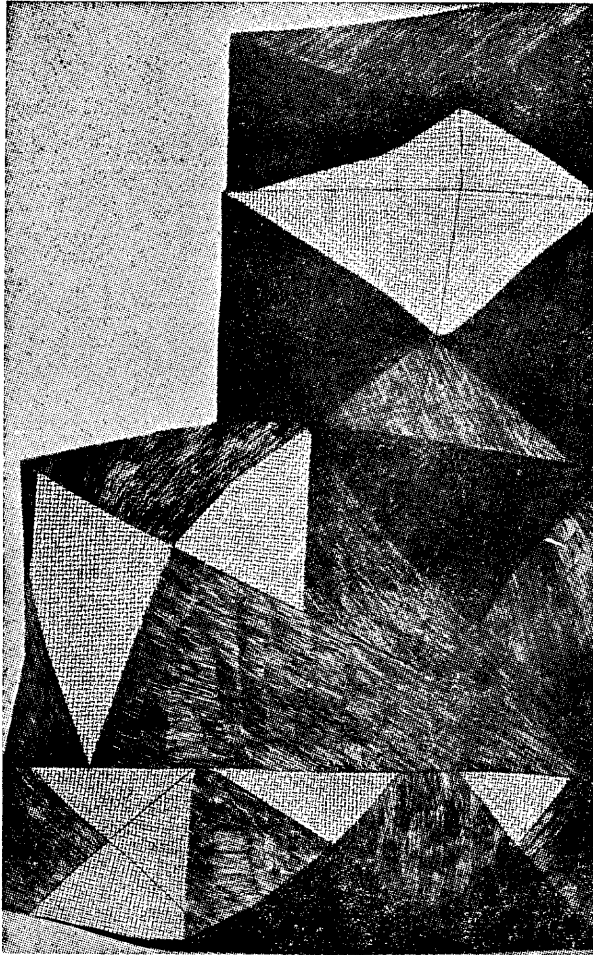
Az irodalmi szárnypróbálgatások és műfordítások nyári pangása után két ragyogó név adott jelt a kapunyitásra: szeptemberben Alain Robbe-Grillet és Sartre neve uralkodik Párizs irodalmi életében (Françoise Sagan mellett, akinek negyedik regényéről már írtunk). Sartre *Les séquestrés d'Altona* (Altona foglyai) című új színdarabjáról már a próbák alatt sokat írtak a lapok, most pedig, a Théâtre de la Renaissance-ban lezajlott bemutató után Jaques Lemarchand a Figaro Littéraire októberi számában arról akarja meggyőzni olvasóit, hogy ez Sartre legmegragadóbb színdarabja. A siker biztos, de — teszi hozzá a kritikus, — nem lesz tartós. A színdarab nem érzelmi tapasztalatok alapján keletkezett, hanem írói laboratóriumban jött létre, s mint minden laboratóriumi termék, ez sem mentes a mutatvány-íztől. Már pedig a mutatványok hatásosak ugyan, de kérészéletűek.

Az Altona foglyai bemutatásának idejét — az algeri erkölcsi és anyagi katasztrófa elfeledtetésére — jól választották meg. A színdarab tartalma: egy volt SS-katona nem akar részt venni a vereségben, egy pajtában rejtőzködik, mindentől és mindenkitől elszigetelten, csak saját vérfertőző hűgával és dölyfös apjával tart fenn kapcsolatokat, s végül velük együtt öngyilkos lesz. A színdarab cselekménye tehát sztatikus és demonstratív. Az izgalom forrásai a részletek, amelyeket a szerző, a hatásvadászó színpadi technika minden fogását igénybevéve, emel ki, összekeverve a valóságot az irreálissal. Új műszót is talált ehhez a színdarabhoz: a crabe (tengeri pók) szót, ez ebben a színdarabban körülbelül azt jelenti, amit a Csukott ajtóknak a „többiek” szó.

Alain Robbe-Grillet *Dans le labyrinthe* (Labirintusban) című könyve viszont „költői regény”, ha ugyan ezzel a kifejezéssel meg lehet határozni az elbeszélő művészetnek azt a modern formáját, amely André Rousseau megállapítása szerint „fölhígítja, az érzések és a képzelet között himbálja a valóságot, s az idő és a tér is csak játék benne”. A könyv iskolapéldája ennek a törekvésnek: az időt nem jelzi dátum, s nincs is folytonossága, csak „egymást váltó pillanatokból áll, a jelen semmiben sem különbözik a múltbeli emlékektől vagy pedig a jövő meglátásától”. A tér mindössze néhány szűk színpadi jelenet keretei közé szorul: egy utcába, amelyre hó hullik, egy kávéházra, egy folyosóra, egy magányos szobára. Hogy az elvonatkoztatás még teljesebb legyen: a kávéházi terem kezdetben csak egy rézkarc, egy bekeretezett kép az említett magányos szoba falán — az egész regényt úgy is

el lehet képzelni, mint egy embernek (a szerzőnek) látomását, aki ebben a szobában, a rézkarc előtt ül, mialatt az utcán esik a hó, s a könyv elején és végén valóban maga veszi át a szót. A könyv meséje valóban rendkívül egyszerű: egy megvert hadsereg egyik katonája egy ismeretlen városban menedéket keres, hogy kipehenje magát és ápoltsa sebeit, egy házat, amelyben valami csomagot kell átadnia, s végül az ellenséges hadsereg elfogja és kivégzi.

Nem meglepő, hogy Alain Robbe-Grillet, az „új francia regény” egyik élharcosa, a végtelenségig ki tudta aknázni a lélekkutatás modern módszereit egy ilyen kevés korlátot jelentő fabulában, mindezt azonban — panaszkodik Rousseau, — olyan túlzott tudományos becsvágygal csinálta, hogy teljesen sutbavágta miatta az irodalom szabályait, és szerfölött ösztövért könyvet írt. Robbe-Grillet a mozgalom egyik szélsőséges képviselője ugyan — állapítja meg Rousseau, — de éppen ezért kedvező alkalmat nyújt, hogy megvizsgáljuk és bemutassuk a mozgó erejétől már régen megfosztott mozgalom gépezetét.

Henri-Georges Adam:

Part, homok és víz, 1957.

JEGYZETEK

MEGNYITÓ

Oskar Davičo megnyitóbeszéde a *I. Stražilovski susret*-on, a fiatal költők első országos fesztiválján, amelyet Noviszádon tartottak ez év szeptember 27-étől 30-áig. A fesztiválra mintegy ötven fiatal költőt hívtak meg az ország területéről. Köztük volt Koncz István, Deák Ferenc, Gulyás József és Torok Csaba is, folyóiratunk munkatársai.

HIBAIGAZÍTÁS

Sajnálatos sajtóhiba folytán múlt havi számunkban kimaradt a *Székfoglaló előadás* szerzőjének neve. A szerző Sinkó Ervin, az előadás a noviszádi Filozófiai Fakultás magyar tanszékének megnyitására hangzott el.

Ezenkívül az oldalak számozása is téves. A 960-nal jelölt oldalnak a 962. és a 963. oldal között a helye.

Olvasóink szíves elnézését kérjük.

TARTALOMMUTATÓ

Saffer Pál / Egész népemem fogom tanítani	979
Fehér Ferenc / Szobák	987
Gál László / A Hős	989
Tolnay Ottó versei	994
Komáromi József Sándor / Tud-e hagymát apróra vágni?	997
Bauer Irén versei	1005
Bori Imre / Költemények nyomában	1007
Mikes Flóris versei	1023
Laták István / A zágrebi Mirogoj temető jeltelen lakója	1025
Fehér Ferenc / Pristinai jegyzetek	1036
MAI SIPTÁR KÖLTŐK	1038
Urbán János / A megfagyott fűttség	1045
Oskar Davičo / Megnyitó	1049
B. Szabó György / 300 grafikus, 800 lap, Ljubljana, 1959	1054
Tomán László / Az igazi vajdasági író	1058
Juhász Géza / A forradalom erkölce és lélektana	1061
Ivan Ivanji / A beográdi színházak az évad kezdetén	1064
KRÓNIKA	1067
JEGYZETEK	1074

E számunkban a ljubljana III. Nemzetközi Grafikai Biennale anyagából közlünk válogatást.

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT.
1959. DEC. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT – SZER-
KESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MISICSA 1
– SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10–12-IG. – KÉZ-
IRATOKAT NEM ŐRZUNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA – ELŐ-
FIZETÉSI DIJ: EGY ÉVRE 500, FÉLÉVRE 260, EGYES SZÁM ÁRA 100
DINÁR. – KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVIZÁDON

FD

mtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet tár